

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXX/7. • 2019. JÚLIUS

TARTALOM

Korzózás: a város élménye	3
ORBÁN JÁNOS • Tudománnyal az épített örökségért. A marosvásárhelyi műemléki topográfiáról	6
GÁL ZSÓFIA • Várostörténet gyerekszemmel: kincses városaink nyomában (<i>interjú</i>)	14
ZELEI MIKLÓS • Egy napló legfontosabb bejegyzése, Borderline, Olümposz (<i>három történet</i>)	26
ZÖLDI ANNA • Láss, ne csak nézz... A KultúrAktív Egyesület projektjei (nem csak) építészetről gyerekeknek	28
BARAZSULY VIKTÓRIA ADRIENN • Amikor be lehet lépni: Budapest100, épületek és lakók történetei (<i>interjú</i>)	37
FELLINGER KÁROLY • Akácerdő, Gumikalapács (<i>versek</i>)	44
KORPÁS ÁRPÁD • Pozsonyi Kifli – az ennivaló történelem	46
BERECZKI ZOLTÁN – KAPUSI KRISZTIÁN • Miskolci átjárók	51
T. SZABÓ CSABA • A régészet új irányzatai. A városi és közönség régészet perspektívái Erdélyben	58
ÚJVÁRI DOROTTYA • Látni és birtokolni a várost: fényképparchívumok és a múlt képei	69
ADORJÁNI PANNA • Ezt a szöveget azoknak...	76
SÁNTA MIRIÁM • 0, 00, Kelet-Európa, Nagy fekete város (<i>versek</i>)	80

■ HISTÓRIA

LŐVEI PÁL • Középkori egyházi építészet Erdélyben. 9. nemzetközi tudományos konferencia	82
--	----

■ VILÁGABLAK

DEMETER KATALIN – DÉRI ANDRÁS • Digitális dialektusok. A digitális sajátosságok és tanulás generációalapú megközelítésének újragondolása ...	92
---	----

■ MŰ ÉS VILÁGA

WÖLFINGER KITTI • Csillapulást találni a világban. Balla Zsófia
költészetéről 103

■ TÉKA

DEMÉNY PÉTER • Periszkóp zakóban 109

FODOR JÁNOS • Betekintés a két világháború közötti Kolozsvár polgári
mindennapjaiba 111

GAAL GYÖRGY • Album Kolozsvár legszebb házáról 114

PATAKI-PÉTER HANNA • Nem is gondolnánk... Mindjárt... De mégis! .. 119

BERSZÁN SZIDÓNIA • Átvilágított szemhéjak 121

■ ABSTRACTS 123

■ TÁMOGATÓINK NÉVSORA 126

■ KÉP

OROSZ ANNABELLA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR

Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Kolozs Megyei Tanács és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural
Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

KORZÓZÁS: A VÁROS ÉLMÉNYE

A város körülvesz, életteret ad, meghatározza életminőségünket, kapcsolatainkat és identitásunkat. A szövetét alkotó épületek, terek, emlékművek jól-rosszul összerakott kövei elődeink életéről, indítékaikról, értékrendjéről mesélnek. A várostörténet és ennek különféle eszközei e kódolt tudás felfejtésében nyújtanak támpontokat, abban, hogy a múltunk megértése által anyagi és szellemi örökségünkhöz s ez által saját identitásunkhoz egy lépéssel közelebb kerüljünk.

2014-ben a Korzo Egyesület létrehozásának elsődleges célja kulturális örökségünk iránti érdeklődés kimunkálása és annak közérthető népszerűsítése volt. A fiatal művészettörténészekből és pedagógusokból álló csapatunk kezdetektől fogva fontosnak tartotta a történelem iránt talán jobban érdeklődő idősebb generáció mellett a fiatalok megszólítását is. A különböző célcsoportok eltérő igényei mentén kezdetben általános és tematikus városnéző sétákat, múzeum-pedagógiai foglalkozásokat hoztunk létre. Az évek során kínálatunk műemlékpedagógiai kiadványokkal, egy történelmi témájú társasjátékkal, valamint egy örökségcsemegék számára fenntartott bloggal egészült ki.

Úgy gondoljuk, hogy környezetünkhöz akkor tudunk kötődni és benne tudatosan tájékozódni, ha ismerjük, vagy legalább némi alapvető tudással rendelkezünk múltjáról, értékeiről. A megismerés egyik eszközeként kezdtünk tematikus városnéző sétákat szervezni. Tematikus

A városra úgy is tekinthetünk, mint kültéri múzeumra. Utcáin, terein sétálva az épületeket, szobrokat, a ránk örökül maradt vagy akár napjainkban használatos tárgyakat úgy is szemlélhetjük, mint egy kiállításon a bemutatott műalkotásokat. Mindegyiküknek története van...

sétáink elsősorban a helyieknek szólnak, mindazoknak, akik előzetes ismeretek birtokában tudásukat specifikus témák mentén kívánják elmélyíteni.

A Korzo első sétája a kolozsvári filmgyártás, illetve a mozikultúra kezdeteit járja körbe (*Mozizás Kolozsváron, feketén-fehéren*). Bemutatja az első filmvetítések helyszíneit, a filmgyártás kialakulását és kihívásait, ennek kulcsfiguráit, beszámolva az első állandó mozgófilm-színházak körül kialakuló perpatvarokról is. Sétáink témájának megválasztásakor az esedékes évfordulókat is figyelembe vesszük: 2014 végén az 1989-es decemberi forradalom eseményeinek helyszíneit kerestük fel (*A forradalom színterei. Kolozsvári jelenetek 1989-ből*). A kolozsvári történéseket feldolgozó séta által a rendszerváltást megélt és a rendszerváltás után születő, ifjabb generáció között kívánunk párbeszédet generálni a múlt eseményeinek jobb megértése és feldolgozása céljából. A reformáció 500. évfordulóját a hitújítás időszakának Kolozsvárjáról szóló sétával ünnepeltük (*Kapualjtól a szószékig. Hitújítás Kolozsváron*). Ezzel szerettünk volna megemlékezni azokról a tudósokról, tanárokról is – Szenczi Molnár Albert, Heltai Gáspár, Apáczai Csere János –, akik tanulmányaik végeztével friss gondolatokkal hazatérve a helyi közösség érdekében munkálkodtak. A kolozsvári szervezett sportélet megalakulásának 200. évfordulója alkalmából a sportélet létrejöttéről, népszerű sportágakról és úttörő sportolókról meséltünk (*Vívók, iringálók, velocipédek: 200 éves a kolozsvári sportélet*).

A legnagyobb érdeklődésre számot tartó témák közé tartozik a Mátyás király kultuszát bemutató, valamint a 19. századi mulatozási szokásokat felelevenítő két sétánk (*A király (ál)ruhái: Mátyás-kultusz Kolozsváron és Acélabroncs, bricsesz nadrág – a mulató város ükapáink korában*). Ez utóbbi sajtókutatásra alapozva mutatja be az 1800-as évek Kolozsvárjának olyan meghatározó és megszokott történéseit – bálók, táncmulatságok, majálisok –, amelyek mára szinte teljes mértékben kikoptak a személyes és a kulturális emlékezetből. A szecesszió iránti széles körű érdeklődésből fakadóan szintén nagy népszerűségnek örvend a kolozsvári szecessziós építészetet bemutató stílussétánk, mely során az építészeti stílusjegyek mellett a kor iparművészetéről, divatjáról és lakáskultúrájáról is szó esik (*A virágzó város: szecesszió Kolozsváron*).

Kísérletezési kedvből hoztuk létre 2016 nyarán a PokéSétát, amely által egy új, a „klasszikusabb” séták iránt kevésbé érdeklődő célcsoportot is sikerült megszólítani. A PokémonGo játékhoz kapcsolódó bejárás a játékban is szereplő kolozsvári emlékeket tekintettünk meg. A pokémonvadászat közben a résztvevők a japán játék történetével is megismerkedhettek. Interaktív és formabontó a Kolozsvár városi rangra emelését ünneplő félrevezető sétánk (*Kíválság teszi a várost? Igaz-hamis történetek a középkori Kolozsvárról*), amely a közönség bevonásával igaz-hamis történetek mentén mutatja be a középkori és a kora újkori város életét. A csoportot közvetlen módon megszólító és bevonó séta adaptált változata gyerekek körében is népszerű extrakurrikuláris tevékenységnek bizonyult. A városi sétákat továbbgondolva szerveztük ikonikus helyszíneket bemutató épületbejárásainkat. A Mikó-kert és az Állattani Múzeum mellett a hajdani Marianum Római Katolikus Leánynevelő Intézet színes történeteit ismerhetik meg az arra kíváncsiak.

Tematikus sétáink a témát legjobban ismerő szakemberek közreműködésével, hosszas kutatómunka eredményeként jönnek létre. A gyűjtőmunka során számos érdekes információ és történet halmozódik fel, melyek nem mindegyike

hangzik végül el a sétákon. A kimaradt csemegék számára blogot hoztunk létre, ahol hosszabb-rövidebb cikkek formájában osztjuk meg eme érdekességeket.

A városra úgy is tekinthetünk, mint kültéri múzeumra. Utcáin, terein sétálva az épületeket, szobrokat, a ránk örökül maradt vagy akár napjainkban használatos tárgyakat úgy is szemlélhetjük, mint egy kiállításon a bemutatott műalkotásokat. Mindegyiküknek története van, valamilyen esztétikai élményt nyújt, és felsejlik mögüle a régi vagy közelebbi múlt. A városi nézelődés azonban szinte korlátlan szabadságot enged a „látogatónak”, hiszen az tetszés szerint bármikor, akárhányszor, bármelyik érzékszervével megtapasztalhatja a felfedezés örömét.

A Korzo Egyesület első munkafüzete egy múzeumi kíséző volt. 2015-ben *Liliom a vásznon*¹ címmel múzeumpedagógiai foglalkozásokon mutattuk be iskolásoknak a növényábrázolások történetét a Kolozsvári Szépművészeti Múzeum állandó tárlatán kiállított alkotásokon keresztül. Ezt követően döntöttünk úgy, hogy kilépünk a múzeum falai közül, és olyan műemlékpedagógiai munkafüzeteket készítünk, amelyek Kolozsvár izgalmas történeteinek felfedezésére hívnak.

A következő években így születtek meg a *Lépésben* sorozat egyes kötetei: *A 700 éves város*², a *Vakolatvirágok. Szecessziós építészeti Kolozsváron*³, végül pedig a *Babérkoszorús örökség. Barangolás Mátyás király nyomában*⁴ című családi munkafüzetek. Mindegyik kiadvány az ezerarcú Kolozsvár egy-egy vetületét járja körül. Az első kötet a középkori város mindennapjairól, a második a szecesszió stílusirányzatának helyi szépségeiről, a legutóbbi pedig Mátyás király kolozsvári örökségéről mesél.

A sorozat megalkotásakor alapvető szempont volt a foglalkoztatva felfedeztetés. Tényközlés helyett gazdag és sokszínű feladatokon, gondolkodtató kérdések sokaságán keresztül buzdítjuk arra a használókat, hogy lakásuk falai közül kimozdulva tegyenek városi sétákat, és az így szerzett élmények, felfedezések tükrében lapozgassák, olvassgassák, és oldják meg a füzetekben felsorakozó feladatokat. A kiadványokat elsősorban gyerekeknek szánjuk, de gyakran a család többi tagját is megszólítják: ily módon a szórakozva megismerés és tanulás közösen eltöltött, minőségi idővé válhat. A város történeteinek megismerése, egyes arcainak többrétű megtapasztalása pedig egy jó kiállításélményhez hasonlóan maradandó, bármikor felidézhető emlék maradhat.

Korzo Egyesület

■ JEGYZETEK

1. Veress Boglárka: *Liliom a vásznon*. Kvár, 2015.
2. Barazsuly Viktória Adrienn – Gál Zsófia – Újvári Dorottya – Víg Boglárka: *A 700 éves város*. Kvár, 2016.
3. Barazsuly Viktória Adrienn – Gál Zsófia – Újvári Dorottya – Víg Boglárka: *Vakolatvirágok. Szecessziós építészeti Kolozsváron*. Kvár, 2018.
4. Gál Zsófia – Víg Boglárka: *Babérkoszorús örökség. Barangolás Mátyás király nyomában*. Kvár, 2019.

ORBÁN JÁNOS

TUDOMÁNNYAL AZ ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGÉRT

A marosvásárhelyi műemléki topográfiáról

Nehéz eldönteni, hogy a kommunista diktatúra négy évtizedének általános szegénységgel ötvözött megalomán urbanisztikája vagy a közelmúlt kedvezőbb, ám többnyire igénytelenséggel társult gazdasági konjunktúrája volt-e kártékonyabb a város arculata számára.

A Maros-parti városban 2013 végén, hosszas előkészítés után indult útjára a *Marosvásárhely Műemléki Topográfiája* nevű program.¹ Nyilvánvaló célja a város tágan értelmezett épített örökségének minél teljesebb *számbavétele* és tudományos *kutatása*, túllépve a jogi értelemben vett műemlékek szűk körén, hiszen köztudott, hogy utóbbi, a romániai gyakorlat visszásságainak köszönhetően, sem mennyiségileg, sem minőségileg nem képviseli a város épített örökségét.² Ebbe a tágan értelmezett műemlékfogalomba beletartozik a belváros minden történeti vagy esztétikai értéket felmutató épülete, a köztéri emlékek teljes köre, de a régi városkép olyan sajátos elemei is, mint a dualizmus kori tűzcsapok. Alább a tudományos munka rövid összegzését követően főként azt szeretném ismertetni, hogy milyen eszközökkel törekedtünk népszerűsíteni az elmúlt évek során a program keretei között a város épített örökségét.

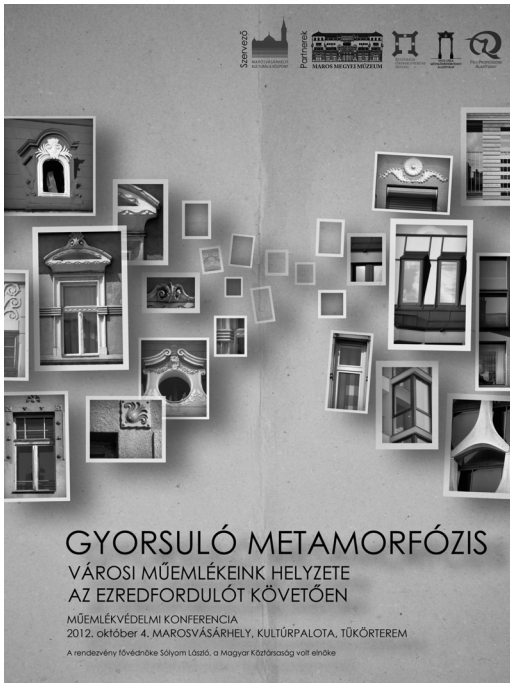
A kezdeményezést végső soron a műemléki számbavétel és az ellenőrzés hiánya, a városkép pusztulásának mindennapos élménye hívta életre. Az ezredfordulót követően a Románia uniós csatlakozásának bizonyossá válásával járó gazdasági fellendülés nemcsak a városközpontok ingatlanpiacát élénkítette, hanem a háztulajdonosok tatarozási kedvét is. A képzett szakembereket többnyire nélkülöző, erőtlenné műemlékvédelmi hatóságok országsszerte képtelenek voltak megbirkózni a változó felújítási

igényekkel, az anyaghasználat átalakulásából fakadó kihívásokkal. Nem volt jobb helyzet Marosvásárhelyen sem. Az építőanyagok soha nem látott választékának beáramlása a hazai piacra, a hőszigetelő nyílászárók és burkolóanyagok elterjedése a műemlékké minősített épületek arculatát is gyakran rombolta, a csupán városképi jelentőségű, alig védett épületek esetében pedig valóságos katasztrófával ért fel, válogatás nélkül lettek a polisztrén szigetelések és a műanyag nyílászárók áldozatai a szecessziós, historizáló, vagy éppen barokk homlokzatok. Nehéz eldönteni, hogy a kommunista diktatúra négy évtizedének általános szegénységgel ötvözött megalomán urbanisztikája vagy a közelmúlt kedvezőbb, ám többnyire igénytelenséggel társult gazdasági konjunktúrája volt-e kártékonyabb a város arculata számára.

Ilyen aggasztó körülmények közepette a Marosvásárhely Műemléki Topográfiaja vállalkozás kezdeti éveiben a hangsúly az inventarizációra került. A helyszíni dokumentáció néha hónapok alatt forrásértékűvé vált: a terepmunkában részt vevő művészettörténészeknek sok esetben éppen az utolsó pillanatban nyílt alkalma az érdeklődésük tárgyát képező homlokzati díszítőelemek, történeti nyílászárók, a néha még meglévő eredeti kályhák, burkolatok, belsőépítészeti részletek fényképfelvételeken és morfológiai leírásokban való megörökítésére. Ilyen körülmények között buzgalmukat a terep minden nehézsége, a tulajdonosok gyakori bizalmatlansága és sok bizarr helyzet ellenére is az értékmentés tudata és a hasznosság érzete fűtötte.

Néhány éve a terepmunka már nemcsak eseti, hanem rendszeres forrásfeltárással egészül ki az időközben letisztult, a helyi forrásanyag megszabta kutatási módszertan követelményeként. Mivel az emlékek túlnyomó többsége a historizmus vagy a szecesszió korában épült lakóház, a kutatás elsősorban a dualizmus kori forrásanyag ismeretét és feldolgozását kívánja meg. A tulajdonosok (lehetséges építtetőik) azonosítását a korszakból három összeírás teszi lehetővé,³ kiegészülve az 1896–1899 közötti kataszteri felméréssel.⁴ Ezt követően válnak módszeresen kutathatóvá a városi levéltár⁵ engedélyezési iratai, melyek feltárják a megrendelő személyét, az építéstörténet kronológiáját, szerencsés esetben a fennmaradt tervrajzokat, felfedve a tervező és kivitelező kilétét, megvilágítva a stílustörténeti kérdéseket s megnyitva az utat a tágabb, művészettörténeti értelmezés felé. Alapvető forráscsoportnak számítanak tehát, annak ellenére, hogy korántsem maradtak fenn teljes számban. Használatukra – kevésbé strukturált, ám mindenképp úttörő módon – Ioan Eugen Man mutatott példát a városra vonatkozó szakirodalomban.⁶ Az építési engedélyek viszonylag tág időintervallumon át követhető sora elvileg lehetővé teszi a helyrajzi egységek építészeti alakulásának a követését, az előzmények és átalakítások körvonalazását, megalapozza tehát a kronológiai folyamatok megrajzolására törekvő, rendszerezett alapkutatót. Mindez végeredményben meghatározott mederbe tereli a munkát, hozzáigazítva a dualizmus kori erdélyi építészet kutatásának folyamatosan érlelődő módszertanát a magyar nyelvű erdélyi művészettörténet-írás követendőként tisztelt hagyományaihoz. A város műszaki osztályának iratsorozata ezek mellett főként a középületek történetének módszeres feltárására kínál lehetőséget. Mindez kiegészül a digitalizációnak köszönhetően egyre könnyebben hozzáférhető, igen változatos tartalmú háttéradatokat kínáló sajtókiadványokkal. A kutatás tehát művészettörténeti szempontok mentén zajlik, ám az építészet-történeti vizsgálódások mindenkori sajátosságainak megfelelően elkerülhetetlenül kiegészül a helytörténeti, várostörténeti, urbanisztikai, sőt társadalomtörté-

neti perspektívával. A forrásokból feltárló adatok halmaza az épületek, utcák múltjának tisztázása mellett a város egészére kiterjedő folyamatok (stílustörténeti, városképi, településszerkezeti változások) körvonalazásának alapjait teremti meg, hosszú távon pedig egy komplex marosvásárhelyi építészettörténet megírásának lehetőségét kínálja.

Gyorsuló metamorfózis. Plakát, 2012 (Karácsony István)

mellett a belső terekhez történő hozzáférés esetén ezek értékeire is kiterjed. A padlások, pincék bejárása alapvető jelentőségű (bár a gyakorlatban általában igen körülményes). Külön mező rögzíti az épületben esetleg fennmaradt feliratokat. A kutatás során kitüntetett figyelmet kap az adott épület történetileg *hiteles elnevezése*. Általános tapasztalat, hogy a lokális emlékezet és a helytörténeti irodalom az épületeket az államosítás előtt ismert utolsó tulajdonoshoz vagy funkcióhoz köti. Az általunk követett szakmai irányelv szerint a hiteles megnevezésnek az *építető* személyét kell tiszteletben tartania,⁸ a további névváltozatok a *történeti elnevezések* címszó alatt kerülhetnek felsorolásra. Az *azonosító adatok* rendjén a kutatás szempontjából fontosnak bizonyult a korábbi utcanév és házszám kiemelése. A KÖH által kidolgozott rendszer szerint kerül sor az épületek kategóriákba és típusokba sorolására,⁹ szintén az ottani gyakorlatból átültetett kategóriák definiálják az épületek állagát. A köztéri emlékek és egyéb objektumok felvételére kidolgozott adatlap a fentiek egyszerűsített változata.

A forráskutatás során feltárló megannyi érdekes részlet megismerhetővé és átélhetővé teszi az épületek történetét az érdeklődők tágabb köre számára is. Ebből kiindulva a tudományos munka mellett már kezdettől a kézenfekvő feladatok között szerepelt a *népszerűsítés*, bár a program erőforrásai sok lehetőséget erre sosem biztosítottak. Abból a feltevésből indultunk ki, hogy az épített örökség iránti érzékenység fejlesztése kulcsfontosságú, hiszen elősegítheti a mű-

A terep- és kutatómunka eredményeit egységes szerkezetű adatlapok rögzítik. Kidolgozásukhoz a magyarországi Kulturális Örökségvédelmi Hivatal által hasonló célra rendszeresített, a kétezres évek első évtizedében még használatban lévő adatlap szolgált mintaként, melyet a projekt munkatársai az épp felszámolás alatt álló KÖH szakembereinek részvételével 2012-ben rendezett műhelykonferencián⁷ tanulságait is figyelembe véve alkalmazták a helyi viszonyokhoz. Ezen a *történeti adatok* mező a kutatások eredményeit összegzi, a forráskörülmények függvényében részletezve a keltezés, periodizáció, megrendelő, tervező, kivitelező stíluskérdéseit, felvillanva a kutatás adott szakaszában egyértelműnek mutató esetleges párhuzamokat. A *művészettörténeti leírás* az épített környezet, beépítés kérdéseivel indul, a homlokzatok

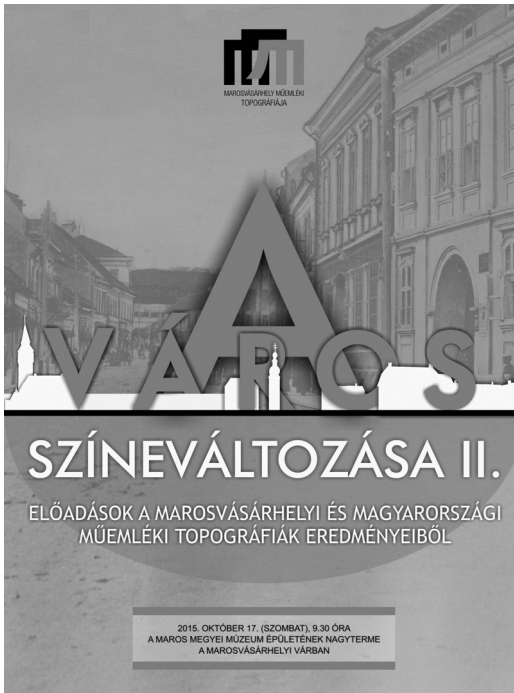
emlékvédelem társadalmi elfogadottságát. Abban is reménykedtünk, hogy a ki-egyensúlyozott tudományos nézőpont kommunikálása hosszú távon kiragadhatja az épített örökséget a sokszor nyomasztó identitáspolitikai erőterekből vagy a hamis történeti konstrukciók világából, a történeti hitelességre és a valós építészeti értékekre alapozó megközelítés érdekében. Ezt szem előtt tartva szerveztük programjainkat, igyekeztünk megjeleníteni a munka eredményeit az interneten, a hagyományos és az online sajtóban, valamint közösségi hálón. A visszajelzések nyilvánvalóvá tették a város épített öröksége iránti érdeklődés létezését, talán növekedését is.

Kezdetől szerepelt terveink között a halmozódó tudásanyag közzététele a világhálón, a közönség elérésének egyszerű és hatékony eszközeként. Ezért készült el a program internetes adatbázisa, melyet hivatalosan 2018-ban, a Műemléki Világnap rendezvényein bocsátottunk útjára.¹⁰ A *topographia.ro* oldalon elérhető adatbázis információs anyaga az egyes emlékekről készült, már ismerttetett adatlapokon alapul. Azok szinte teljes szövegét tartalmazza a felhasználói igényekhez igazított formában, mellőzve a közönség számára kevésbé releváns azonosító adatokat, állagleírást, jegyzetapparátust stb. Kiemelt hangsúlyt kapott a vizuális szempontból jól kiaknázható archív és jelenkori fotóanyag megjelenítése. Az adatbázis topografikus rendben, utcák, terek szerint tárolja az egyes emlékekre vonatkozó szöveg- és képanyagot, mely egy időrend szerint tagolt, interaktív helyrajzi térképen is követhető. A felület az általános kereső mellett lehetőséget nyújt az utca, épülettípus, stílus, tervező, kivitelező, építés ideje szerinti keresésre, valamint ezek különféle kombinációira. A felület dinamikusan bővíthető, megengedi a közzététel utáni esetleges beavatkozások írás és képi rögzítését is.

Szintén a tudományos eredmények népszerűsítését szolgálja *A város színeváltozása* címmel útjára indított művészettörténeti konferenciasorozat, mely 2014–2018 között már négy kiadást ért meg. Kezdetől céljai közé tartozott a *kitekintés* más városokban zajló műemlék-topográfiai, építészettörténeti kutatások irányába, így folyamatosan bevonta munkálataiba a magyarországi szakembereket is. A helyi és országos sajtó lankadatlan figyelme minden alkalommal lehetővé tette, hogy a tudomány-népszerűsítés szándéka megvalósuljon, azaz a friss és szakmailag megalapozott kutatási eredmények eljussanak az érdeklődő közönséghez.

Először 2014. október 4-én, a Kultúrpalotában került sor a konferenciára *A város színeváltozása. Előadások a marosvásárhelyi és magyarországi műemléki topográfiák eredményeiből* címmel. A magyarországi meghívottak rendjén Entz Géza a középtopográfiáról, Haris Andrea Pápa kora újkori városszerkezetéről, Jankovics Norbert a veszprémi topográfia eredményeiről beszélt. A helyi előadók monografikus témákat mutattak be, melyek java része a program által támogatott kutatásokon alapult: Barabás Kisanna *A marosvásárhelyi Albina Bank*, Oniga Erika *A marosvásárhelyi Nyugdíjpalota építéstörténete*, Orbán János *A Földváriaktól a Bissingenekig. Házak és építetők az egykori Széchenyi tér 39. szám alatt a barokk, majd a századforduló időszakában*, Imecs-Magdó Eszter *„Menjünk a gőzbe!” A marosvásárhelyi gőzfürdő épülete*, Vécsei Hunor *Hősök a Széchenyi téren. Adatok Marosvásárhely dualizmus kori köztéri szobrainak történetéhez* címmel tartott előadást.

2015. október 17-én hasonló címmel került sor a második rendezvényre, ezúttal már a Maros Megyei Múzeum várbeli épületében. A helyi előadók ismét munkájuk eredményeiből nyújtottak ízelítőt: Oniga Erika a Kossuth Lajos, Bor-

A város színeváltozása II. Plakát, 2015 (Vécsei Hunor)

sárhelyi témákat kutató szakemberek érkeztek: Székely Miklós a Székelyföldi Iparmúzeum szobrászati programjáról,¹¹ Anthony Gall Kós Károly marosvásárhelyi munkáiról beszélt. A program munkatársai a belváros északnyugati, a II. világháború előtt zsidók által sűrűn lakott részét dolgozták fel: Barabás Kisanna az egykori Baross Gábor utca 1911-es építkezéseit, Földi Imelga a IV. Béla király út házait, Oniga Erika dr. Szilágyi Sándor Kossuth utcai lakóházát, Vécsei Hunor a környék köztéri szobrait ismertette. Két főtéri épületről is szó esett: Orbán János Gáspár Gyula Rózsák tere 52. szám alatti házáról, Karácsony István a Transzilvánia Szállóról beszélt. Barazsuly Viktória Adrienn ismertette a program készülő online adatbázisát, majd Entz Géza jóvoltából sor került a frissen megjelent *Fundálók, pallérok, építészek Erdélyben* című kötet „ősbemutatójára”, annál is inkább, mert napvilágot látott benne két, a topográfia által támogatott jelentékeny tanulmány.¹²

A legutóbbi konferencia 2018. december 3-án zajlott, főként a kutatási módszerekre, a levéltári és képi források értelmezési lehetőségeire összpontosítva, *A város színeváltozása IV. Építészeti átalakulások és történeti forrásaik* címmel. A magyarországi meghívottak tág földrajzi térről nyújtottak építészettörténeti látóleletet: Palkhoffer Mónika Pécs dualizmus kori lakóházairól, Brunner Attila az alföldi mezővárosok szecessziójáról, Sebestyén József Alsólendva épített örökségéről beszélt. Entz Géza *Forráskutatás és műemléki topográfia Magyarországon 1950-től* címmel tartott előadást. Szoleczky Emese, a budapesti Hadtörténeti Múzeum főmuzeológusa a katonai alreáliskola (a mai orvosi egyetem) épületéről és intézményéről tartott avatott előadást. Földi Imelga a régi Kör utca szecessziós és „magyaros” épületeiről, Gál Zsófia az Iskola utca lakóházairól beszélt. Orbán Já-

dás Beáta az Arany János utca századfordulós épületeiről beszélt, Orbán János a vállalkozás aktuális eredményeit összegezte. Ladó Ágota a zsinagóga, Karácsony István az egykori Vármegeyháza kapcsán vázolta egy-egy jelentős emlék történetét. Vécsei Hunor a Székely Vértanúk emlékművéről, Kiss Loránd falképrestaurátor a város 18–19. századi belső stukkóiról és díszítőfestéseiről érkezett. A budapesti meghívottak rendjén Farbakyné Deklava Lilla a Lipótvárosról készülő műemléki adatbázisról beszélt, Entz Géza pedig a magyar műemléki topográfia esélyeiről, a Magyarországon akkoriban végbement gazdasági intézményi átalakulások tükrében.

A harmadik ülészak 2016. december 10-én zajlott, *A város színeváltozása III. Utcák, épületek, köztéri emlékek Marosvásárhelyen* címmel. Budapestről ezúttal marosvá-

nos két jelentős helyi építész-mérnök, Lobenschusz József és Maetz Ervin életművét tárta fel közös vásárhelyi háztervek alapján. Újvári Dorottya az 1936-os *Marosvásárhely Hónapja* esemény vizuális reprezentációjáról értekezett.¹³

A fentiek alapján talán nem túlzás kijelenteni, hogy a konferenciasorozat az eltelt években számottevő szakmai fórummá fejlődött a városi építészet témakörében Erdélyben, mely nemcsak a Marosvásárhely Műemléki Topográfiaja program keretei között zajló munka megjelenítését és népszerűsítését szolgálja, hanem Marosvásárhelynek is méltó helyet biztosít a Kárpát-medencei művészettörténeti tudományosságban. Remélhetőleg időtállóan bizonyul, hagyományá válik és tovább is fejlődhet majd az elkövetkező években.

Az épített környezet megismertetésének leghatékonyabb módját talán a tematikus városnéző séták képezik. Kevesen tudják, hogy a „műfajnak” sajátos hagyománya van Erdélyben: a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen újraindult művészettörténeti képzésnek és a hallgatók mindennapjainak szerves részét képezte Kolozsváron az ilyen irányú szakmai tapasztalatszerzés, nem teljesen függetlenül az idős Kelemen Lajos (1877–1963) által vezetett, legendás városnéző séták hagyományától.¹⁴ Ebből a közegeből inspirálódva Marosvásárhelyen a 2009-ben rendezett *Barokk év* keretei között szerveztünk először művészettörténeti sétát a város barokk emlékei között.¹⁵ 2012-től a Maros Megyei Múzeum és a topográfia munkatársai rendszeresen tartottak ilyen vezetéseket a Vásárhelyi Forgatag nagy tömegeket megmozgató rendezvényein is.

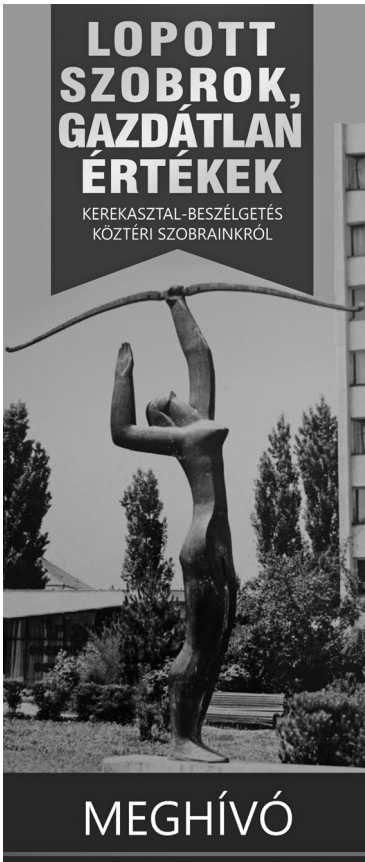
Maga a Marosvásárhely Műemléki Topográfiaja vállalkozás, szem előtt tartva a felhalmozott tudásanyag kiaknázhatóságát és az épített örökség népszerűsítésének szükségességét, 2018 tavaszától rendszeresített hasonló programokat az ICOMOS által 1984-től meghirdetett nemzetközi *Műemléki Világnap* (április 18.) kezdeményezéséhez kapcsolódva. 2018. április 18–19-én tematikus városnéző sétákra, épületlátogatásokra, műemlékes előadásokra (Guttman Szabolcs, Entz Géza) került sor, de ekkor vált nyilvánossá és indult útjára a program online adatbázisa is.¹⁶ 2019. április 12–13-án másodjára zajlottak a világnapi rendezvények, ezúttal a marosvásárhelyi zsidó épített örökség témájában. Sebestyén-Spielmann Mihály a helyi zsidóság történetéről, Földi Imelga a status quo ante zsinagógának a dualista Monarchia építészetében elfoglalt helyéről tartott előadást. A két zsinagóga és a status quo ante temető mellett a zsidó származású megrendelők építkezései köré szervezett séták kerültek fókuszpontba, rávilágítva arra, hogy a régi város középosztályának ez a tehetős szegmense milyen mérték-

Műemlékvédelmi Világnap 2. Plakát, 2019
(Barazsuly Viktória Adrienn)

ben járult hozzá a létrehozásához annak, amit ma a Bernády-kor örökségként tisztelünk.

A tudománynpszerűsítés mellett, főként a program kezdeti éveiben, nem állt távol munkatársaitól a közéleti aktivizmus sem. 2013 tavaszán a *vasarhely.ro* kulturális és közéleti portálon mozgalmat indítottunk a város területén még létező, használaton kívüli, ám városképi jelentőségű Bernády-kori tűzcsapokért, melyeket a vízművek nagy lendülettel éppen kiiktatni igyekezett. Kértük a megmaradt 20 tűzcsap leszerelésének leállítását, neves közéleti szereplők szólaltak fel védelmükben, kerekasztal-beszélgetésre került sor a témában. Ekkortájt borzolta a kedélyeket Marosvásárhelyen a köztéri szobrok áldatlan helyzete is:¹⁷ 2012-ben lopták el a város kellős közepéről Borsos Tamás mellszobrát (Kiss Levente 2000), Puskás Sándor *Tavaszi* (1967) című, domborított vörösréz alkotását évek áldozatos munkájával épp ekkorra marcangolták teljesen szét a színesfémtolvajok, a Színház tér felújítása után Kulcsár Béla *Térkompozíciójának* (1974) elemeit rossz sorrendben állították vissza,¹⁸ Gavril Şedran *Kagyló* című művét pedig egyszerűen elfelejtették visszahelyezni. Ilyen előzmények után készítette el 2013 nyarán Vécsei Hunor a topográfia számára a köztéri alkotások leltárát, mely eljutott az illetékes hivatalok asztalára is. Ősszel tematizálta az ügyet a *vasarhely.ro* portál, december 17-én kerekasztalra került sor *Lopott szobrok, gazdátlan értékek* címmel, melyen a szoborállítások átpolitizáltsága

Kerekasztal-beszélgetés a köztéri szobrokról. Meghívó, 2013

is kiemelt téma volt. Az ilyen típusú akciók kétségtelenül hozzájárultak az épített környezet értékeinek tudatosításához, pillanatnyi eredményeket is hoztak egy-egy probléma megoldása terén – a tűzcsapok felszámolása leállt, itt-ott sor került a szobortalapzatok tatarozására –, ám hosszú távon alig voltak hatásosak: 2014-ben a tűzcsapirtás folytatódott, Gavril Şedran műve öt év után sincs a helyén, a szoborállítások „elmelete” pedig még inkább visszasüppedt a szimbolikus térfoglalás megszokott retorikájába. Mindez jelzi a helyi önkormányzat ambivalens viszonyulását is a kulturális örökséghez, ami egyébként kezdettől gátolta komolyabb partnerség kialakítását, és erősítette a projekt munkatársaiban a meggyőződést, hogy energiáikat célszerűbb a számbavételre és a tudományos munkára fordítani.

Nem a mi tisztünk értékelni a Marosvásárhelyi Műemléki Topográfiaja program közösségi vagy tudományos hasznát, bár a számvetés segít tisztábban látni a megvalósításokat és a hiányokat. Bízunk abban, hogy a bemutatottak valamilyen formában az örökségvédelem terén változásokra is vezetnek Bernády György jobb sorsra érdemes városában. Remélhető, hogy az eddig elért, sok áldozattal járó, időigényes munkát követelő eredmények – mintegy kétszáz leírt objektum, közlemények a *Dolgozatok az Erdélyi*

Múzeum Érem- és Régiségtárából és más kiadványok hasábjain, homlokzati felmérések, előadások – kedvezőbb viszonyok között eszközei lehetnek majd a városképen ejtett sebek gyógyításának. Az mindenesetre már a jelenben is elégtétel, hogy sikerült tudományos keretet teremteni egy, az újkor folyamán látványos fejlődést felmutató erdélyi építészeti központ megismeréséhez – nem függetlenül azok szellemiségétől, akik szakmai formálódásunkat meghatározták.

■ JEGYZETEK

1. Kezdeményezője ifj. Entz Géza művészettörténész, bonyolítását egy tudományos intézmény, a Maros Megyei Múzeum és egy kultúra iránt elkötelezett civil szervezet, a Marosvásárhelyi Kulturális Központ vállalta fel, de kezdetől fogva bírta magyarországi intézmények támogatását is. A magyar műemlékvédelem évszázados fellegvára, az azóta méltatlanul felszámolt Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és rövid életű utóda, a Forster Központ végőráiban is számottevő szakmai segítséget nyújtott az induláshoz, akárcsak a Babeş-Bolyai Tudományegyetem művészettörténeti tanszéke (és az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány), melynek oktatói kezdetben be is kapcsolódtak a munkába. A projektet az évek során Sólyom László köztársasági elnök, a Pro Professione Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap és a Rómer Flóris Terv (Teleki László Alapítvány) támogatta. A munkát a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen tanult művészettörténészek végzik, változó intenzitású pályázati támogatásokból, korántsem főállásban, ami persze erősen szűkíti a vállalkozás lehetőségeit és jövőjét.
2. A 2015-ös, jelenleg érvényes hivatalos műemlékjegyzék szerint Marosvásárhelyen 144 műemléképület, 12 műemléki együttes, 5 köztéri emlék és 9 síremlék vagy kriptá található.
3. *Marosvásárhely belterületeinek törzskönyve 1898*. Marosvásárhelyi Polgármesteri Hivatala; *Hátszám-jegyzék Marosvásárhely sz. kir. város birtokvalósítási munkálataihoz 1911*. Román Országos Levéltár Maros Megyei Hivatala, Kataszteri gyűjtemény; *Maros-Vásárhely sz. kir. város telekérték-adójának kivetési lajstroma az 1919-ik évre*. Maros-Vásárhely sz. kir. város házinyomdája, Marosvásárhely, 1919.
4. Marosvásárhely szabad királyi város belterületének eredeti felvételi térképszelvényei. Térképezte 1896–1899-ben Pompéry Elemér okl. mérnök. Hitelesítve: 1899. január 28. Marosvásárhelyi Polgármesteri Hivatala.
5. Román Országos Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára. Városi tanács iratai.
6. Ioan Eugen Man: *Târgu Mureş, istorie urbană, II. Din anul 1850 până la primul război mondial*. Târgu Mureş, 2009.
7. *Gyorsuló metamorfózis. Városi műemlékeink helyzete az ezredfordulót követően*. Marosvásárhely, 2012. október 4–5. Szervezők: Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhelyi Kulturális Központ, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány. A nyilvános konferencia és az azt követő műhelybeszélgetéseken részt vettek: Bor Ferenc (Budapest), Csejdy Júlia (Budapest), Emódi Tamás (Nagyvárad), Entz Géza (Budapest), Farbakyné Deklava Lilla (Budapest), Karácsony István (Marosvásárhely), Kiss Loránd (Marosvásárhely), Kovács András (Kolozsvár), Kovács Mária Márta (Marosvásárhely), Kovács Zsolt (Kolozsvár), Ladó Ágota (Kolozsvár), Mentényi Klára (Budapest), Mihály Ferenc (Szováta), Mihály Melinda (Kolozsvár), Oniga Erika (Marosvásárhely), Orbán János (Marosvásárhely), Pál Emese (Kolozsvár), Prakfalvi Endre (Budapest), Rozsnyai József (Budapest), Sarkadi Nagy Emese (Budapest–Eger), Soós Zoltán (Marosvásárhely).
8. Az építettő azonosítására, főként a századfordulón emelt házak esetében, a forrásanyag általában jó lehetőséget nyújtott. Ahol bonyolultabb volt az építéstörténet, ott mérlegre kerülnek a meghatározó átalakítások megrendelői is, akár kettős elnevezést (pl. „Földvári-, majd Bissingen-ház”) is indokoltá téve. Ha mindez nem tisztázható hitelesen, egyszerűen az *aktuális utcanév és hátszám* alapján kerül nyilvántartásba az épület.
9. Utóbbi a belváros épületállományának viszonylagos homogenitását tekintve kevésbé bizonyult jelentősnek (döntő többségük lakóépület).
10. Az adatbázis létrehozását a Pro Professione Alapítvány támogatta. 2016 végére készült el, a tesztelések és az első adatlapok feltöltése után 2018 elején vált nyilvánossá. Programozását Gál Tamás informatikus végezte, vizuális elemeit Porcsalmi Balázs készítette.
11. Székely Miklós: *Árpád helyett Attila. A marosvásárhelyi egykürti Székelyföldi Iparmúzeum főhomlokzatának Róna József által tervezett szoborcsoportja*. In: *Ars Hungarica* XLII (2016). 4. sz. 377–394
12. Barabás Kisanna: *Jelinek Antal, Marosvásárhely városi mérnöke (1872–1893)*, illetve Oniga Erika: *Vázlat Dósa László (1855–1917) életútjához és építési tevékenységéhez*. In: Orbán János (szerk.): *Fundálók, pallérok, építésszek Erdélyben*. Maros Megyei Múzeum – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Marosvásárhely–Kolozsvár, 2016. 233–248, illetve 249–275.
13. Molnár Bea: *A város egy múzeum? A város színváltozása című konferencián jártunk*. <http://multikult.transindex.ro/?cikk=27563> (2018. december 5.)
14. Szabó T. Attila: *Kelemen Lajos élete és munkássága*. In: Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. I. S. a. r. B. Nagy Margit. Buk., 1977. 31.
15. 2009-ben, a 250 éves Toldalagi-palota tiszteletére a Marosvásárhelyi Kulturális Központ rendezvénysorozatot szervezett *Barokk év Marosvásárhelyen* címmel, online vetélkedővel, koncertekkel, divatbemutatóval, filmhéttel, kiállítással, konferenciával stb. Ennek részeként került sor 2009. szeptember 26-án barokk városnéző sétákra is.
16. Doszlop Lídia: *Műemléki Világnap – marosvásárhelyi viszonylatban*. Művelődés LXXI (2018). 5. sz. 7–8.
17. Orbán János: *Nyízott modernitás, nyolcméteres Decebal. Szoborhelyzet Marosvásárhelyen*. Opus Mixtum V (2016). 130–134.
18. Vécsei Hunor: *Átkomponált kompozíció*. vasarhely.ro/heti-kincs/atkomponalt-kompozicio#.XMbbO7czbIU (2013. október 31.)

VÁROSTÖRTÉNET GYEREKSZEMMEL: KINCSES VÁROSAINK NYOMÁBAN

A Kincses Képeskönyv sorozat nyolc erdélyi és magyarországi város történetét mutatja be gyerekek számára. A gazdagon illusztrált, szemet gyönyörködtető kötetek a legfiatalabb olvasók számára is érthető és érdekfeszítő módon vezetik be a szemlélőt történelmi, kulturális és épített örökségünk világába. Az alkotók – Jánosi Andrea, Zágoni Balázs és Zágoni Bálint – a könyvek létrejöttének kulisszatitkairól és az elmúlt bő tíz év tanulságairól meséltek.

■ *A Kincses Képeskönyv sorozat mögött álló csapat 2017-ben ünnepelte az első kötet megjelenésének tizedik évfordulóját. Annak idején milyen célokkal, reményekkel vállalkoztatok erre a történelmi kalandra? S milyen inspirációs források álltak a rendelkezésetekre?*

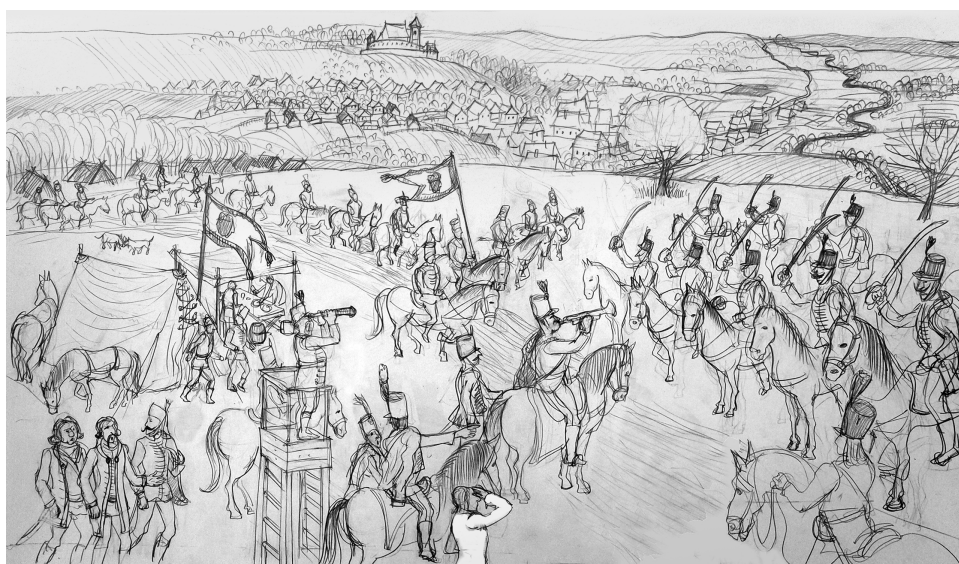
Z. Balázs: Volt inspirációs forrás, sohasem tagadtuk, hogy nem mi találtuk fel a spanyolviaszt. A budapesti Akadémiai Kiadónál sok évvel ezelőtt megjelent egy fekete-fehér sorozat, amely nem valós városok, hanem várostípusok történetét mesélte el. Egy spanyol sorozatnak volt a fordítása,¹ amiben olyan városnevek jelentek meg, mint Barmi (Bari, Róma, Milánó) vagy Hambeck (Hamburg, Lübeck – tehát egy Hanza-város). Innen jött az ötlet, hogy valami ehhez hasonlót kellene létrehozni, de az igazi városainkról. Ez azért volt sokkal nehezebb feladat, mert ezekben a képzelt városokban oda lehetett tenni a katedrális, ahova az ember gondolta, egy perspektívában lehetett haladni az egész könyvön keresztül, s úgy felépíteni köré a fiktív, de mégis a várostípusnak megfelelő főteret, hogy az adott perspektívából tökéletesen érvényesüljön. Ezt a valós városokkal nem lehetett megtenni.

A kötetek elsődleges célközönsége a kisiskolások tábora, de feltételezem, hogy nagyobbak, adott esetben felnőttek számára is tartogathatnak érdekes, ismeretlen részleteket. Milyen visszajelzés érkezett az olvasóktól?

Z. Balázs: Elsősorban gyerekekben gondolkodtunk – bár én egy kicsit reménykedtem, hogy a nagyobbak is kézbe veszik. Annál szerintem nagyobb sikert aratott a felnőttek körében, mint amire számítottunk, mert nagyon sok olyan reakció jött, hogy hát nekem ehhez van időm és türelmem, egy ilyet elolvasok, mert ennyit azért tudni szeretnék a városomról. Ugyanakkor szemben, mondjuk, egy mesekönyvvel egy ilyen jellegű kiadványra nem föltétlenül reagálnak közvetlenül az emberek. Ugyanakkor jó visszajelzés volt az, hogy jól fogyott.

J. A.: A legkisebbek esetében nem ők, hanem a szüleik állítanak meg az utcán azzal, hogy képzeld el, a kisgyerek, aki még nem olvas, gyakran kéri, hogy forgassuk és nézzük végig a könyvet, keressük meg a kutyt és a macskát benne. Én személy szerint sok ilyen szülői visszajelzést kaptam. A nagyobbak, a célközönség, könyvbemutatók alkalmával, dedikáláskor jelzi, hogy több kötet is megvan a sorozatból. Az, hogy megvan, vagy hogy olvassák-e, akár két különböző dolog is lehet, de mindenesetre gyűjtik az emberek.

Z. Balázs: Az egészen kis korcsoportot is odaképzeltük az elején, nem olvasóként, sokkal inkább egy szülővel, nagyszülővel, pedagógussal közösen leülve. Szerintem Andi rajzai erre nagyon jól rájátszottak, mert nagyon sok játékos, vicces elem van, ami leköti a gyerek figyelmét, miközben megszokja a város jellemzőbb épületeit.

Vázlat a *Kincses Képeskönyv Sepsiszentgyörgy* című könyvhöz

Z. Bálint: Az utóbbi években már önkormányzatoktól és múzeumoktól érkeztek felkérések, mondván, hogy ha X városnak van, akkor nekünk is mindenképpen kell egy ilyen könyv. Arra is volt példa, hogy amikor tárgyalni mentünk az egyik múzeumhoz, akkor ott volt az igazgató asztalán egy *Kincses Képeskönyv*, amit egy testvérváros delegációjától kaptak.

Z. Balázs: Az első város ilyen értelemben nagy kísérlet volt. Családi pénzből nyomtattuk ki, támogatás nélkül, nem is nyert semmilyen pályázaton. Egy kicsit elszállt ötletnek tűnt. A második, nem is tudom, hogy nyert-e pályázaton, de akkor már volt egy támogatónk. A harmadik, Visegrád esetében már egy egészen komoly támogatói kör állt mellénk az amúgy egészen pici városból. Ez volt az a pont, amikor már mind Magyarországról, mind Erdélyből kezdtek megkeresni a városok, s a támogatók is úgy gondolták, érdemes ebbe fektetni, van benne fantázia.

A megrendeléseken kívül minek függvénye az, hogy melyik város történetét fordítjátok le előbb gyereknyelvre?

Z. Balázs: Az első kötet végén egy ambiciózus listát közöltünk „előkészületben” címen, amit aztán a későbbi kötetek végén megismételtünk. Ha megnéznénk azt a tíz évvel ezelőtti listát, valószínűleg találnánk olyan várost, ami még azóta is előkészületben van. A második, harmadik kötettől kezdve anyagi okokból is, illetve azért is, mert reális igény volt rá, elkezdtünk a megrendelésekre is odafigyelni. Ez persze nem azt jelenti, hogy minden felkérést elvállaltunk. Volt, amikor azt gondoltuk, a sorozatban nem biztos, benne kellene hogy legyen az adott város, vagy egyszerűen nem találtunk olyan embereket, akikkel dolgozni tudtunk volna. Tehát ez, ami elkészült, mindenképpen szűrt lista.

A kerettanterv a gimnazisták számára lehetővé teszi a helytörténet opcionális tantárgyként való beiktatását. Mennyire válhat adott esetben iskolai segédeszközé egy-egy ilyen helytörténetet bemutató kötet?

Z. Balázs: Rendelnek könyvtárak és iskolák is a könyvekből. Van egy hozzám közel álló iskola, nem tőlem kapták, azonban láttam, hogy megvan nekik szinte az egész sorozat. Sok ilyen példa van, de ezekről nem mindig kapunk visszajelzést.

Z. Bálint: Sepsiszentgyörgyön például az önkormányzat rendelt belőle, minden negyedik osztályos megkapja.

Z. Balázs: Székesfehérváron pedig az történt, hogy ott minden elemi osztályos diák megkapta, ezért egyszerre mintegy 5000 példányt osztottak ki, s azóta is rendelnek belőle időről időre, hogy az újabb első osztályosok is megkapják.

Egy-egy kötet megalkotása komoly csapatmunkát feltételez, a szerzői, illusztrátori feladatok mellett történész szakértők, szerkesztők, szöveggondozók, tördelők munkáját is össze kell hangolni, ami gondolom, sok esetben jár újratervezéssel. Felvázolnátok a kötetek megszületésének folyamatát?

Z. Balázs: A módszer változott az évek során. Az elsőt heten vagy nyolcan – helybéli fiatal művészettörténészek, történészek, régészek – írtuk. Nehéz volt egységes stílust kialakítani és a gyerekek számára könnyen fogyaszthatóvá tenni, mert nem volt ebben mindenkinek gyakorlata. Így nekem – aki már írtam gyerekkönyveket – jutott a szerkesztés feladata. Marosvásárhely esetében már változtattunk ezen a módszeren. Noha ugyanúgy szükségünk volt nagyon jó helytörténészekre, nyersanyagot kértünk tőlük, amiből abban az esetben én vagy más esetben Bálint írta a kész szöveget. Ezt a történészek gyerekesítésnek szokták nevezni. Ugyanakkor a témák kiválasztásánál is nagyon figyelembe kell venni a gyerekszempontot. Nem lehet egy szoborpark köré építeni egy ilyen könyvet, ennél színesebb kell legyen. Eseményekről, fontos személyekről, technikai vívmányokról, épületekről, terekről is szólnia kell, megjelenítve a város sokoldalúságát.

Z. Bálint: A folyamat változó és nem egyértelmű. Kolozsvár esetében például Balázs szerkesztőként vett részt, itt még a történészek írták a szöveget, az elkö-

vetkező hat kötet esetében vagy Balázs, vagy én írtam a szövegeket, s most az utolsó két példa – Csíkszereda és Udvarhely² – esetében megint visszatértünk a kezdeti megoldáshoz: a történészek írják a szövegeket, és én szerkesztem, illetve próbálom gyerekesíteni. Ez nagyban függ attól is, hogyan áll össze a történészekből álló szakértői csapat. Utóbbi esetekben egy múzeum közösségével dolgozunk, s ez szerintem nagyon kreatív helyzet. De arra is van példa, hogy egymástól függetlenül keresünk meg történészeket, akik egy-egy korszak „szakértését” elvállalják.

J. A.: Találkoztunk már múzeumpedagógussal is, Csíkszeredában például, ő pedig már eleve a gyerekek nyelvén szólal meg.

Z. Balázs: Az alkotói folyamat első egyharmadában van egy mágikus pillanat, amit – ha én vagyok a szerkesztő – nem mindig veszek észre, mert nyakig benne vagyok a folyamatban. Amikor egy félkész rajz fölé görnyed Andi, és a történészek, mindenki egyszerre magyaráz és gesztikulál, s mindenki előbújik a gyerek. Én nagyon szeretem ezt a pillanatot. Láttam Marosvásárhelyen, láttam Kolozsváron, Visegrádon, amikor hirtelen elkapja őket a sodrás, a „jaj, de klassz dolog születik”. Lehet, hogy egyszerre háromféle dolgot mondanak Andinak, és az is lehet, hogy ezek részben egymásnak ellentmondanak, de a végén úgyis mindig megegyeznek abban, hogy mit kell odarajzolni, s milyen hosszú volt az a fal.

Jánosi Andrea fotója

Az illusztrációk hogyan épülnek rá a szövegre?

J. A.: Ezeken a megbeszéléseken első perctől ott kell lennem, hogy halljam azokat a vitákat, amelyek mentén összerázódik egy téma. Ha ez megvan, akkor már könnyebben jönnek az érdekes ötletek. Menet közben próbálok fülelni és magam elé képzelni a jelenetet, hogy mi is történhet közben, azon kívül, hogy az épületnek nagyon ott kell lennie. Ez is változó, vannak flexibilisebb történész emberek, akik úgy gondolják, hogy belefér az, ha mondjuk két szinttel maga-

sabdra húztam az épületet, de van olyan is, aki nagyon számon kéri a történelmi pontosságot. Ilyen értelemben nekem is igazodni kell a többé vagy kevésbé rugalmas kollégákhoz. A folyamat minden esetben vázlatolással kezdődik, amit mindenki lát. Szerencsés esetben papíron egy közös asztalnál, de ugyanolyan jó az is, ha e-mailben küldöm körbe: mindenki belenagyítgat, olyan is van, aki ki nyomtatja, ráhúzigál, de olyan is van, aki csak e-mailben írja meg, hogy itt vagy ott kellene módosítani. A rajz így fejlődik a vázlattól el egészen addig, hogy megfestem végül a színeset otthon, majd elküldöm ezt a változatot is, s adott esetben ott is vannak még észrevételek. Így építkezünk.

Jánosi Andrea fotója

Z. Bálint: Nagyjából előre tudjuk, hogy mi az a szöveg-kép arány, ami elfér egy dupla oldalon, de a gyakorlatban mindig vannak kihívások és meglepetések, mert egy adott ponton bekapcsolódik a tördelőszerkesztő, s jelzi, hogy adott esetben háromszáz leütést kell vágni valamelyik szövegből, különben bélyeg méretű lesz az illusztráció, s annak Andi nem örvend.

J. A.: A szöveget szerkesztők szokták vágni, de a rajzot inkább én vágom. Illetve van még egy képszerkesztőnk, „képrestaurátorunk”, akire ezt rábízunk. A munkafolyamat vége a legtöményebb időszak, ekkor a történészek is átnézik még egyszer a végleges változatot, miközben a tördelőszerkesztőnk már dolgozik. Lehet, hogy valahonnan még vágni kell, vagy le kell faragni egy rajzból. Szóval mindenki együtt dolgozik a végén.

Egy korábbi interjúban említetted, hogy noha a kötetek képi világa alapvetően nagyon hasonló, s bár ugyanaz a színvilág vonul végig mindegyiken, a részletgazdagság, az aprólékos kidolgozottság azért változott, a városképek letisztultabbakká, egyszerűbbekké váltak. Hogyan viszonyulnak ehhez az olvasók?

J. A.: Egy képzőművész kollégám nem állta meg, megkérdezte, hogy miért több a domboldal Székelyföldön. Az a helyzet, hogy a helytörténészekről, történészekről sokkal több megjegyzés érkezett a kolozsvári panorámák kapcsán. Mivel ezek sokkal zsúfoltabbak, részletesebbek voltak, a topográfia is sokkal jobban torzult. Mindent meg szerettem volna rajzolni, ezért az arányok is sokkal hozzávetőlegesebbek voltak. Így érdekes módon több mindent nehezményeztek. Azáltal, hogy kicsit szellősebbek a panorámák, kevesebb a lehetőség a tévedésre, helyesebbek az épület-ember arányok. Lehet, hogy egy adott felületen kevesebb ember, madár, tyúk és macska is elég az épületek közé. Képzőművészként arra törekszem egy ideje, hogy inkább legyen egy kiegyensúlyozott kompozíciója, egy kellemes szerkezete ezeknek a képeknek, mintsem túlszűfolt böngészők keletkezzenek, amiket aztán jócskán elfed a szöveg.

Mi az illusztrációk utóélete?

J. A.: Első perctől, anélkül, hogy szerettem volna, elkezdtek festményként funkcionálni. Azóta elkészült nyolc város képanyaga, s az túlzás, hogy mind rá-mázottak lennének, de a képek zöme üveg alá került, s működnek a falon kiállítóterekben is. Voltak, akik megvásárolták, s kifüggesztették a lakásuk falára. Ez a dolog engem is meglepett, nem ezzel a szándékkal kezdtem el őket festeni.

Azt is több ízben hangsúlyoztad, hogy az illusztrátori tevékenységed a Kincses Képeskönyvekkel kezdődött el. Egy mesekönyv vizuális világának a megteremtése és egy hiteles történelmi városkép megrajzolás nyilván más-más jellegű kihívások elé állítja a művészt. Milyen tapasztalataid vannak?

J. A.: Hát igen, kivéve, ha Zágoni Balázs írja ezt a mesekönyvet, mint a *Kolozsvári mesék*³ esetében, amikor igencsak meg kellett nézni, fel kellett ütni a történelemkönyveket. Nyilván Benedek Elek meséiben⁴ is vannak várak, erdők, kastélyok, de ebben az esetben nincs ott az a kényszer, hogy az ember rögtön utánanézzon, Benedek Elek vajon milyen korra gondolt, hogyan öltözködtek, hogyan néztek ki az emberek. Sokkal inkább hagyni kellett a történéseket elmélyülni, s azt megragadni, hogy mi lehet érdekes egy gyerek számára. Lehetett hibrid embereket, állatokat és épületeket alkotni, festhettem kacsalábon forgó várat, amire nem volt eddig alkalmam. Néha felüdülés egy meséskönyv, mert ilyenkor szabadjára engedhetem a fantáziámat.

Egy gyermekek számára írt népszerűsítő kiadvány alapvetően nem történelemkönyv. Milyen szempontok szerint rostáljátok meg a város történeteit, s melyek azok az eszközök, amelyek segítségével ezeket a gyerekek számára is érdekesé és érthetővé lehet varázsolni?

Z. Balázs: Azt hiszem, hogy a dolog nyitja – bár ez elég közhelyesen hangzik –, hogy a gyerek szemével nézzünk, hogy lemenjünk gyerekperspektívába. Gyerek-

magasságból kell megnézni és végiggondolni a várost, s azt, hogy gyerekként mit vennék észre, mit látnék meg, mi érdekelne benne. Persze miközben az ember a könyvet szerkeszti, olyan, mintha két agya lenne. Ez az egyik, a másik pedig azt nézi, ami az adott város kapcsán fontos. De hát ki dönti el, hogy mi fontos? Ez az a pont, ahol komoly meccseket is vívunk a történészekkel. Lehet, hogy a város történetében az ötödik csata is roppant fontos volt, de egyet hagyjunk ki, mert a gyerekeknek ez sok. Helyette írunk arról, hogy mivel játszottak, milyen állatvásárok voltak, milyen volt az iskola.

A könyvek megírása számotokra is kalandos út lehet. Bizonyára ismeritek a bemutatott városokat, a történetüket, örökségüket, ennek ellenére azért mélyreható kutatómunkát kell végezni.

Z. Bálint: Olyan szempontból is kihívás, hogy a könyv terjedelme és azon belül a korszakok felosztása nagyjából adott. A középkort századonként ismertetjük, s ahogy közeledünk a jelenkorhoz, rövidebb időszakokat mutatunk be. Természetesen nem lehet egy kaptafára venni az összes várost, mert Segesvár története más, mint mondjuk Csíkszeredáé. Ilyen szempontból is igyekszünk a könyvszerkezetet, amennyire lehet, rugalmasan kezelni, s ha egy város esetében a 19–20. század fordulója az az időszak, amikor a legtöbbet változott a városkép, akkor ennek szentelünk több oldalt, ha pedig a középkorban történtek a legfontosabb események, akkor úgy osztjuk be a könyvet, hogy ennek jusson nagyobb hangsúly.

Z. Balázs: Én úgy szeretem szerkeszteni ezeket a könyveket, hogy a bennem lakó gyerek élvezze. Ez az egy mérce van. Ugyanazért írok gyerekkönyveket is. Az járulékos haszon, ha esetleg másnak is tetszik.

A legtöbb szintézis jellegű történelemkönyv manapság a rendszerváltás koráig göngyöli fel az adott város, régió vagy ország történetét, ti mégis fontosnak tartottátok a 21. századi város bemutatását is. Ezek a történetek sokszor rendkívül aktuális témákról szólnak. Kolozsvár fölött például repülőgépek szállnak, de a főtérsi sétálóövezetet és a metrót is megelőlegeztétek nekünk.

J. A.: Igen, azóta is elmondjuk, hogy ne oda tervezzék, ne ott ássák ki a megállót.

Z. Balázs: Mi megmondtuk tizenegy évvel ezelőtt, hogy lesz metró, de 2100-at írtunk mellé, úgyhogy csak ki kell várni. Egyébként csak Kolozsvár esetén voltunk ilyen bátrak, hogy a jövőt is belevizionáltuk, a többi esetben csupán a jelenig merészkedtünk el.

J. A.: Közben olyan dolgok is történtek, hogy például Sepsiszentgyörgy Sárkány-dombját – ami ekkor még csak projekt formájában volt elképzelve, kiállítva, még nem volt megépítve – megfestettem. Elkészült a Sárkány-domb, de nem sokkal ezután el is hordták. Bizonyos dolgok ilyen nagyon rövid idő alatt változnak meg. Az egy dolog, hogy születnek nyertes pályázatok egy bizonyos városrész vagy épület kivitelezésére vagy átalakítására, de nem biztos, hogy az pontosan úgy fog elkészülni.

Illusztráció a *Kincses Képeskönyv Kolozsvár* című könyvből

Z. Balázs: Van olyan, hogy a történelem beelőz. Pedig a történelem nem szokott előzni. Marosvásárhelyen még ásták a vártemplom körüli kolostor falait, amikor Andi rajzolta, s egyszer csak felhívott a múzeum igazgatója, mondván, hogy az a fal igazából hosszabb volt, most ástuk ki, úgyhogy légy szíves, te is rajzold hosszabbra.

J. A.: A baj az volt, hogy a papír véget ért ott, ahol én lekanyarítottam a fal végét, mert akkorára terveztem. Hát mi volt a megoldás, kipótoltam, hozzáragasztottam egy csíkot.

Egy évtized alatt a technika nagyon sokat fejlődött, hogyan befolyásolja ez a ti munkátokat?

J. A.: Szinte minden esetben megkönnyíti a munkánkat. Illetve megnehezíti az a tény, hogy egyre több a drónfelvétel a városokról. Annak idején, amikor a kolozsvári kiadványon dolgoztunk, ez nem volt még ilyen mértékben jellemző. Szerettem volna néhány légifelvételt pont abból a szögből, amiből nekem a panorámákat meg kellett rajzolni, de ilyenek még nem álltak rendelkezésünkre. Manapság egyre több készül, emiatt sokkal inkább számonkérhető a topográfiai valóság.

Z. Balázs: Fel sem fogjuk azt, hogy milyen nehéz egy légitársaságot úgy megkreálni, hogy nincsenek források, nem látsz rá, milyen viszonyban vannak az épületek egymással.

J. A.: Ez a kihívás az ilyen típusú rajzokban. Nem az élet visszaadása, azt már könnyű hozzáadni, csak idő maradjon rá. Inkább a nézőpont megtalálása nehéz, illetve az, hogy onnan minden bevehető és pontos legyen.

Z. Bálint: Ilyen szempontból a jelenkori fejezetek azok, amelyek megkötik az illusztrátor kezét, hiszen egy középkori város esetében nagyobb tér jut a képzőművészeknek.

J. A.: Igen, ez furcsán működik, mert segít is egy fotó, de ugyanakkor határokat is szab. De tulajdonképpen könnyebb, hogyha már készült az adott szögből fényképfelvétel, könnyebb megrajzolni, kisebb a tévedés lehetősége, de ugyanakkor kicsit úgy érzem, hogy ezt a feladatot már előttem lelőtték.

Z. Bálint: Az minden esetben dilemma, hogy mi az, amit megengedhetünk magunknak. Udvarhely esetében például köztudott, hogy a római korban volt a városban egy fürdő, de azt például nem lehet tudni, hogy pontosan hol volt az erőd. Ilyen szempontból kérdés, hogy mi az, amit berajzolhatunk annak ellenére, hogy nem rendelkezünk róla pontos információval. A kora középkori, újkori fejezetek esetében ezért szabadabbnak érzi magát az ember, kézzelfoghatóbb az, hogy mit kell lerajzolni.

Z. Balázs: A perspektíva lehet, hogy kívülről nézve főleg dolognak tűnik, de azért jó ugyanabból a nézőpontból bemutatni a város fejlődését, mert a gyerek, de akár a felnőtt is sokkal jobban láthatja azt, hogy mi jelenik meg, mi épül újra, mi az, amit lebontanak. Marosvásárhely esetében például sokáig a vár ez a központ, de van egy pont, amikor át kell térni a főtérre. Kolozsváron a római város a mai főtér helyén volt, de Kolozsmonostor máshol volt, a honfoglalás kori magyar falu megint máshol. Tehát a perspektívát sem lehetett erőltetni. A kompromisszum leggyakrabban az volt, hogy ahol lehetett, két-három fejezeten keresztül ugyanazt a nézőpontot használtuk, ahol muszáj volt, váltottunk, de utána visszatértünk az eredeti helyszínre, így látszott, hogy a kezdeti állapothoz képest mi változott kétszáz év leforgása alatt.

Illusztráció a *Kincses Képeskönyv Marosvásárhely* című könyvből

Illusztráció a *Kincses Képeskönyv Marosvásárhely* című könyvből

*A Kolozsvárról szóló magyar kötetnek pár éve jelent meg a harmadik, bővített kiadása, s nem egy Kincses Képeskönyv román, német és angol nyelven is megjelent. Ezeket hogyan fogadták az olvasók?*⁵

Z. Bálint: Segesvár esetében történt meg először, hogy két nyelven, románul és magyarul jelentettük meg a könyvet. Rögtön utána felmerült az a kérdés, hogy mivel nagyon sok külföldi turista fordul meg Segesváron, igény volna a német és az angol nyelvű kiadásra is. Ilyen szempontból ez tényleg sikertörténet, azóta is konstans módon fogynak az idegen nyelvű Segesvár-kötetek. Kolozsvár esetében jelent még meg angol kötet, és erre is van kereslet.

Z. Balázs: A román kiadással kicsit csalódtunk, ebből, mondjuk, sokat is nyomtattunk. Ez volt az első „idegen nyelvű” kiadás, s a kilenc évvel ezelőtt elkészült 3000 példányból még mindig van. Ott azt lehetett látni, hogy hiába mutatta be a történelem kar dékánja,⁶ s hiába szerepel a szerzők között az egyik legjobb román régész, túl sok a magyar név. S miközben Kolozsvár történetét illetően lényeges nézőpontbeli különbségek nincsenek román és magyar történések között, még mindig van némi távolságtartás. Ami úgy gondolom, hogy ezt felülírta, az az angol nyelvű Kolozsvár-kötet megjelenése volt, ami után a könyvesboltok természetes módon elkezdtek jobban rendelni a román változatot is. Így, hogy most már a román és a magyar mellett angol nyelvű is van, kiegyensúlyozottabb a helyzet, s jobban is fogy. Következésképpen pedig a bővített magyar kiadásban van négy olyan oldal, ami a román változatban nincs benne, mert még mindig az első kiadás kapható.

Köszönt-e már vissza valamelyik könyv vagy esetleg annak részlete valamilyen váratlan kontextusban?

Z. Bálint: Néhány hónapja láttam Kolozsvár főterén egy idegenvezetőt, aki az angol nyelvű Kolozsvárt szorította a hóna alatt. Ugyanakkor kellemes meglepetés és pozitív visszajelzés volt az, hogy néhány évvel ezelőtt a képességvizsgán a Nagyvárad-kötetből használtak fel egy szöveget, azt kellett a diákoknak értelmezni.

J. A.: A Csíki Székely Múzeum nemrég elkérte az egyik könyvhöz készült illusztrációt, hogy ezt kinagyítanák a várostörténeti kiállításukon. Egy 18. századi kis életképről van szó, egy szabadtéri passiójátékról, amit az egykori ferences iskola tanulói a csíksomlyói kolostortemplom mellett adtak elő. Előadásukat „iskoladrámáknak” hívták akkoriban, ezekről viszont, úgy tűnik, előttünk még senkinek nem jutott eszébe ábrázolást készíteni. Vélhetően színesíteni hivatott ez a festett jelenet a Somlyó történetét bemutató kiállításszakaszt.

Illusztráció a *Kincses Képeskönyv Csíkszereda* című könyvből

Van-e kedvenc kötetetek? Esetleg olyan, amelynek a megvalósítása már régen dédelgetett álmotok?

Z. Balázs: Nekem Budapest a kedvenc kötetem, bár még nem jelent meg. Ehhez gyűjtök most anyagot, már régóta ígéretem ennek megvalósítását. Egyébként szöveg tekintetében a Vásárhely, s illusztrációk szintjén Visegrád. Valószínűleg azért, mert eleve rendkívül festői. De nagyon nehéz meghozni ezt a döntést, mert átfedődnek az élmények.

J. A.: Én is azt mondom, hogy a munkafolyamat milyensége is ott van a könyvben, annak része. Lehet, hogy én elégedetlen vagyok pár oldallal, mert nem olyan végül, mint amilyennek előre elképzeltem. De ennek a folyamatnak akkor is van egy hangulata, ami az élményekhez és a könyv sikeréhez is kötődik, ez is latens módon hozzátesz az eredményhez. Az én képzőművész szemem a Marosvásárhelyt szereti. Még mielőtt felfigyelt volna rá a szakma, én éreztem és tudtam, hogy a Marosvásárhely valamiért a legszebb. A képek összhatása mi-

att is, hiszen itt is az a szerencsés eset állt fenn, hogy négy egymást követő oldalpáron is panorámaképek láthatók, ezért az összehasonlítás lehetősége miatt is játékosá válik. Ezenkívül jó életképeket lehetett rajzolni, mert egy utcába pillantottunk be, akkor is, ha az történetesen a főté.

Z. Balázs: A grafikai tervünk már azelőtt megvolt, hogy én megírtam volna a szövegeket. Már ekkor elkezdtük tervezni az oldalpárokat, ezért a kisebb képek és fejezetek mellett kreatívabb, játékos megoldások is születtek.

J. A.: Talán Temesvár lenne jó még. Családom ott élő részének köszönhetően többször megfordultam benne, van valami megkapó abban a városban. Ez talán természetes, jobban kialakul a kötődés olyan városokhoz, ahol az embernek többször van dolga. Több helyre eljut, több zugát ismeri meg, nem csak azt az egy főteret járja körül, ahol a busz megáll, hanem ha több idő van erre-arra elmenni, belopja magát az ember szívébe. Budapestre viszont szerintem egyformán vágyunk, ott már vezetett várostörténeti sétákon is jártunk.

Z. Bálint: Nekem Nagyvárad a kedvencem. Úgy gondolom, hogy Nagyvárad esetében működik a legjobban a szöveg és a kép kapcsolata. S kicsit úgy érzem, hogy adósok vagyunk Nagyszzebennel és Brassóval, de Bukarest is jó ötlet, fel is jegyeztük már több alkalommal.

Kérdezett Gál Zsófia

■ JEGYZETEK

1. Magyar nyelven megjelent kötetek: Xavier Hernández – Pilar Comes: *Barni. Egy mediterrán város a történelem sodrában*. Bp., 1993; Xavier Hernández – Jordi Ballonga: *Hambeck. Egy Hanza-város északon a történelem sodrában*. Bp., 1993. A sorozat további, idegen nyelvű kötetei: Xavier Hernández – Pilar Comes: *Geschiedenis van een stad bij de middellandse Zee. Tarma*. Bloemendaal, 1990; Xavier Hernández: *A city of northern Europe through the ages. Lebek*. Boston, 1991; Xavier Hernández: *San Rafael. A Central American City Through the Ages*. Milano, 1992. (A szerk.)
2. A Csíkszeredáról szóló kötet 2018-ban jelent meg, az Udvarhelyről szóló könyv elkészítése folyamatban van. (A szerk.)
3. Zágoni Balázs: *Kolozsvári mesék*. Kvár, 2015.
4. Jánosi Andrea Benedek Elek *Székely tündérország* című meséskönyvét illusztrálta.
5. A sorozatban megjelent kötetek magyarul: *Kincses Képeskönyv – Kolozsvár* (2007), *Kincses Képeskönyv – Marosvásárhely* (2008) *Kincses Képeskönyv – Visehrad* (2009), *Kincses Képeskönyv – Segesvár* (2011), *Kincses Képeskönyv – Székesfehérvár* (2013), *Kincses Képeskönyv – Nagyvárad* (2013), *Kincses Képeskönyv – Sepsiszentgyörgy* (2015); románul: *Cartea Comoară – Cluj* (2010), *Cartea Comoară – Sighișoara* (2011), *Cartea Comoară – Târgu-Mureș* (2013), *Cartea Comoară – Sfântu Gheorghe* (2017); angolul: *The Treasure Book of Cluj* (2016), *The Treasure Book of Sighișoara* (2012); németül: *Das Schatzbuch Schässburg* (2012). (A szerk.)
6. Ovidiu Ghitta, a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karának dékánja. (A szerk.)

ZELEI MIKLÓS

Egy napló legfontosabb bejegyzése

Az 1958. május 2-át, pénteket követő bejegyzés dátuma után
az 1958. június 23., hétfő
között az üres sorköz
Király István
1956–1989
És a végén egy képen
az egy lábú alumínium hamutartó
úgy húzni lehetett foteltől fotelig
a kor összes mocskát
magunkhoz

Borderline

Még egy kis műzsa. Még egy kicsi! Fekete lé a csapból. Szortyogásmúzsa este hét s nyolc között. Az álkulcsmásolás műzsája. Cenzúra&öncenzúra csúnyája&méze. Eltüntetésmúzsa. Retusműzsa. Szinopszisköltészet himnusza! Húzd meg műzsa, ereszd meg műzsa. Sikerült kibújni műzsa! Fárasztásmúzsa. Akasztásmúzsa. Titokműzsa. Csalásmúzsa. A jelentésírás műzsái. Téműzsa egy. Téműzsa kettő. Téműzsa három. Minden műzsának férje van. Narancsbőre. Overallja. Testfestéskarkötője. Fejükből röppennek ki a molyok. Kezükben csavarhúzó. Fűnyíró. Fémkeresőn hangorálnak. Bombakapuban csábítanak. Ellenségmúzsa. Rémületműzsa. Megfelelésmúzsa. Kötbérmúzsa. Kényszerműzsa. A nagy amnézialottó műzsái. Roncsműzsa hűzés Sorstelep. Nyerj! Nyerj! Nyerj! ÁdámmalÉvánÉvaÁdámonÁdámÁdámÉvaÉva. Suttogásmúzsa. Máglyamúzsa. Hazugságmúzsa. Rágalomműzsa. Rácsmúzsa. Lefejezésmúzsa. Plágiumműzsa. Kussolásmúzsa Újrarúzsa. A rosszlet ígérete. Az örök sötétség műzsája. Szébb lett volna elpusztulni benne, mint. Innen visszanézni rá. Egy csillog manikűröz az égen. Van egy óránk, amíg bontják a színpadot. Haladékmúzsa. Haladék.

Olümposz

Támogatott fennálló köztartozására figyelemmel Kincstárban művészeti levonásra, apodektészek számláján jóváírásra került 1948/1108 azonosító számú alkotói támogatás Marczibányi István élete kézirat elkészítése pályázati cél megvalósítására kiutalt 400 000 Ft összegből 40 752 Ft összeg. Felhívom szíves ihletét, hogy Kincstár fenti eljárása ellenére is Törvény alapján maradéktalanul teljesítenie kell támogatási szerződésben szépirodalom területen vállalt kötelezettséget, pályázati célkitűzést teljes egészében meg kell valósítania, arról szerződésben rögzítettek szerint szakmai beszámolót meg kell tennie, csatolva apodektészek számára alkotói nyilatkozatot adózás évéről.

ZÖLDI ANNA

LÁSS, NE CSAK NÉZZ...

A KultúrAktív Egyesület projektjei
(nem csak) építészetről gyerekeknek

**Nincs már sok időnk,
hogy belássuk: a jövő
épített öröksége lehet
modern, klasszikus vagy
futurisztikus, de
mindennél fontosabb,
hogy élhető legyen...**

Épített környezeti nevelés... Roppant szigorúan hangzik, pedig nagyon is játékos, ám a legkevésbé sem komolytalan tartalmat rejt. A terminus az angol nyelvterületen honos Built Environment Education tükörfordítása, és azt a szerteágazó tevékenységet jelöli, amellyel a fiatalok érzékenyebbé tehetőek az őket körülvevő épített örökség iránt. De vajon miért van erre egyáltalán szükség? A gyerekek többsége imád építeni, kamaszként előszeretettel mászik be elhagyott, romos épületekbe, a fiatalok akár minden héten más városba röppennek hosszú hétvégére, virágozik a kulturális turizmus, olyannyira, hogy lassan már a látogatóktól kell védeni a műemlékeket. Budapesten rendkívül népszerűek a legkülönbözőbb tematikájú városi séták, és világszerte terjedő tendencia (sajnos) az elpusztult emlékek „hiteles” újjáépítése. A sztárépítészek nemzetközi tevékenységének köszönhetően a kortárs építészet is kurrens kulturális árucikké vált. Nem mondható tehát, hogy az építőművészet világa idegen lenne a polgári társadalmak kultúrafogyasztó rétegei számára. Az épített környezeti nevelés célja azonban nem az építészeti vagy művészettörténeti ismeretek átadása, elmélyítése. Az effajta ismeretterjesztés éppen ellentétes irányban hat: az épített örökséget és az építés műfaját olyan művészi magaslatra emeli, ahol csak csodálat tárgya lehet, de nem a mindennapok szerves része. A művészettörténeti megközelítés fokról fokra elidegenítette az építészeti alkotást annak

eredeti célközönségétől és hasznélvezőjétől: az Embertől. Az épített környezeti nevelés célja, hogy visszairányítsa a fókuszot az építési tevékenység emberi dimenzióira. Az építészetet mint a mindennapi és szakrális élet keretét vizsgálja, a használó és a használat szempontjából közelít a művészi formákhoz: miért és kinek építünk, milyen hatással van ránk az épített tér, és hogyan tudjuk mi magunk befolyásolni annak minőségét. Ebben segítségére van az a szemléleti fordulat, ami az ezredforduló óta egyre hangsúlyosabban van jelen az építészeti szakmában: a sztárépítészet ikonikus megaprodukciói mellett, annak mintegy ellenpontjaként létezik egy szerény, de minőségi építési kultúra, mely sokszor szociális töltettel rendelkezik, igyekszik a helyi hagyományokból meríteni, és erőteljesen támaszkodik a majdani használó közösség véleményére. A közösségi, azaz a leendő használók szempontjait már a tervezés fázisában figyelembe vevő tervezésnek saját módszertana van, és vitathatatlanul komoly pluszenergiát igényel a tervezőtől és a közösség tagjaitól egyaránt. Van azonban egy bizonyított előnye: ha a tervezésbe bevonjuk azokat, akiknek építünk, sokkal inkább magukénak érzik majd az elkészült alkotást, felelősséget éreznek a megóvása, karbantartása iránt, és ez a közös gondoskodás indirekt módon tovább erősíti a közösséget.

Az építészet azonban mégiscsak szakma, amelynek fogásait hosszú évek tanulása és gyakorlata után tudják a szakemberek biztosan alkalmazni. Abszurd lenne a laikus felhasználóktól elvárni, hogy minden előzetes tudás nélkül megalapozott véleménnyel támogassák az építész munkáját. Különösképp nehéz ez egy olyan generáció esetében, amelyet már egészen zsenge korától autóban szállítanak a szülők sokszor távol eső célpontok között, melyek személyes életének helyszínei. Messze vagyunk már a poros grund világtól, ahol nap mint nap találkoztak a környékbeli gyerekek, akik egyébként mind a közeli utcákban laktak, gyalog baktattak iskolába, gyalog szalajtották őket a boltba, menet közben az ismert köveket rugdosták, bekukkantottak az ismert kapualjakra, és mire felnőttek, a fejükben valóban nem térkép volt a táj, hanem szubjektív valóság. Ezt a „szubjektív térképet” ma iskolai vagy szakköri foglalkozás keretében rajzoltatják meg erre felkészült szakemberek – építészek, pedagógusok, vizuális nevelők. És itt lép a képbe az épített környezeti nevelés, amely tudatos eszközökkel igyekszik az elveszett tudást – az épített környezet és az egyén objektív és szubjektív viszonyát alakító tényezőket – újra a felszínre hozni. Hisz csak akkor válhatunk környezetünk felelős alakítóivá, az építés tervező segítőtársává a folyamatban, ha ismerjük azt, amit formálni akarunk. Némi építészeti alapismeret, egy kis környezetpszichológia, sok-sok érzékszervi

Szubjektív térkép, iskolai foglalkozás

tapasztalás és kreatív alkotás, megfűszerezve mindez közös gondolkodással, és izgalmas beszélgetésekkel, és mindennekfelett: JÁTÉK – máris előttünk áll az épített környezeti nevelés eszköztára. Az egyszerű képlet ellenére nagy elkötelezettséggel, kitartó türelemmel és komoly háttértudással kell rendelkeznie annak, aki belevág abba, hogy nem csak vizuális, de szellemi értelemben is szemléletformáló munkát végezzen.

A KultúrAktív Egyesület ezzel a céllal alakult 2010-ben közhasznú civil szervezetként, két német ösztöndíjjal tanuló művészettörténész: Sebestyén Ágnes és Tóth Eszter kezdeményezésére, akik a külföldön már több tapasztalattal működő gyakorlat ismeretében vágta bele az épített környezeti nevelés magyarországi meghonosításába. Az évek során egyre bővülő létszámú egyesületet építésszek, tájépítésszek, pedagógusok, óvopedagógusok, kulturális menedzserek és művészettörténészek alkotják, akik sokféle kompetenciájuk révén számtalan irányból tudják a közös célt szolgálni: a fiatal generációt a környezet megértésére és aktív formálására inspirálni. Az elméleti alapok magyar nyelven elérhető irodalmának megteremtése és a részvételi tervezésre ösztönző számtalan gyakorlati program – iskolai projekthetek, táborok, fesztiválok gyerekfoglalkozásainak keretében – mind szerepel az egyesület tevékenységei között. A magyar nyelvű terminológia megteremtése is a KultúrAktív Egyesület érdeme: a *Gyermek – Város – Építészet* című könyvsorozat első kötetében rögzítették a fogalom magyar meghatározását. A sorozat az alapvető elméleti ismeretek, a módszertan és jó gyakorlatok bemutatásának céljával indult, eddig három kötete jelent meg. Indító kötete, a *Gyerek_szemmel – várostervezés és építészet gyerekeknek és gyerekekkel* egy német nyelvű kiadvány fordítása,¹ Sebestyén Ágnes és Tóth Eszter munkája, és az épített környezeti nevelés nemzetközi gyakorlatáról ad átfogó képet. Szintén kettejük műve az *Épített környezeti nevelés*² című kötet, mely a témakör magyarországi vonatkozásait, történetét, lehetőségeit, illetve a módszerek hazai alkalmazásának lehetőségeit tárgyalja. A harmadik kötetet, az *Épített környezeti nevelés az óvodában*³ címűt Tóth Eszter mellett Guba Anna gyakorló óvodapedagógus és Pataky Gabriella az ELTE Tanító- és Óvóképző Kar adjunktusa írta, és a terület óvodai nevelésben való alkalmazásához ad elméleti és gyakorlati útmutatást.

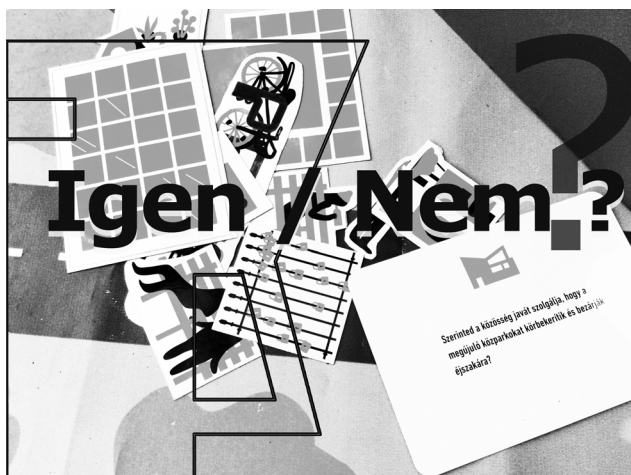
Az elmélet hozzáférhetősége azonban csak az első szükséges lépés: ahhoz, hogy az épített környezeti nevelés a gyakorlatban eredményesen tudjon működni, meg kellett találni azt a részt, ahol az oktatásba ez a tartalom beilleszthető. Bár az informális alkalmak – fesztiválok, kulturális események – lehetőséget kínálnak egyedi programok lebonyolítására, ezek a rendezvények esetiek, időkorlátok közé szorulnak. A figyelem felhívására, a környezet iránti érdeklődés felkeltésére alkalmasak, de nem adnak elég időt az elmélyült munkára. Ezekben a rendezvényeken elsősorban a pörgős játékok tudnak működni, ezért a szokásos kézműves foglalkozások mellett az egyesület saját fejlesztésű társasjátékokkal igyekszik rendszeresen jelen lenni. A Pop-up Pest, és a ParticiPécs a táblás játékok alapján kifejlesztett társasjáték, előbbi csak utcai méretben, utóbbi asztali változatban is létezik.⁴ A játékok menete és a bennük végrehajtandó küldetések mind arra szolgálnak, hogy a fiatalok játékos módon sajátítsanak el olyan cselekvési mintákat, amelyekkel a valós életben is konstruktív módon alakíthatják a lakókörnyezetüket. Eközben észrevétlenül sajátítanak el ismereteket a saját városukról, Budapestről, illetve Pécsről, megismerkednek a környezetvédelem, a kultúra, a közlekedés, és az építészet alapvető fogalmaival és kihívásaival. A játék izgalma pedig feledteti a tanulás kellemetlen mellékízét. A ParticiPécs kifejlesztése egyéves

projekt keretében, diákokkal együttműködve zajlott Pécsen, így maga a folyamat is alapvető közösségépítő tanulságokkal szolgált minden résztvevő – az egyesület és a gyerekek – számára. Az egyesület alapvetően arra törekedett, hogy új generációs, kooperációs, közös nyereségre irányuló játékmenetet alakítson ki, és

ParticiPécs. Stratégiai élőtársasjáték

kiküszöbölje a jutalomorientált befejezést. A gyakorlatban azonban az derült ki, hogy a gyerekek igénylik a versenyhelyzetet, és – ha tetszik, ha nem – a jutalmazást is, így szükség volt bizonyos kompromisszumokra. Legújabb játékunk, az Urbanity játék nem egy valós helyszínrre készült, hanem általános városi, közösségi helyzetekre reflektál, eldöntendő és nem titoltan provokatív kérdéseket tesz fel tipikus konfliktushelyzetekkel kapcsolatban. Szabad-e gyümölcsöt szedni a kilógó ágról? Van-e értelme gyűjteni az esővizet? Jó-e, ha körülkerítjük a játszótereket? Lefekhetnek-e a padra a hajléktalanok? Elfogadható-e, ha mindenki olyan színűre festi a saját ajtaját egy házban belül, amilyen neki tetszik? Tipikusan olyan kérdéseket teszünk fel, amire nincs jó vagy rossz válasz, csak egymástól eltérő vélemények. Az első körben spontán adott igen-nem válaszokra minden esetben beindul a párbeszéd, a játék az érvelést jutalmazza, a gyerekek kifejezetten élvezik a „beszéljük meg” szituációt, és közben akaratlanul is szembesülnek

Urbanity. Elfogadható-e az, ha...?

Urbanity. Szerintem azért igen/nem, mert...

Magyarországon az informális oktatásnak nincsenek még kellő hagyományai. Kézenfekvő lenne, hogy valamilyen módon a formális oktatás keretébe épülve foglalkozzunk az épített környezeti nevelés témakörével, annál is inkább, mert a kézenfekvő vizuális kultúrán és történelmen kívül számtalan tantárgyhoz könnyedén tud az építészeti tartalom kapcsolódni. Az építészetet nemhiába nevezték a művészetek legnemesebbikének, rengeteg szerteágazó ismeret eszenciája jelenik meg egy-egy épített alkotásban. A fizika, kémia, matematika törvényszerűségei magyarázzák, mitől áll meg az épület a „lábán”, a nyelv fordulatai elárulják, hogy a háznak antropomorf vonásai vannak, az irodalom is bővelkedik a házakhoz kapcsolható pszichológiai és kultúrtörténeti impulzusok művészi megfogalmazásában. A történelmi korok szellemi vezérelvei tükröződnek az építészeti stílusokban, a társadalmi ismeretek pedig szoros összefüggést mutatnak azzal, milyen fizikai keretek között élt és él egy adott embercsoport. Az épített környezet fizikai és szimbolikus mivoltában is szó szerint megkerülhetetlen. A magyar oktatási rendszer sajátossága azonban, hogy meglehetősen szűkre szabott, formális keretek között működik, behatárolt tantervet követve. A legutóbb elfogadott Nemzeti Alaptantervbe ugyan bekerült az építészet mint átadandó tartalom, a helyét azonban nem pozícionálták, illetve a vizuális neveléshez társították. A formális oktatásban nem épült bele az a szabadság, ami lehetővé tenné, hogy iskolai keretek között foglalkozzanak a pedagógusok a gyerekekkel, és valljuk be, a tanítási időn túl erre a leterhelt tanár és a diák sem vágyik. Maradnak a még nem minden iskolában általános projekthetek, illetve az órai munka, ebbe a rendszerbe kell az épített környezet iránti fogékonyságot növelő foglalkozásokat beilleszteni. Az alábbiakban a KultúrAktív Egyesületnek két olyan kezdeményezését mutatjuk be, amely ugyan nem feltétlenül iskolai használatra készült, de alkalmas rá, hogy egy értő pedagógus közreműködésével hatékony oktatási eszközzé váljon.

Az időben is korábbi projekt a *Tiéd a város* könyvsorozat.⁵ Az első kötet apropóját az adta, hogy 2010-ben Pécs volt Európa kulturális fővárosa. Az Egyesület vezetőségének pécsi kötődése révén készült el a *Pécs gyerekeknek* című városvezető kiadvány, melyet azután sorban követett a többi – 2019-ben már a tizedik kötet készül. Akkor kezdtünk el sorozatban gondolkodni, amikor az első kötet, a *Pécs gyerekeknek* megjelenését követő visszajelzésekben nyilvánvalóvá vált, hogy nagyon nagy szükség és igény van a városi környezettel, helyismerettel, örökségvédelemmel foglalkozó gyerekkönyvekre, mivel ezek a témakörök ki-

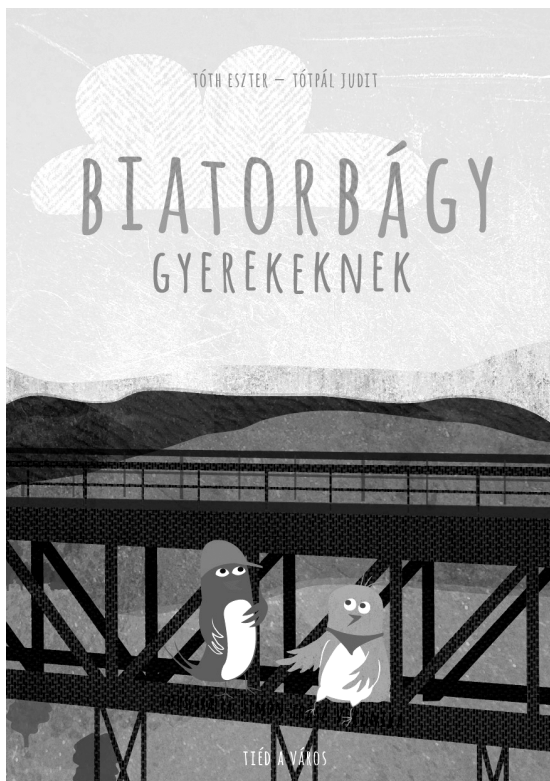
a városi, társadalmi együttélés problémáival. A meglévő kérdéskártya-csomag ráadásul tetszés szerint saját kérdésekkel bővíthető, helyszínspecifikussá tehető, így növelhető a játszó gyerekek affinitása és aktivitása. Ez a játék azonban időigényes, kifejezetten igényli a nyugodt környezetet, ad hoc utcai játéknak csak korlátok között alkalmas.

maradnak az iskolai oktatásból. Vidéki városokat és budapesti kerületeket olyan szerzők vesznek célba, akik a választott területhez általában valamilyen helyi kötődéssel rendelkeznek. Ez fontos, hisz a személyes élmény varázsolja a gyerekek számára is személyessé a kötetek tartalmát. A városfelfedező sétáknak egyre nagyobb kultusza van, ez a könyvsorozat azonban kifejezetten a gyerekek igényeihez igazítva, játékos formában mutatja be a helyszíneket. Nem csak az építészetre koncentrál, jelentőségének megfelelő hangsúllyal szerepelnek benne a városi zöldterület, az intézményrendszer, a kultúra, a hagyomány, a gazdaság, az infrastruktúra jellegzetességei. Módszertani szempontból az élménypedagógia elveire építünk. A könyvek kevés szöveggel és igényes, minőségi grafikával készülnek, elsősorban rajzban adják át az ismereteket, és „frontális támadás” helyett szóba elegyednek az olvasóval, számítanak aktív közreműködésére. Minden kötetben más-más grafikus rajzai idézik meg az adott helyszínt, de a tematikus felépítés egységes elvet követ: az épített és természeti örökségen kívül a város mindennapi életét és működését is megismerteti. A helyhez erős érzelmi szálakkal kötődő „vezetőket” kísérve bolyongunk a kiválasztott területen, velük együtt ismerkedünk annak sajátosságaival – hol madarakat követünk, hol egy bohókás villamost.

A sorozat célja, hogy a gyerekek jobban megismerjék a saját környezetüket, azonosuljanak vele, nyitottabbak legyenek sajátosságaira. A játékos feladatok, rejtvények, erősítik a kritikus, elemző szemléletet, a saját, önálló véleményalkotást. Ez az alapja annak, hogy később tevékenyen részt vegyenek környezetük alakításában. A könyv használata segít a komplex városkép kialakításában – akik végigbarangolják a benne szereplő helyszíneket, minden bizonnyal kialakítják azt a bizonyos személyes városképet, amelynek hiányáért egyértelműen a fokozott motorizáció és a virtuális térben töltött mérhetetlenül sok idő a felelős. Autó és számítógép nélkül azonban ma már nem tudunk élni, ezért is kell minden eszközt megragadni, hogy gyerekeinket a szó szoros értelmében kézzelfogható élményekhez juttassuk. A gyerekek ugyanis a fejlődésük során hosszú ideig konkrétumokban gondolkodnak, konkrét tapasztalatokon keresztül ismerkednek a világgal, a mai életvitel azonban ellenében hat annak, hogy a tényleges valósággal kerüljenek kapcsolatba. Sokak szerint az új generációk már egészen más képességekkel fognak rendelkezni, mégis, szülőként, pedagógusként arra kell törekednünk, hogy megtaláljuk az egészséges egyensúlyt a valós és a virtuális élmények között.

Természetesen naivitás lenne azt feltételezni, hogy csemeténk majd könyvvel a kezében járja a várost, a kerületet. A tematika és a feldolgozás módja a gyerekek nyelvén beszél, de számít a felnőtt értő közreműködésére. Egyesületünk ezért elsősorban az iskolákat célozza meg, amihez segítség, hogy többnyire az adott helyi önkormányzattal vagy kulturális intézménnyel együttműködve készül el a kiadvány, melyet azután rajtuk keresztül vagy könyvbemutatók alkalmával ingyenesen juttatunk el a város vagy kerület iskoláiba. Ilyen módon jutott több ezer pécsi, sepsiszentgyörgyi, egri, paksi, erzsébetvárosi, brassói, ferencvárosi, biatorbágyi alsó tagozatos könyvekhez. A célcsoport a 8–10 éves korosztály, ők már és még elég fogékonyak a terepmunkára. Természetesen a legnagyobb kihívást az jelenti, hogy a kötetek ne az iskolai könyvtár hátsó polcán várják az esedékes leselejtezt. Ennek érdekében folyamatosan igyekszünk népszerűsíteni a módszerünket, pedagógusok számára továbbképzéseket, konferenciákat, workshopokat szervezünk, és törekszünk a helyi szereplők, döntéshozók

és civil szervezetek bevonására. Jó példa a *Biatorbágy gyerekeknek* című kötet által befutott „karrier”, melynek egyik szerzője, Tótpál Judit DLA építészmérnök a Biatorbágyi Értéktár Bizottság (ÉTB) elnöke. A bizottság a nemzeti értékekről szóló törvény nyomán alakult, amely lehetőséget ad a településeknek helyi értékleltár elkészítésére. Az ÉTB koordinálja a munkát, melynek során a lakosság tölti fel az értéktárba az általa fontosnak ítélt helyi értékeket. Azért, hogy ez a virtuális adatbázis valóban értékes elemekkel gazdagodjon, a biatorbágyi bizottság nagy súlyt helyez az ismeretterjesztésre, szemléletformálásra, elsősorban az iskolában. A *Fedezzük fel Biatorbágyot!* program e célból született meg 2015-ben, és azóta minden 4. osztály részt vesz a kétnapos eseményen, ahol terepbejárás, városismereti játék és térbeli alkotás segíti, hogy a gyerekek kötődése megerősödjön szülővárosukhoz. E program egyik segédanyaga a *Biatorbágy gyerekeknek című* munka, Tótpál Judit építész, Tóth Eszter művészettörténész és Simon Iház Veronika grafikus közös munkája, melynek bemutatója kapcsán a pedagógusoknak módszertani előadást tartottak a szerzők. Látható, hogy a kiadvány akkor éri el célját, ha beépül az adott település komplex értékmegőrző munkájába, amennyiben ilyen egyáltalán létezik – ez természetesen rengeteg energiát és szervezést, személyes elköteleződést kíván.

Tiéd a város. Biatorbágy gyerekeknek

könyvet, integrálták-e az egyes tantárgyak anyagába, alkalmazták-e tanórán kívül, mely fejezeteket tudták a leginkább hasznosítani, és mely korosztály számára. A könyv minőségét négy szempont alapján – tartalom, nyelvezet, feladatok és vizuális kialakítás – értékelték. Kiderült, hogy a megkérdezett tanárok 88%-a rendszeresen használta a kötetet tanórán (89%) vagy tanórán kívül (61%),

A sorozat sikeres fejlesztése érdekében az egyesület folytonosan monitorozza a visszajelzéseket, és beépíti a soron következő kötetek koncepciójába és módszertanába. Az eddigi legteljesebb értékelés már az első kötet, a *Pécs gyerekeknek* megjelenése után született meg. Az Európa Kulturális Fővárosa program (Hungarofest) támogatásának köszönhetően a 2010/2011-es tanév kezdetekor minden ötödikes diák, illetve helyi oktatási intézmény megkapta a könyvet ajándékba. Ennek köszönhetően biztosított volt a tanórai alkalmazás, így lehetőség nyílt arra, hogy a tanév végén átfogó felmérést végezzünk a tényleges használatról. A 26 intézményben végzett kiértékelés során mennyiségi és minőségi szempontok szerint vizsgáltuk a kötet alkalmasságát. Megkérdeztük, hogy milyen gyakran használták a pedagógusok a

és szinte kivétel nélkül hiánypótló kiadványnak tartották, ami nagy segítséget jelent számukra az oktatásban. Emellett számos olyan konstruktív javaslatot tettek a felépítéssel, témakörökkel, nyelvezettel, vizuális kialakítással kapcsolatban, amit később beépíthettünk az újabb kötetekbe. A kiértékelés eredményei nagyon fontos szerepet játszottak a *Tiéd a város* sorozat megszületésében.

A pozitív visszajelzések és a fentebb vázolt élménypedagógiai elkötelezettségünk ellenére tisztában vagyunk azzal, hogy a jövő a digitális tartalmaké. Ennek a felismerésnek a jegyében az *öröksÉG* névre keresztelt projektünket már az interneten elérhető formában tettük közzé. E programunkat 2018-ban, az Európai Kulturális Örökség Évében hoztuk létre. Célcsoportunk a fiatal, középiskolás korosztály, melynek érdeklődését manapság már más eszközökkel lehet felhívni az épített örökség iránt. Az *öröksÉG* a jelenbe és kifejezetten a fiatalok hétköznapi kontextusába ágyazva tárgyalja az épített örökséghez kapcsolódó témákat. Tíz tematikus ismeretterjesztő anyagot állítottunk össze, a történeti emlékeket mindig kortárs helyszínekkel állítjuk párhuzamba, hogy ezzel is felhívjuk a figyelmet arra: ma és mi hozzuk létre a jövő épített örökségét. Az ismeretterjesztő anyagok ezért nem konkrét épületekről, korokról informálnak, hanem a múlt segítségével a jelen megértésére, a kortárs kultúrában, épített környezetben rejlő értékek felismerésére ösztönöznek. A témák részben a kulturális örökséghez kapcsolódó jelzők és fogalmak mögé igyekeznek világítani, részben konkrétan az építészeti alapfogalmakhoz, eszköztárhoz kapcsolódnak. Minden témához egy képekkel illusztrált rövid ismertető kapcsolódik, mely tisztázza a fogalmak jelentését, tartalmát, és kérdéseket tesz fel az adott fogalommal kapcsolatban. A kérdésekre – akárcsak az *Urbanity* játékban – nincs jó és rossz válasz, a cél a párbeszéd megindítása.

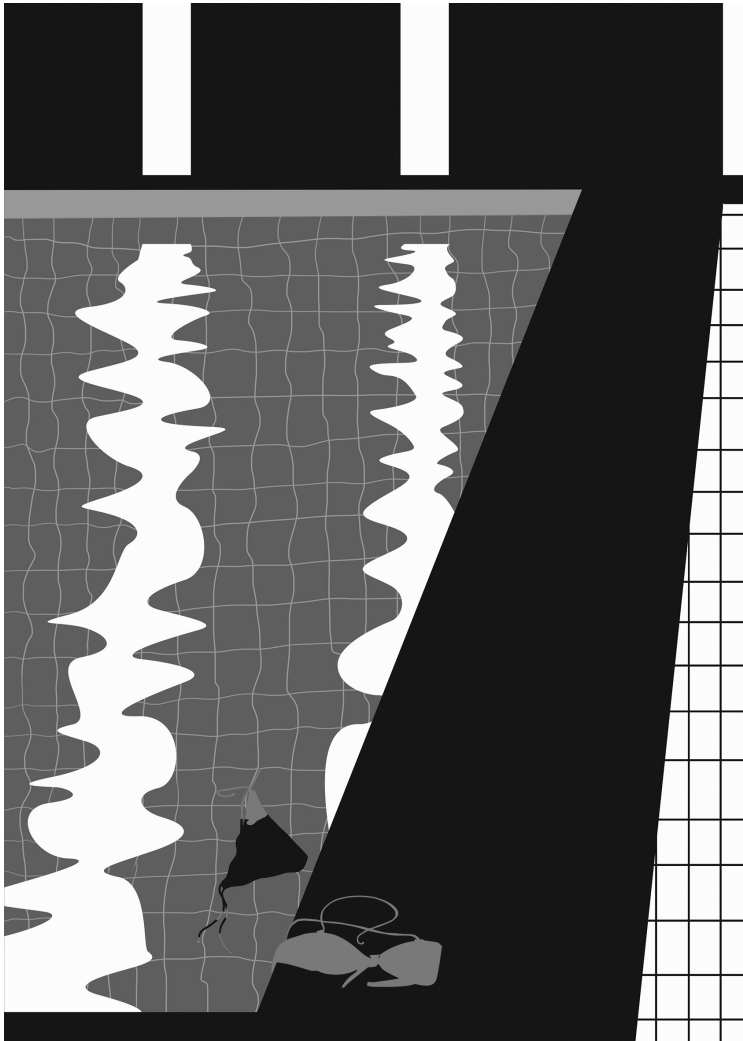
Az egyes témákhoz illusztráció gyanánt felhasznált képeket a magyar építészeti örökség anyagából válogattuk, és egy, a témához kapcsolódó szempont alapján párokba rendeztük őket. Az általunk felvetett szempont ellentétes vagy eltérő tartalmú fogalompárral fejezhető ki, ezeket felcserélve társítottuk a képekhez, mintegy kérdés formájában: valóban igaz, ami a képaláírásban szerepel? Ahogy a szöveg, úgy a képanyag is a gondolkodást ösztönzi: Mit hagyunk örökül a következő generációknak? Milyen értékeket hozunk létre, amelyek majd az örökség részévé válnak? Milyen eszközökkel éri el az építészet a más művészeti ágakkal össze nem vethető hatását? Művészet az építés, vagy társadalmi tett, netán szolgálat. Természetesen az *öröksÉG* projekt során is számítottunk a pedagógusok közreműködésére, számukra letölthető tanári kézikönyvet állítottunk össze a témalapok kiegészítéseként.

Mindkét ismertetett projekt célja, hogy a fiatalok gondolkodjanak és beszéljenek az épített örökségről, és felismerjék, hogy a korlátlan lehetőségek világában minden gesztus, amellyel a környezetünket alakítjuk, hatalmas felelősség is egyben. Szeretnénk elérni, hogy a gyerekek jobban tájékozódjanak a környezetükben, nyitottabbak legyenek annak sajátosságai iránt, viszonyuljanak hozzá, ez pedig csak akkor lehetséges, ha alaposan megismerik. Az ismeretátadás mellett azonban kiemelt célunk a szemléletformálás. Szeretnénk hozzájárulni ahhoz, hogy a fiatalok saját maguk alkossanak véleményt lakókörnyezetükről, képesek legyenek nézeteik megfogalmazására és közvetítésére, és lehetőségeik szerint aktívan vegyenek részt az épített környezet formálásában. Az így kialakuló felelősség a lokális környezet iránt az egyre táguló körökben belakott egyéni tér kiterjesztésével globális felelősségé válik, és csak ettől remélhető, hogy sikerrel

reagálunk az előttük álló évtizedek környezeti kihívásaira. Nincs már sok időnk, hogy belássuk: a jövő épített öröksége lehet modern, klasszikus vagy futurisztikus, de mindennél fontosabb, hogy élhető legyen...

■ **JEGYZETEK**

1. Sebestyén Ágnes – Tóth Eszter (ford.): *Gyerek szemmel – várostervezés és építészet gyerekeknek és gyerekekkel*. Bp., 2013. A német nyelvű kiadvány: Christa Reicher – Silke Edelhoff – Páivi Kataikko – Angela Million: *Kinder_Sichten – Städtebau und Architektur für und mit Kindern und Jugendlichen*. Troisdorf, 2006. (A szerk.)
2. Sebestyén Ágnes – Tóth Eszter: *Épített környezeti nevelés*. Bp., 2013.
3. Guba Anna – Pataki Gabriella – Tóth Eszter: *Épített környezeti nevelés az óvodában*. Bp., 2017.
4. A két projektről részletesebben lásd a KultúrAktív honlapját: <https://kulturaktiv.hu> (A szerk.)
5. A *Tiéd a város* sorozatban eddig megjelent kötetek: *Pécs* (2010, magyar, angol, német kiadásban); *Sepsiszentgyörgy* (2011, magyar és román kiadásban); *Kudimkár* (2011, orosz kiadásban); *Paks* (2014); *A pesti zsidónegyed* (2012); *Eger* (2012); *Brassó* (2016); *Ferencváros* (2017); *Biatorbágy* (2018). – (A szerk.)

AMIKOR BE LEHET LÉPNI: BUDAPEST100, ÉPÜLETEK ÉS LAKÓK TÖRTÉNETEI

Egy város történeteit többféleképpen ismerhetjük meg: elmehetünk városi sétákra, olvashatunk könyveket, nézhetünk fényképeket. Budapesten viszont immár 9. éve egy hétvégén be is léphetünk olyan épületekbe, melyek megnyitják kapuikat, és hívogatják az érdeklődőket egy közvetlenebb megismerésre. Kezdetben 100 éves házakat lehetett bejárni, olykor a pincétől a padlásig, majd különböző tematikus szempontok szerint válogatták ki a szervezők az eseményben részt vevőket. A közel 10 éve sikerrel zajló esemény eszméisége változatlan maradt: „A Budapest100 évek óta sikeres civil városi ünnep, amely felhívja a figyelmet a körülöttünk lévő város mindennapi értékeire, közelebb hozza egymáshoz a városlakókat, a szomszédokat, a generációkat” – olvasható a honlapon. A Budapest100 valóban több mint egy épülettörténeti kalandozás, erről Klaniczay János építész, az idei rendezvény egyik projektvezetője mesélt.

■ *Honnan jött a Budapest100 ötlete? Elég merész vállalkozás ennyi épületnek megnyitni a kapuit, beengedni az embereket ezekbe az amúgy zárt terekbe, lépcsőházakba, belső udvarokra. Hogyan fogadták a lakók az első ilyen megkeresést? Mennyire változott ez meg az évek során?*

K. J.: 2011-ben indult a Budapest100, amit az OSA Archívum¹ hívott életre, amelynek a Goldberger-házban, az Arany János utcában volt a székhelye. Amikor utána nézték a székhelyük történetének, észrevették, hogy abban az évben pont 100 éves, ezért arra gondoltak, hogy felkutatnak más 100 éves házakat is, és egy közös születésnapot szerveznek számukra. Ehhez projektvezetőként, lebonyolító partnerként csatlakozott a Kortárs Építészeti Központ.² Bár a legelsőben én nem voltam benne, abban biztos vagyok, hogy sokat nem változott a rendezvény olyan szempontból, hogy minden évben újra és újra el kell nyernünk a lakók bizalmát. Ez ebben az évben sem volt másképp. A lakókat „klasszikus módon” kérjük fel a csatlakozásra, leveleket dobálunk azoknak az épületeknek a postaládáiba, amelyek felkerülnek a saját kutatásaink alapján összeállított listára. Ezt követően lakótalálkozók vannak, amikor is találkozhatnak az érdeklődő lakók, az önkéntesek és a szervezők, bemutatjuk a rendezvényt. Először általában egy kicsit kétkedve fogadják az ötletet a lakók, gyakran aggódnak, hogy a nyitott kapu rossz szándékú embereket is be fog vonzani. Úgyhogy természetesen mindig elmondjuk, hogy nem, emiatt nem kell aggódnia, a Budapest100 átlagosan közel 20 000 látogatója egy kultúrközönség, elsősorban az épület érdekli őket. Így aztán a lakók is rájönnek egy idő után, hogy milyen érdekes épületben laknak. Nagyon sok helyen tapasztaltuk, hogyan fordult át egy-egy lakó magatartása: ab-

ból, hogy Piroska néni a negyediken rácsodálkozik a „felfordulásra”, a sok emberre, aki meglátogatja a házat, lemegy ő is az udvarra, elkezd beszélni az önkéntessel meg az egyik helyi lelkes lakóval, aki bemutatja a házat, s annyira lelkes lesz maga Piroska néni is, hogy délutánra egy tálca frissen sült pogácsával csatlakozik az eseményhez, majd ő is lelkesen meséli, hogy hetven éve mi történt itt. Pont ez a fajta bevonódás a lényeg, amit nagyon szeretünk, de ezeket a köröket minden évben újra és újra be kell járni. Egyelőre még mindig nehéz feladat ez, az önkénteseink viszont rendkívül lelkesek, mi is azok vagyunk, s egy idő után a lakók is azok lesznek.

Az évek során azért elterjedt a híre az eseményeknek, egyre több helyen lehetett olvasni, hallani, látni róla. Lett-e presztízserőteke annak, hogy egy ház csatlakozik a Budapest100-hoz, hogy beválogatjátok?

K. J.: Bizonyos lakók számára van presztízserőteke. Ez idén, a május 4–5-ei hétvégén különösen érdekes volt, amikor is a Bauhaus nyomában jártunk Budapesten, a Bauhaus iskola 100 éves alapításának apropóján. Így nem 100 éves házzal foglalkoztunk, hanem az 1930-as évek modernista építészete volt a témánk. Sokan nagyon büszkék arra a modernista bérházra vagy villára, amelyben laknak, és igen, kifejezetten presztízsből is akartak csatlakozni. Mikor kihoztuk a listánkat, ami Kovács Dániel művészettörténész, idei szakmai kurátorunk se-

Idén a Bauhaus nyomában jártak az érdeklődők, Kék golyó utca 4. (Polinszky Tibor fotója)

gítségével lett összeállítva, nagyjából 200 cím szerepelt rajta. Mikor ezt publikussá tettük a honlapon, onnantól kezdve folyamatosan érkeztek az e-mailek hozzánk azoktól a lakóktól, akik még úgy érezték, hogy ezen a listán szerepelnie kell az ő házuknak is. Egyértelműen látszott, hogy presztízsből akartak szerepelni ezen, és szívesen vállalták, hogy be is mutatják, mert nagyon büszkék rá. Aztán persze vannak ellenpéldák is, akik büszkeségből zárják be, hogy senki ne jöhessen oda, ami csak az övék. Szerencsére ez volt a ritkább magatartás.

Eleinte, ahogy már elhangzott, 100 éves házakat nyitottatok meg. Aztán 2016-ban váltottatok, hiszen 100 évvel korábban a világháború miatt lankadt az építési kedv, így nem voltak 100 éves házak sem. Áttértetek egy tematikus válogatásra: megmutattátok a Nagykörút házeit, a rakpartot, majd a különböző tereket és az azokat ölelő épületeket. Mennyire befolyásolta ez a rendezvényt?

K. J.: 2016-ban 120 éves volt a Nagykörút, emiatt is esett rá a választásunk 100 éves házak hiányában. Az volt a tapasztalatunk, hogy attól, hogy egy jól lehatárolt területi egységet kezeltünk, ráadásul egy lineárisan felfűzött útvonalon lehetett végigjárni, az emberek sorra mentek be az épületekbe. De tényleg, azon a hétvégén a Nagykörúton azt lehetett látni, hogy mindenkinek a kezében ott voltak ezek a sárga programfüzetek, s mindenki ment be a szebbnél szebb házakba. Egy nagyon ismert közeg volt, hiszen ha nem más, mindenki jár 4-es, 6-os villamossal, a városnak egy nagyon forgalmas részéről van szó, és mindenkit érdekelt, hogy mi van az utat határoló falak mögött. Az előző Budapest100-ak ehhez képest szét voltak szórva a városban. Egy térbeli határt mindig meghúzunk, akkor is, amikor szporadikusabb az épületek elhelyezkedése a városban. Ez idén sem volt másképp, az épületek egy relatív beutazható távon belül voltak. A közel 60 helyszín és több mint 300 program, amik közül válogatni lehetett, természetesen nem járható be egy hétféle alatt maradéktalanul, de azért így is lehet találni kisebb területi csokrokat. Szerintem ez abszolút velejárója egy városi felfedezőtúrának.

Egy Budapest100-on nemcsak az épületek, hanem a lakóik is fontosak, ráadásul ők is aktívan részt vesznek, programokat szerveznek. Szabad kezet kapnak-e a lakók ezek beosztásában?

K. J.: Igen. Eleve a csatlakozást és a programokat a lakókra bízuk, senkit nem kényszerítünk bele semmibe. Abszolút önkéntes alapon szerveződik a Budapest100, de természetesen van egy struktúra. Programszervező és kutató önkénteseink segítik a munkát, akik beszélnek a ház lakóival, és elkezdik őket meggyőzni, hogy mutassák be a lakóhelyüket. Természetesen addig tart nyitva a ház, ameddig a lakó vállalja. Ez egy társasház esetében hosszabb időtartam szokott lenni, de amikor mondjuk csak két család lakik egy kisebb házban, ott nem várható el, hogy egész hétféle nyitott ajtóval várják a látogatókat. Ugyanígy a programokat is a lakók találják ki, az önkéntesekkel közösen, és ők is részt vesznek benne. A Budapest100-nak ezáltal nemcsak építészeti vonatkozása van, hanem egy társadalmi, szociológiai „kísérletként” is lehet tekinteni rá. Van egy közösségépítő szerepe, amit szeretünk hangoztatni: az egyik meghatározott célunk az, hogy építsük a lakóközösségeket, ami természetesen nem egy kétnapos fesztivál vagy egy háromnapos szervezésnek az eredménye lesz majd, mi inkább csak elültetjük a gondolatot, hogy ezt így lehet csinálni, és ez néha beválik. Van nagyon jó pozitív példák, amikor halljuk vissza, hogy később is találkoztak a lakók, vagy szerveznek valami közöset a háznak. De abszolút a házak döntenek el, hogy mikor lesznek nyitva. A mi részünkről a nyitvatartás ideje alatt biztosítunk egy önkéntest, aki ott van, és figyelni az ajtót, másrészt viszont a lakókat is arra kérjük, hogy lehetőség szerint valaki legyen ott, magyarázzon a házról, mutassa be, és ő is vegyen részt aktívan a programban.

Budapest100 a Krúdy Gyula utca 11. lépcsőházában (Gyulai Szilvia fotója)

A programfüzetet böngészve már az első Budapest100-on, amelyen részt vehettem, meglepődtem, mennyire sokszínű a kínálat. Láttam meghirdetve angol gyerekfoglalkozást vagy biciklizést egy ház belső udvarán. Ezeket teljesen szabadon találják ki tehát a lakók?

K. J.: Mondunk néha ajánlatokat, mondjuk szakmai eseményeket, épületkiállításokat. De a felsorolt példáid nagyon jók: lévén, hogy egy hétvégéről van szó, nagyon sokszor családok mennének felfedezőútra, akik örömmel fogadják, ha a gyerekeknek is van külön elfoglaltság. Persze ebbe is szeretjük valahogyan belevinni az épített környezetről való diskurzust. A másik, a biciklizős program pedig tökéletes példa arra, hogy mire is számítunk: ugyanis ott az volt a történet, hogy abban a házban valamikor a múlt században volt egy biciklis iskola, ahol ki lehetett próbálni a biciklit, tanították az embereket közlekedésre. Ezt a kutató önkéntesünk megtalálta régi újságokban, majd elmesélte a lakóknak, úgyhogy ők berendeztek az udvaron egy biciklis iskolát. Ez más házban teljesen értelmetlen lett volna, de itt kapcsolódott a történetéhez. Mi ezt szeretjük igazán: hogyha a ház történetéhez, a lakók történetéhez kapcsolódik az adott program. Ezek teszik élővé a házat, mert nemcsak az építészetéről lehet beszélni, hanem arról is, hogy mi történt ott.

Az önkéntesek tehát nagyon aktívan részt vesznek mindenben, segítenek a kutatásban, a lakókkal való kommunikációban és a programszervezésben is.

K. J.: Igen. Alapvetően két fő kategóriája van az önkénteseknek: egyrészt a kutató önkéntesek, akik a házak épülettörténeti kutatásait végzik, megszerzik a levéltárakból az eredeti alaprajzokat, építészeti terveket, másrészt a programszervező önkéntesek, akik a lakókkal tartják a kapcsolatot, szervezik a programokat,

biztosítják a nyitott hétvégén a jelenlétet, szüntelenül lelkesítik a lakókat. Aztán természetesen, ahogy eddig is kitént, a lakók is valamilyen szinten önkénteseink. De emellett vannak fotós önkénteseink is, nagyjából húszan, akik végigfotózzák az összes épületet, hogy a honlapunkra fölkerülhessenek, vannak kommunikációs önkénteseink, akik azzal segítenek, hogy anyagokat gyártsanak le a lakótalálkozók után, összefoglalókat írnak, de akadnak külföldi önkénteseink is, akik külföldiként szeretnének valamit itt Budapestért tenni, programot szerveznek idegen nyelven, cikket írnak akár. Mindenkinek találunk valami feladatot. Van például olyan önkéntesünk is, aki az adminisztrációban segít, egy táblázatot kezel, és borzasztóan hálásak vagyunk neki.

A kutatás rendkívül szakszerű, alapos munka. Adtok-e módszertani fogadókát az önkénteseknek? Illetve feltételezem, hogy főként művészettörténész- és építészhallgatók jönnek hozzátok. Mi a legkülönösebb szakterület, amelynek a képviselője csatlakozott a munkához?

K. J.: Az irodistától kezdve az aktív nyugdíjasig mindenki szokott jönni önkéntesnek. A kutatásban valóban van egy nagyon szigorú szakmaiság. Már évek óta Szijsz Barbara művészettörténész a kutatásvezetőnk, ő szokta a kutatókat egyben tartani, ő mondja meg, hogyan kell a kutatási anyagot leadni, külön találkozókat tart csak számukra. Ugyanígy a programszervező önkénteseket is zónakoordinátorok felügyelik, és segítik a munkájukban. Végül mindenki mögött ott vannak a projektkoordinátorok, akik a nyomtatástól kezdve a közterület-foglalásig, a kommunikáción át, a sajtót, az önkénteseket és a programokat is egyben tartják. A kutatást szakmailag mindig egy kutatásvezető nézi át. Minden lektorálva kerül fel a honlapunkra, hivatkozásokkal, jogtisztá képekkel és hasonló formátumra szerkesztve.

Vannak-e a házakon kívül más intézmények, szervezetek, akik csatlakoznak hozzátok ezekre a hétvégekre?

K. J.: Minden évben egyre több intézmény csatlakozik. Mi csak azt tesszük meg feltételnek, hogy ugyanúgy találjanak ki a hétvége tematikájához kapcsolódó programokat, mint a házak. Ez idén sem volt másképp, a Vigadó, a Ludwig Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria csatlakozott, erre a hétvégére speciális tárlatvezetést állítottak össze nekünk. Egyetemekkel is együtt szoktunk működni, idén például a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építész Karával szerveztünk közösen egy Instagram-fotóversenyt Bauhaus épületekből, csak építészhallgatók számára. De ezt a programot később behozták egy épületünkbe, ahol egész nap vetítések voltak a képekből és egy díjátadó ünnepség is.

A Budapest100-ra összegyűjtött anyagokat archiváljátok, online mindenki számára elérhetővé teszitek. Mégis, tavalyelőtt kiadtatok egy csodálatosan szerkesztett, vizuálisan is igényes kötetet. Miért éreztétek úgy, hogy könyvre is szükség van?

K. J.: Szerintem teljesen más. A könyvünk tavalyelőtt jött ki, 2017 decemberében. A címe *Budapest100 történetek: huszonnégy a háromszázból*, hiszen az első 6 évben nagyjából 300 ház csatlakozott. Az alapmottónk a kezdetektől fog-

va az, hogy *Minden ház érdekes!*, de ebből a sok érdekességből válogatást kellett összeállítani. Meg akartuk mutatni, hogy teljesen más kézzelfogható módon nézni egy ilyen történetet és ezt a nagyon személyes részét a Budapest100-nak: hogy itt a lakók is részt vesznek, közben pedig nagyon izgalmas építészet- és szociológiatörténeti érdekességeket lehet találni a házakban. Ha előttünk van egy hatalmas nagy adatbázis, azt persze lehet böngészni, de egy könyv szerintem teljesen más minőséget ad mindennek.

Udvari koncert a Batthyány utca 31-ben (Schoff Gergely fotója)

Amióta Budapestre járok, az egyik legizgalmasabb dolog számomra belopózni az épületekbe egy-egy nyitva felejtett ajtón keresztül. Be szoktatok-e ti is surranni, jelent-e még akkora izgalmat számotokra így, sok évnyi „ajtónyitogatás” után? Illetve vajon kedvet kapnak-e ilyesmihez azok, akik Budapest100-aznak?

K. J.: Szerintem biztos kedvet kapnak besurranni, meg arra is, hogy fölfele nézve sétáljanak az utcán. De a homlokzatokon túl arra is kíváncsibbak lesznek, hogy mi van a kapu mögött. Én mindig is ilyen voltam, és a Budapest100 nekem főleg abban segített, hogy nagyobb bátorsággal merjek elkezdni kérdezni mondjuk egy lakótól. A mai napig be szoktam így menni nyitott ajtón megnézni egy belső körfolyosót, és szerintem a mottónk nagyon igaz, minden kapun érdemes lenne bemenni, ezeket a házakat érdemes megmutatni, megismerni.

Ragadós-e a jó példa? Kerestek-e meg más városokból, hogy a segítségeteket kérjék hasonló esemény szervezéséhez?

K. J.: Idén először Pécsen is volt programunk, igaz, csak egy vezetett séta keretében. De egyébként kerestek már meg más városokból, nem szervezetek, hanem magánszemélyek, hogy ott miért nem csinálunk. Sajnos erre kapacitásunk

nincsen, de én abszolút el tudok képzelni hasonló metodológia mentén más városokban is megvalósulni ilyen rendezvényt. Erre már jövőre is lesz példa, ugyanis a Budapest100 szerepel az Urbact nevű nemzetközi, jó gyakorlatokat gyűjtő platformon, és hamarosan hat másik európai városban fog megvalósulni a miénkhez nagyon hasonló szervezésű esemény. Ezek az épített környezetre fognak koncentrálni, hiszen a 100 éves házak budapesti sajátosság. De nyáron Esztergomban fogunk kerteket megnyitni, itt Budapesten pedig az örmezői paneltelepen lesz valami nagyon érdekes történet, illetve hasonló metodológiával Csepelen gyárakat nyitunk meg. Tehát alapvetően ez a metodológia nagyon könnyen adaptálható, ha van mögötte olyan szervezet, amely tudja lelkesen csinálni. Szerintem ez más városokban is könnyen kiaknázható lehetőség.

Mi számodra a legmaradandóbb Budapest100-élmény?

K. J.: Amikor még önkéntes voltam 2017-ben, a feladatként elvállalt városi séta megtartása után körbejártam a környéken a házakat. Bementem egy romos, tényleg borzasztóan rossz állapotú bérházba a Bem rakparton, és valahol fent voltam a harmadikon, amikor láttam, hogy lent, az udvaron valami nagyon kéyszülődik. Kiderült, hogy a ház lakói összehoztak egy skótdudásból, egy gitárosból meg egy csörgődobos énekesből egy zenekart, mégpedig úgy, hogy ők háromman a Budapest100-nak köszönhetően ismerkedtek meg. Óriási hangulatot csináltak, ráadásul ez az az év volt, amikor nagyon hideg volt, mindenki nagykabátban álldogált, mégis akkora élettelt telt meg ez a belső udvar! Ez számomra egy maradandó élménnyé vált. Aztán persze tavaly már mint programkoordinátor teljesen más szemszögből láttam mindent. Akkor azt volt jó látni, hogy minden működik.

Kérdezett Barazsuly Viktória Adrienn

■ JEGYZETEK

1. A Közép-európai Egyetemen működő Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívum (Blinken OSA Archívum) egy összetett funkciójú levéltár. Több információért lásd <http://www.osaarchivum.org>
2. A KÉK – Kortárs Építészeti Központ olyan független szakmai szervezet, melynek fő célja az építészet, az urbanisztika és az épített környezet kérdéseinek, a közösséghez való viszonyának tematizálása, bemutatása és megvitatása mind a szakma, mind a széles körű közönség számára. Több információért lásd <http://www.kek.org.hu>

FELLINGER KÁROLY
Akácerdő

Az izzó parázs
lélegzetvisszafojtva
vár a halálra,
első szerelmére,
a fehér lovon
érkező hercegre,
aki száműzte
a számokat,
hogyan cserébe
jelentést tegyenek róla.

A rémületben van valami
megnyugtató,
mint az álmában
bepisiló gyermekben,
akiben a beteljesületlen
vágyak libasorban
igazodnak
Istenhez.

A rendezettség
száj nélkül
táplálkozik,
ha félrenyel,
alapjában
bebetonozza magát.

A feladatoknál
kivágjuk magunkat,
máglyára velünk,
pokolkeretes
szemüvegünk
megóv magunktól.

Az állomás mi vagyunk:
az eltévedt gyermek.

Gumikalapács

Juhász Katalinnak

Liftajtó belsejére
festett szivárvány.
Menthetetlenné
masszírozza
az izzadtságzagú
remény,
rabjává teszi.

A kíváncsiság
kihordja a
beletörődést,
mint gyermekét az asszony,
mint festés előtt a bútorokat
a férj.

Apám
két mohó kezével
felfogja a nélkülözést,
mint ablakpárkány
a havat.

Nem emlékszem rá,
mikor felejtettem el,
de most feltört belőlem,
minthogyha elmúlna.

KORPÁS ÁRPÁD

POZSONYI KIFLI – AZ ENNIVALÓ TÖRTÉNELEM

... sok-sok szál fűzi egymáshoz Pozsonyt és Kolozsvárt, miként a város természetesen más erdélyi és partiumi településekhez is kötődik. A kapcsolódási pontok és a párhuzamok felfedése, számbavétele és bemutatása közös feladatunk.

Hogyan mutassuk be Pozsony múltját és a város magyar vonatkozásait? Lassanként egy évtizede erre a kérdésre ad válaszokat a Pozsonyi Kifli Polgári Társulás egyre bővülő tevékenységével.

Teszi ezt olyan, alig félmillió városban, ahol a 2011-es népszámlálás alapján a helyi illetőségű lakosság mindössze 3,4 százaléka (körülbelül 14 ezer fő) volt magyar nemzetiségű. És bár Pozsony az 5,5 milliós ország 8,5 százalékát adó, 458 ezer lelkes szlovákiai magyarság közéleti-politikai és egyik legfőbb kulturális központja, civil szervezetünknek a városbéli magyarok viszonylag kis aránya miatt nemcsak a magyarokat, hanem a szlovák többséget is hatékonyan kell megszólítania. Szintúgy erre kötelez bennünket a többnyelvűség hagyománya és a tolerancia. Több mint 200 tagunk java része szlovák nemzetiségű, bár nagyon sok helyi és környékbeli magyar is csatlakozott. Más dél-szlovákiai magyarlakta régiókból és a Kárpát-medence egyes vidékeiről számosan támogatják, kísérik figyelemmel a Pozsonyi Kifli Polgári Társulás munkáját.

A társulást 2010 decemberében alapította néhány Pozsonyban élő szlovákiai magyar értelmiségi. A szervezet elnöke Boleman Éva, alelnökei Ján Vyhnánek és Korpás Árpád, egyik alapítója és a www.pozsonyikifli.sk portál főszerkesztője ifj. Papp Sándor.

Civil kezdeményezésünk névadója Pozsony egyik legismertebb gasztronómiai különlegessé-

ge, a tulajdonképpen a bejgliből kialakult, mákkal vagy dióval töltött világhírű péksütemény, amelyet – írásos dokumentumokkal is bizonyíthatóan – a 16. század végétől sütöttek-sütnek a városban. Szlogenünk: Pozsonyi Kifli – az ennivaló történelem.

Társulásunk feladatai közt szerepel a jelenlegi szlovák fővárosban – a Magyar Királyság egykori fő-, országgyűlési és koronázóvárosában – élő nemzetiségek kulturális tevékenységének támogatása, Pozsony épített és szellemi örökségének, kortárs művészeti-kulturális életének bemutatása, az egészséges lokálpatriotizmus erősítése és a város népszerűsítése.

A szervezet továbbá egy internetes portál üzemeltetője és tulajdonosa. Az ifj. Papp Sándor főszerkesztő irányításával működő www.pozsonyikifli.sk és annak szlovák megfelelője, a www.bratislavskerozky.sk olyan várostörténeti írásokat, képanyagot és adatbázist tartalmaz, amelyeknek köszönhetően a hasonló pozsonyi kezdeményezések közül – a szlovák nyelvűeket is beleértve – a legnépszerűbb ilyen jellegű webes felület a maga havi több mint 55 ezer egyedi látogatójával. Magyarul háromszáznál is több várostörténeti írást kínál. Állandó rovatai mellett a portálon a szervezet örökségvédelmi tevékenységének (digitalizáció, adatbázis-fejlesztés, virtuális kiállítás, interaktív térkép stb.) eredménye is megtekinthető.

E honlap része az Ortvy-adatbázis. Ortvy Tivadar helytörténész 1905-ben jelentette meg *Pozsony város utcái és terei* című munkáját, amely máig gyakran hivatkozott, részletes helytörténeti és városismereti összefoglaló. A benne felvonultatott tényanyagot más, későbbi információkkal ötvözve olyan kereshető adattár jött létre, amely például a közterek és utcák megnevezésének viszonylag gyakori – főként a 20. századi főhatalomváltással és a társadalmi-ideológiai irányváltásokkal kapcsolatos – módosulásait követi nyomon az elmúlt másfél száz év három meghatározó helyi nyelvén, tehát németül, magyarul és szlovákul.

A Pozsonyi Kifli Polgári Társulás rendszeresen részt vesz a város kultúráját és történelmét népszerűsítő belföldi és nemzetközi projektek, rendezvények, kiadványok, dokumentumfilmek, kiállítások, workshopok szervezésében. Ilyen projekt például a www.pammap.sk portált működtető, a Pozsonyi Kiflivel szorosan együttműködő Pozsony Város Emlékezete (Pamät' mesta Bratislavy), amely a várossal kapcsolatos dokumentumok ezreit vonultatja fel. Egyesületünket egyre gyakrabban keresik meg azzal a felkéréssel, hogy digitalizáljuk egy-egy pozsonyi (kötődésű) família hagyatékát. Ennek örömmel teszünk eleget, és munkánkat az utóbbi időben mindenképpen összehangoljuk az említett Pozsony Város Emlékezete nevű szakmai csoporttal.

Egyre bővül kiadói tevékenységünk is. *Pozsonyi mesék* címmel szlovákul és magyarul mesekönyveket jelentetünk meg a város jeles személyiségeiről: a polihisztor Kempelen Farkasról, a városban nevelkedő és érettségiző Bartók Béla zeneszerzőről, a pozsonyi épületeket is jegyző, a „magyaros szecesszió” atyjaként ismert Lechner Ödön építészről, a reformkori országgyűlések kapcsán gyakran Pozsonyban tartózkodó Széchenyi Istvánról, a kora legtöbb jeles muzikusának helyi hangversenyeit szervező Batka János városi főlevéltárosról és zenekritikusról, valamint a Pozsonyban született és Kolozsvár számára is oly fontos Fadrusz János szobrászművészről. A „legnagyobb magyar” születésének 225. évfordulója kapcsán kiadott *Széchenyi* című mesekönyvünk szerzője, Veres István író és publicista művéért a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának Madách-nívódíját kapta.

Pozsonyi zsidó mesék című kötetünket Viera Kamenická, a Pozsonyi Zsidó Kultúra Múzeumának munkatársa írta. Vlado Schwarz *Mesélő sárga villamos* cí-

mű meséskönyve a közkeletűen csak bécsi villamosként emlegetett, 1914-től 1935-ig közlekedő pozsonyi villanyvasúthoz kötődő történeteket dolgozza fel.*

Idén várostörténeti portálunk legnépszerűbb és legérdekesebb cikkeiből magyar nyelvű válogatáskötet jelent meg *A pozsonyi sétatéren megy a villamos...* címmel.

A társulás évente háromnyelvű naptárral jelentkezik, amelyben értékes, javarészt korábban publikálatlan fotóanyagot tesz közzé. A 2016-os naptár Gucki Neulinger pozsonyi polgárlány 20. század eleji, eddig ismeretlen üvegnegatívumaiból készült képeket tartalmaz, a 2017-es pedig azokból a fotókból közöl válogatást, amelyeket Croy-Dülmen Izabella belga hercegnő, az 1889-ben az V. hadtest parancsnokaként Pozsonyba vezényelt Habsburg Frigyes főherceg felesége készített a „boldog békeidők”, tehát a századforduló városáról. A *Pozsonyi Naptár 2018* a 19. századi neves helyi fényképész, Körper Károly felvételeit tartalmazza, míg a 2019-es kalendárium a Kozics Ede helyi fotográfus és utódai által megörökített Pozsonyt „adja vissza” az azóta alaposan megváltozott város lakóinak.

Rendszeresen szervezünk szlovák és magyar nyelvű tematikus előadásokat, városnéző sétákat és kültéri kiállításokat.

Szlovák nyelvű tematikus előadásainkat ismert szakemberek tartják reprezentatív helyszíneken (Egyetemi Könyvtár, Pozsonyi Városi Múzeum, Pozsonyi Magyar Intézet stb.). Egy-egy ilyen rendezvényen alkalmanként akár 200 érdeklődő is összegyűl. A város evangélikus hagyományait bemutató, az óvárosi evangélikus egyházközséggel közösen szervezett bemutatóval éppen idén indult a magyar nyelvű tematikus várostörténeti előadások sorozata, bár már korábban is voltak magyar előadók kétnyelvű estjeinken.

A szlovák tematikus városnéző séták mellett 2014 óta magyar nyelvűek is vannak, rendszerint úgy, hogy ezek egyike egyben a Csemadok – Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség által szervezett őszi Pozsonyi Városi Kulturális Napok nevű magyar rendezvénysorozat része.

Tavaly Fadrusz János (1858–1903) kerek születési és kerekesebb halálozási évfordulója kapcsán Hornyák István idegenvezető magyarul és szlovákul is tartott sétát a többi közt a kolozsvári Mátyás-szoborcsoportot és a már nem létező, 1921-ben elpusztított pozsonyi Mária Terézia-szoborcsoportot alkotó Fadruszról. Hornyák *Mátyás király és Pozsony* című sétája a kolozsvári születésű uralkodó és Pozsony kapcsolatát elemezte. Benyovszky Mánya Ágnes helytörténész évről évre vezet magyar sétákat az első pozsonyi Duna-híd 1890-es megépítése és az első világháború közti – Pozsonyban belle époque néven ismert – időszak gazdag építészeti örökségéről. Brogyányi Mihály idegenvezető például a főúri rezidenciákban gazdag Pozsony palotáiról tartott előadást. Gaál Julianna idegenvezető a múlt század elején virágkorukat élő pozsonyi kávéházakat mutatta be, de volt sétája híres pozsonyi nőkről is. Jómagam idegenvezetőként *Széchenyi és Pozsony* címmel tartottam sétát a nagy magyar reformerről. Ezenkívül volt már túráim Petőfi Pozsonyáról, 1848/1849 helyi vonatkozásairól, a város protestáns hagyományairól, illetve Pozsony és a magyar irodalom kölcsönhatásairól. Ezeknek a magyar sétáknak a fontosságát itt most csak egy példával illusztráljuk: Pozsony 1848 tavaszán jelentős szerepet játszott Magyarország életében, hiszen a városban ülésezett a magyar rendi országgyűlés, amely az úgynevezett törvényes forradalmat elindította. Pozsonyban mutatta be Kossuth Lajos Batthyány Lajost, az

ország helyi származású miniszterelnökét. E városban alakult meg a felelős magyar minisztérium, azaz a függetlenedni akaró Magyarország kormánya. Mindez persze csak ízelítő eddigi sétáinkból – a teljes lajstrom elérhető a www.pozsonyikifli.sk portálon.

Társulásunk odafigyel a fontosabb évfordulókra. Ilyen a száz évvel ezelőtti főhatalomváltás is, amikor Pozsony az akkor még csak formálódó Csehszlovákia részévé vált. Egyik idei magyar nyelvű tematikus sétánkon a korábban inkább tabutémának számító 1919. február 12-i pozsonyi sortűzről volt szó. A „véres szerda” néven is ismert, több emberéleletet követelő sortűz néhány héttel azután zajlott, hogy 1919. január elsején a város a csehszlovák legionáriusok kezére került. Mivel fontosnak tartjuk, hogy egy-egy ilyen témával a szlovák többséget is megszólítsuk, egy pozsonyi szlovák honismereti vezető kolléga, Ivor Švihran bevonásával a tragédiáról és az 1919-es impériumváltásról szlovák nyelvű sétát is tartottunk több mint száz érdeklődő részvételével.

Az országos és közép-európai viszonylatban is jó gazdasági mutatókkal rendelkező Pozsonyban sok fiatal telepedik le Szlovákia minden tájáról. Érdeklődőbb, fogékonyabb részük szívesen ismerkedik a város múltjával. Švihran kollégánkkal korábban több olyan szlovák nyelvű sétát tartottunk a többnyelvű Pozsony nemzetiségeiről és etnikumairól, amelyeknek a Pozsonyi Kifli volt a (társ)szervezője. Idén a pozsonyi magyar egyetemistákat tömörítő József Attila Ifjúsági Klub (JAIK) felkérésére külön sétát tartottam a város magyar irodalmi hagyományairól.

Eddig két kültéri (pop up) kiállításunk volt. Az első 2017-ben Batka János zenekritikusról és városi főlevéltárosról szólt. Az egykori Székesegyház (a mai Rudnay) téren magyar és szlovák nyelvű információs panelekkel hívtuk fel a járókelők figyelmét arra a személyiségre, aki kora minden jelentősebb muzsikásával kapcsolatban állt, és levelezett a kezdeményezésére többször Pozsonyba látogató Liszt Ferencsel. Batka volt az, akinek köszönhetően a Szent Márton-dómhoz közeli téren 1911-ben, a zeneszerző születésének 100. évfordulóján Liszt Ferenc-mellszobrot lepleztek le. Később ennek közelében egy Batka-mellszobrot is felállítottak, ez azonban a főhatalomváltás zavaros időszakában megrongálódott, majd raktárba került. A Pozsonyi Kifli kezdeményezte, hogy az alkotás kerüljön vissza eredeti helyére.

Tavaly októberben Fadrusz János szobrászművészről nyílt magyar és szlovák nyelvű kültéri kiállításunk az alkotó születésének 160. és halálának 115. évfordulója alkalmából. A kiállítás a pozsonyi Duna-part L'udovít Štúr-szoborcsoporttal szembeni részén volt megtekinthető két héten keresztül. A Štúr-szoborcsoport helyén 1897 és 1921 közt az alkotó Mária Terézia-szoborcsoportja állt, amelyet a csehszlovák időszak kezdetén szétzúztak. A 30 információs panelt ott helyeztük el, ahol 1912-ben felállították Pflieger János Fadruszt ábrázoló mellszobrát. Amikor ugyanis a pozsonyi Mária Terézia-szoborcsoport végérvényesen kijelölte Fadrusz helyét a legnagyobbak között, 1912 elején döntés született arról, hogy az alkotó kültéri emlékművet érdemel. Az a vélemény kerekedett felül, hogy a legmegfelelőbb hely a rakparti park nyugati csücske lesz, ahonnan Fadrusz saját értékes alkotására, a Mária Terézia-emlékműre „láthat”. A neves szülött mellszobra több mint 30 évig állt a rakparton. „Végignézte” a Mária Terézia-szoborcsoport elpusztítását, majd néhány év múlva már a csehszlovák állam egyik bábájának számító Milan Rastislav Štefánik szobrát „figyelhette” a lerombolt emlékmű helyén. A Fadrusz-mellszobrot a második világháború után

eltávolították; 1959 óta a Pozsonyi Városi Galéria raktárában van. A Pozsonyi Kifli felvetette, hogy ez az alkotás is kerüljön vissza eredeti helyére.

Idén az 1919-es sortúzról szeretnénk pop up kiállítást ott, ahol a Régi vásárcsarnok (korabeli nevén Városi Vásárcsarnok) előtti téren a tragédia történt.

A szervezet évről évre külön standdal van jelen a pozsonyi adventi vásárban. Amolyan nem hivatalos magyar nyelvű turisztikai információs központ is, ahová sok magyar vendég látogat el. Nem titkolt szándékunk egy pozsonyi magyar idegenforgalmi információs pont megnyitása, ahol akár a Pozsonyi Kifli ajándékboltja is működhetne. Egy nagyobb látogatóközpont létrehozását is tervezzük, de ez önerőből nehéz vállalás. A Magyar Pozsony – www.magyarpozsony.hu – projekttel közösen a közeljövőtől rendszeres magyar nyelvű általános és tematikus városnéző sétákat hirdetünk.

A Pozsonyi Kifli elismertségének jele, hogy konkrét projektek kapcsán szorosan együttműködik a Pozsonyi Városi Múzeummal, a Pozsonyi Városi Galériával és más fővárosi szervezetekkel is. A kölcsönös tiszteleten alapuló, partneri viszony fűzi a város magyar szervezeteihez is (Csemadok, JAIK, Pozsonyi Casino, Pozsonyi Magyar Intézet stb.). Jó kapcsolatokat ápol szlovák és a szlovákiai magyar civil szervezetekkel, és lehetőségeihez mérten részt vesz az azok által szervezett különféle rendezvényeken, például a Jó Piac nevű vásárban.

Külkapcsolatainkat is építjük. 2018-ban részt vettünk a Magyarországi Idegenvezetők Szövetsége által szervezett Kárpát-medencei idegenvezetői fórumon, ahol a Pozsonyi Kifli és a kolozsvári Korzo Egyesület együttműködése is formálódni kezdett. A Korzo Egyesület meghívására 2018 augusztusában a Kolozsvári Magyar Napok keretében a kincses városban előadást tartottunk Pozsonyról és a társulásról.

Eddig fél tucat pozsonyi tanulmányutat (study tour) szerveztünk turisztikai szakembereknek a Magyar Idegenvezetők Egyesületével és a Magyarországi Idegenvezetők Szövetségével közösen.

A szervezet eddigi munkáját több díjjal ismerték el. Tavaly április 20-án Ivo Nesrovnaltól, Pozsony akkori főpolgármesterétől, valamint a Pozsonyi Kulturális és Információs Szolgálatól (BKIS) kaptunk oklevelet. Ekkor a társuláson kívül a Pozsonyi Kiflivel szorosan együttműködő Pozsony Város Emlékezete (Pamät' mesta Bratislavy) projekt munkaközösségét is kitüntették. Az ünnepségen elhangzott méltatás szerint társulásunk hathatósan hozzájárul a pozitív Pozsonykép formálásához. Az emléklap által minden bizonnyal nemcsak a társulás szakmai és népszerűsítő tevékenységét ismerik el, hanem azt is, hogy hozzájárul a városban belüli közösségek együttműködéséhez és békés együttéléséhez.

A szlovákiai magyar helytörténészek szakmai szervezete, a Pro Patria Honismereti Szövetség Pátria-díját 2018. április 28-án vehettük át a szövetség *Mérföldkövek* című udvardi konferenciáján. A társulás munkáját Végh László, a szövetség vezetője méltatta. A többi közt kiemelte, hogy eljött az idő olyan szervezetet kitüntetni, „amely a korabeli felvételek és dokumentumok modern értékmentését, digitalizálását vállalja, és értékes, lelkes helytörténeti munkát végez a legmodernebb számítógépes technikai eszközök segítségével”.

Bár nem tartozik a szorosan vett témánkhoz, röviden utaljunk arra is, hogy sok-sok szál fűzi egymáshoz Pozsonyt és Kolozsvárt, miként a város természetesen más erdélyi és partiumi településekhez is kötődik. A kapcsolódási pontok és a párhuzamok felfedése, számbavétele és bemutatása közös feladatunk.

BERECZKI ZOLTÁN – KAPUSI KRISZTIÁN

MISKOLCI ÁTJÁRÓK

„Acélváros, nehéz, szürke nappalok.”
(P. MOBIL: Miskolc, 1984.)

„Kihűlt a kohó is, nem ad vasat, munkát.
Nem látsz a környéken se rendőrt, se kurvát.
Állok a konyhánál, ez az egy ingyenes.
Hol a nyugodt erő? A tömeg ideges.”
(HOBO BLUES BAND: BAZ megye blues, 1991.)

„Lime Veins Bleed Rust.”
(KARST ORCHESTRA Miskolc, 2014.)

Avárosi terek alternatív használatára, behatóbb megismerésére törekvő érdeklődés és aktivitás az ezredforduló éveitől folyamatosan fokozódik. Városi felfedezők (urbex: urban exploration), ipari turisták, graffiti-gerillák, parkour- és gördeszkavirtuózok posztolják az elhagyatott gyárterületeken, lezárt intézményekben, alagutakban és csatornáknban, óvóhelyeken, szlómösödő lakótelepeken rögzített videóikat. Egyfajta történeti érdeklődés is mutatkozik e jelenség részeként, hiszen a narratíva vonatkozó háttér-információkat igényel, az alapvetően könyvívű „helytörténetírás” adatai újszerű, lendületes tálalásban érnek olyan közösségeket, melyek passzívak, elutasítók a hagyományos és intézményesített ismeretátadás helyszíneivel (közoktatási, közgyűjteményi létesítményekkel) szemben. Ugyanakkor a társadalmi emlékezet nélkülözhetetlen, mert „elhelyez bennünket egy személyes létünknel nagyobb egység részeként, talán kevésbé érezzük önmagunkat jelentéktelennek”.¹

Miskolc életében 1989–1990 nagyobb törést jelentett, mint az ország történelmében. A város 1945 után lett nagyváros, azonban ez a nagyvárossá válás erőltetett volt, és így sok elfojtott feszültséget generált. Az első lépés Nagy-Miskolc létrejötte volt, amikor a környező települések elvesztették önállóságukat, és a városfejlesztés nem mindig vette figyelembe az igénye-

Átjárogatunk különféle kultúrák szegmensei között, történelmi koron, létező és fiktív tereken keresztül. Egyszerűen ízlésünkhöz közel álló szellemi kalandokat keresünk!

iket. Az ipar erőltetett felfuttatása tovább duzzasztotta a várost, létrejöttek a hatalmas lakótelepek, nagy arányban a városon kívülről betelepült lakossággal. A háború utáni évek erőltetett modernizációja rengeteg bontással is járt, amit vagy nem követett új építés, vagy ha követett is, többnyire nem vette figyelembe a történeti városszövetet. A nyolcvanas évekre az egész ország szemében Miskolc szürke iparvárossá vált, és maguk a miskolciak is szinte szégyellték, hogy itt élnek. „Miskolc nem szép, de a környéke gyönyörű”, hangzott el minduntalan családi-baráti beszélgetéseken.

Diósgyőri Acélművek. Kilátás a kombinált acélmű épületéből a keleti erőműre

Az 1989-es fordulat rövid távon tovább rontott a helyzeten. Az ipar tönkrement, a munkanélküliség rekordokat döntött, a városnak még rosszabb lett a híre; közben a történelem ingája átlendült a másik oldalra, minden nehézségért az ipart és a háború utáni évtizedeket téve felelőssé. A városvezetés, a városmarketing, de a városlakók jó része is kétségbeesetten próbálta az iparvárosi identitást levetkőzni és Miskolcot mint kereskedővárost átbrandelni, elfelejtve ezzel, hogy Miskolc életében az ipar nem csak 1945 után játszott jelentős szerepet, illetve azt, hogy még az 1945 utáni időszak is létrehozott értékeket. A kétezres évekre egyértelművé vált, hogy ahogy nem lehetett az 1945 utáni időszakban a polgári Miskolc emlékét elfojtani, úgy az ipari múltat ignoráló új Miskolc-kép is konstruált és hamis, így nem alkalmas identitásképzésre.

Hogy Miskolc mennyire hasonló problémákkal küzdött már a két világháború között is, azt jól megvilágítja ez a Móricz Zsigmond-idézet 1930-ból, amiből a városmarketing általában csak az első mondatot szokta szerepeltetni: „Miskolc a legnagyobb jövőjű magyar város. E pillanatban el van hanyagolva. Az állam nem favorizálja. [...] S ami nagyobb baj, nincs benne a köztudatban a fontossága, jelentősége és értéke. [...] Ahogy koncepciótlanul el van hanyagolva maga a borsodi ipartáj, éppenúgy el van hanyagolva fővárosa, Miskolc. [...] Most éppen kedvetlen a város. A mai szörnyű nehéz gazdasági válság ránehezedik a lelkekre.”²

A 2007 óta működő Észak-Keleti Átjáró Kulturális és Tudományos Egyesület általános küldetése és tevékenysége Miskolc város és térsége kulturális életének élénkítését, a különböző társadalmi csoportok és a környező régiók közötti kapcsolatteremtő átjárások biztosítását célozza meg.³ Feladatának érzi a történelmi félmúlt résztvevőinek közvetlen megszólítását: *Privát félmúlt Miskolcon* című kiadványsorozata mindenekelőtt a porosodó fényképalbumokat kívánja közkinccsá tenni, és nagyon bízunk abban, hogy a fotók előhívják azokat a történeteket, melyeket a rokonság egyfajta hagyományként őriz, élményszerűen mesél,

sajátos családi legendáriumként konzervál. Olyan miskolciaknak kívánunk megnyilvánulási lehetőséget biztosítani, akik hajlamot éreznek félmúltjuk speciális közzétételére.⁴ A városhoz kötődő emlékek és érzelmek közzététele erősíti az összetartozást egy olyan korban, amikor a „történelem felgyorsult. [...] Csak azért beszélünk annyit az emlékezetéről, mert már nincs. Az emlékezhelyek, vagyis az olyan helyek iránti érdeklődés, ahol még megragadható és kikristályosodik az emlékezet, történelmünknek ehhez a rendkívüli pillanatához kötődik. [...] A folyamatosság érzése az emlékezhelyekbe költözött át. Az emlékezhelyek azért létezhetnek, mert az emlékezetnek nincs már valódi közege.”⁵

Mindezt értve és részben küzdve ellene, az egyesület 2013 évben útjára indította az *Átjáró* című interdiszciplináris folyóiratát, melynek eddig megjelent hat száma az ipari örökséggel, utazással, városi zöldfelületekkel, borvidékekkel és pincesorokkal, az első világháborúval és a szubkultúrákkal foglalkozott.⁶ Túlzott vállalás volt talán a folyóirat rendszeres kiadása egy civil szervezet részéről, a megjelent számokat viszont büszkén vállaljuk, és az induláskor fogalmazott be-köszöntőt azóta is jellemzőnek tartjuk önmagunkra: „Átjárogatunk [...] mert szeretnénk szétnézni szomszédos, ismert és ismeretlen területeken! Vendégként a házigazdáknál, utazókként a helybélieknél, esetleg történészekként az antropológusoknál, magyarok magyaroknál és nem magyaroknál, tudósok a civileknél, nők a férfiaknál, gyerekek a felnőtteknél, egészségesek a sérülteknél és viceversa, mindezt a kíváncsi ember rácsodálkozásával. Átjárogatunk különféle kultúrák szegmensei között, történelmi koron, létező és fiktív tereken keresztül. Egyszerűen ízlésünkhöz közel álló szellemi kalandokat keresünk! Elvárásunk, hogy legyenek precíz történelmi háttérinformációk, lássunk gyönyörű képeket, elevenedjenek meg a források, szülessenek élménygazdag szövegek, esetleg még zenét is halljunk mindehhez!”⁷

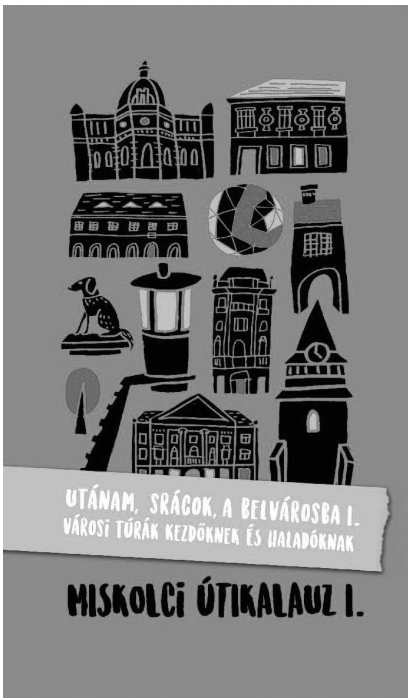
Az *Átjáró* Egyesület elsődleges feladatának tartja, hogy felhívja a figyelmet a város azon értékeire, amiket jelenleg az érdektelenség vagy a hozzájuk tapadó hamis konnotációk miatt pusztulás fenyeget. A városmarketing elsősorban Miskolctapolcára, Lillafüredre, a diósgyőri várra koncentrál. Ezek a helyek azonban egyrészt önmagukban is megállják a helyüket, másrészt Miskolc különlegessége nem ezekben a hagyományos turisztikai célpontokban rejlik.

2014-ben a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Építész Kamara a Miskolci Galériával közösen workshopot szervezett építészhallgatóknak. A program lebonyolításában az egyesület részéről jelen cikk szerzői is részt vettek. Érdekes élmény volt, hogy a kassai építészhallgatók mit találtak különösen érdekesnek a városban: az avasi pincesorokat a kilátóval és a vasgyárat a Factory Arénával. 2018-ban a grenoble-i egyetem két építészhallgatóját kalauzoltuk a városban, akik Miskolcot választották városépítészeti diplomamunkájuk témájának, és az interneten találtak ránk. A történet megismétlődött. Jelen cikk írásának időpontjában pedig négy francia fotóssal folyik az egyeztetés, akik azzal találtak meg minket, hogy Detroit és Gunkanjima után Miskolc ipari területeit is szeretnék fotózni.

Ez is mutatja, mennyire indokolt a törekvésünk, hogy a város értékes, de elhanyagolt részeire irányítsuk a külső és belső figyelmet. A mi generációnknak már nem tapadnak negatív konnotációi sem a szocializmus, sem az ipar építészetéhez, épp ellenkezőleg: a városban járva felfedezzük, érdekesnek tartjuk ezeket az épületeket. Nem is kell ehhez semmiféle nosztalgia, az ipari építészetnek önmagában is van egy sajátos esztétikuma, amire turizmust is lehetne építeni. Ezt alátámasztandó jöjjön két idézet elfogultsággal nem vádolható emberektől.

Az amerikai filmrendező, David Lynch 2018-as önéletrajzában így ír az ipari létesítményekről, pontosabban az eltűnésükről: „I like man and nature together. That’s why I love old factories. Gears and oil, all that mechanical engineering, great big giant clanging furnaces pouring molten metal, fire and coal and smokestacks, castings and grinding, all the textures and the sounds – it’s a thing that’s just gone, and everything’s quiet and clean now.”⁸ Miskolc egyik testvérvárosa az Egyesült Államokban Cleveland. David Thomas, aki két legendás helyi zenekarnak is a vezetője volt (Rocket From The Tombs, Pere Ubu) Lynchhez hasonlóan beszél az ipari esztétikáról: „The steel mills were fascinating, they turned the sky different colours and made wonderful sounds. There’s a wonderful geometry, and you could appreciate them the way you’d go to an art museum and look at sculpture.”

Városnéző túráink, a Kertek alatt fesztivál, a kama nevű miskolci labdajátékot népszerűsítő sportrendezvényeink és az Utánam, srácok fesztivál is jelentős múltra tekintenek vissza. Egyesületünk 2014-ben elnyerte az Europa Nostra fődíját Oktatás, képzés, szemléletformálás kategóriában. A városi túrák között az Avas domb pincesorait, más alkalommal a városi piac (Búza tér) környékét rezesbanda kíséretével jártuk be az érdeklődőkkel, akiknek arányos kiselőadásokat, kvízeket és kiadványbemutatókat szerveztek-rögtönöztek aktivistáink (hivatásukra nézve leginkább építészek, történészek, antropológusok). A bejárt helyszíneink között voltak olyan periferikus városrészek, amelyeket elkerülnek a képeslapfotósok és útikönyvírók, például lakótelepek (Győri kapu, Kilián városrész, Avas-Dél), és persze ipari területek (Diósgyőr-Vasgyár, Perecesbánya). Különösen az utóbbiak környezetének kolóniái, gyárrészlegei, kiszolgáló épületei mostohán kezeltek és alulértékelték, mindezek történeteit, tárgyi-építészeti értékeit próbáltuk bemutatni, ismertetni.

Utánam, srácok, a belvárosba I. (könyvborító)

Amennyiben belvárosi utcákon vezetünk „expedíciót”, elsőrendű szempont volt olyan épületekre, létesítményekre, történetekre felhívni a velünk tartók figyelmét, amelyek kevésbé ismert, elfeledett, mellőzött értékeink. A törzsvendégek meglepetésére közel negyvenen és rezesbandával térünk be egy Búza téri kiskocsmába, melynek falát Erdély Miklós fotómozaikja díszíti. Felkerestünk centrális helyzetű tereket, amelyek különféle okokból képtelenek közösségi funkciót betölteni, diskuráltunk a mértékéről, feltártuk a történelmi előzményeket, méltatlankodtunk aktuális kellemetlenségeken. Alapvetően fontos volt az összes kezdeményezésünkben valamiféle közösségi akció, úgy is mint a „városi élet erotikája, a másokhoz való vonzódásunk érzése, a biztonságos rutinból való kimozdulás öröme és izgalma, a kalanddal, az idegennel és meglepővel való találkozás miatt”.⁹

Az avasi kilátó, Miskolc egyik szimbóluma az államszocializmus idején épült, viszont

semmiféle ideológiai kötöttsége nincsen, és több szempontból világszínvonalú építészeti műremek, melyet kifejezetten negatív képzetek öveztek. Nagyrészt azért kezdtük rendezvényeink jelentős részét oda szervezni, hogy magát a kilátót is népszerűsítsük úgy, hogy az alaptalan és lesajnáló sztereotípiákat le tudjuk rombolni. Több szempontból jelképes az avasi kilátó esete. Az 1963-ban Hofer Miklós tervei alapján épült építészeti-technikai bravúr természetes módon rövid időn belül a város jelképévé vált. Valószínűleg ennek köszönhetette aztán 1990-et követő elhanyagolását is: a városvezetés (és a városlakók egy része) az épületet a szocializmus termékének, jelképének ítélte.¹⁰ A kilátó jól példázza, hogy tehetős építések sötét időszakban is tudnak maradandót alkotni. A helykiválasztás tökéletes, semmilyen meglévő épületet nem kellett hozzá lebontani, még a korábbi (elpusztult) kilátó esetleges újjáépítését sem lehetetleníti el, és az avasi templom és harangtorony látványát sem zavarja, sőt inkább gazdagítja. A sziluettje pedig olyan, hogy pár vonallal felismerhető módon visszaadható.

Városi séta az Avason, háttérben a kilátó

A kilátó ügyét az Egyesület folyamatosan napirenden tartja. Segítettünk tudatosítani, hogy az Avas északi oldala sajátos beépítettségével olyan érték, aminek része a kilátó is: a hegy lábánál van a középkori eredetű múzeumépület (egykori iskola), felfelé haladva a gótikus templom, reneszánsz harangtorony, ősi temető, svájci stílusú borházak szegélyezte pincesorok, és az egészet megkoronázza a merész, karcsú modern vasbeton kilátó. Erre a sokszínűségre, kulturális sűrűségre fűztük fel 2014-ben macskaköves tanösvényünket.¹¹ A város engedélyével tíz helyen pannókat helyeztünk el történelmi információkkal, versekkel, fotókkal; és erre az útvonalra fűzve beszélgetős sétákat tartottunk. A pannók ezt követően is az ösvény mentén maradtak, amíg a vandalizmus el nem távolította őket. Az akciót követően azt vettük észre, hogy a városlakók újra büszkéek a kilátóra, ami a mi érdemünk is: hosszú idő után újra feltűnik céglogóknak, és magánüzemeltetésben újra működik benne a kávézó.

Jelen írás szerzői nem alapító tagjai az Átjáró Egyesületnek, így talán az alábbiak nem minősülnek szerénytelen öndicséretnek. Az egyesület egyik legnagyobb erénye, hogy magához vonzza a hasonló gondolkodású embereket, intellektuális közeget teremt, felkarol kezdeményezéseket, sőt a kezdeményezések megtalálják magát az egyesületet. Az egyesület mára amolyan ernyőszervezetté vált, így nem vagyunk egyedül a törekvéseink megvalósításában. Az ipari múlt újraértékelésében egyik fontos partnerünk a percesesi Bányász Kulturális Egyesület. Velük közösen sikerült a kétezres évekre meglehetősen rossz hírűvé vált egy-

kori bányásztelepülés megítélését megváltoztatni. Sajnos a vasgár kolóniái (a vasgyári kolónia Diósgyőrben, a bányászkolónia Perecesen) mára valóban nincsenek jó állapotban. Mindkét kolónia középületeinek egy része üresen áll, és pusztul. Archív tervek, fotók felkutatásával (levéltárakban és magángyűjteményekben) mindkét városrész fénykorának elkészítettük a virtuális modelljét, amikre online tanösvényt építettünk (<http://perecsitanosveny.hu>, <http://www.coninprojekt.org/kiallitas/miskolc/3d-modell-galeria/>). Ez a munka természetesen még nem lezárt, mert hatalmas a feldolgozandó épületek mennyisége. A diósgyőri kolónia modellezésének legújabb fázisa egy nemzetközi projekthez kapcsolódott, aminek keretében a Miskolchoz sok tekintetben hasonló Rozsnyó ipari épületeiről készített hasonló 3D-s rekonstrukciót a helyi partnerszervezetünk, az OZ Medza.¹²

A Diósgyőri Vasgár néhány épületének 3D-s modellje

Más jellegű, de hasonló projekt volt 2018 nyarán az Ipari Örökség Tábor. Ez a rendezvény jó példája a fentebb említett gravitációs hatásnak: Tóth Viktor Miskolcra elszármazott építész budapesti építészhallgatóknak szeretett volna ipari örökséghez kapcsolódó felmérőtábort szervezni, és rátalált egyesületünkre. A rendezvény az Átjáró szervezésében valósult meg, és a szorosan vett eredmény (a kohászat területén lévő legértékesebb épület, az egyedi gépgyártó csarnokának felmérése és kutatása) mellett fontos volt az is, hogy újra messziről jött emberek ismerhették meg Miskolc iparhoz kapcsolódó értékeit. Ebben a projektben, ahogy korábbi vasgyáras projektjeinkben is, a Komlóstetői Kerékpáros Sport Klub volt a partnerünk: ők üzemeltetik a hatalmas területű kohászat egyetlen kulturális létesítményét, a Factory Arénát. Bár másféle örökséghez kötődik, mégis itt kell hangsúlyozni felbecsülhetetlen értékű kapcsolatunkat a pincésgazdákból szerveződött Avasi Borút Egyesülettel, közös kiadványaink, projektjeink és rendezvényeink társadalmi haszna megkérdőjelezhetetlen.

Az előkészítő kutatások feltárt érdekességeit és a túrák tapasztalatait kiadványainkban publikáljuk, 2019-ig két kötet jelent meg a „Városi túrák kezdőknek és haladóknak” című sorozatunkban. Víziónk lényegét az előszóban fogalmaztuk meg: „A Városi túrák program- és kiadványsorozatunk Miskolchoz kötődik, mi szervezők-szerkesztők itt helyben gyűjtjük az inspiráló városélményeket, évtizedek óta. Közösségi csavargásaink az útikönyvek és a képeslapfotósok által mellőzött részletekre kíváncsian célozzák meg a szebb időket megélt utcákat, eltűnőben lévő vagy éppen átalakuló épületszoportokat vagy akár a lesajnált lakótelepeket. Unottan közismert homlokzatok mögül ekképpen tárulnak fel váratlan látványok és igéző hangulatú történetek, a rácsodálkozás pillanataival, hiszen a napi rutintól karnyújtásnyira szegénylősködnek a város diszkrétén rejtőzködő, egyedi vonásai.”¹³ Szeretünk kint lenni az utcákon, ismerni és mesélni a jó tör-

téneteket, meghallgatni mások élményeit, amelyek szerves alkotóelemei Miskolc múltjának és jelenének. Egyszerre hétköznapi, mégis gyönyörű városias élmények inspirálnak bennünket, mint a beinduló gördeszkekerek hangja a flaszteren. Távol áll tőlünk mindenféle népboldogítónak szánt pátosz, arról van szó lényegében, hogy így érezzük magunkat rendben, ez az életünk itt, Miskolcon. Végül egy nagy kedvencet hívunk segítségül annak összefoglalására, hogy az egyéni emlékezet, városi csavargások és a valódi közösség miféle összefüggéseket mutat. Michel de Certeau életeket megváltoztatni képes könyvében olvassuk ezeket: az „elbeszélések magánjellegűvé válnak, lakónegyedek zugaiban, családoknál, egyéneknél bújnak meg, míg a média híresztelése mindent elborít [...]”. Az emlékezés csupán egy arra vetődő királyfi, aki egy pillanatra felébreszti szótlan történeteink Csipkerózsikáját. »Itt régen pékség állt [...]. Az emlékek idekötnek bennünket. Ez személyes dolog, senki nem tartaná érdekesnek, de mégis innen ered a környék szelleme.« Csakis olyan helyek léteznek, ahol csendben meglapuló szellemek sokasága kísért, melyeket aztán vagy felébresztenek, vagy nem.”¹⁴ Ilyesmivel próbálkozunk.

■ JEGYZETEK

1. Leonie Sandercock: *Kozmopolisz felé – utópia építés alatt*. In: Csontos János – Lukovich Tamás (szerk.): *Urbanisztika* 2000. Bp., 1999. 54. (a továbbiakban Sandercock 1999).
2. Móricz Zsigmond: *Mai napok*. Nyugat 1930. 22. sz.
3. Az egyesület honlapja: <http://atjarokhe.hu/>
4. 2018 végéig 18 füzet jelent meg a sorozatban: <https://privatfelmultmiskolcon.blog.hu/>
5. Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. Bp., 2010. 13.
6. <http://www.atjarofolyoirat.hu/>
7. *Átjáró*. Interdiszciplináris folyóirat. 2013. 3.
8. David Lynch – Kristine McKenna: *Room to Dream*. Edinburgh, 2018.
9. Sandercock 1999. 56.
10. Egyes helyeken még a „szocreaál” jelzővel is illették, pedig a szocialista realizmushoz természetesen semmi köze.
11. <http://utanamsracok.blogspot.com/p/macskakoves-tanosveny.html>
12. <http://www.coninprojekt.org/kiallitas/rozsnyo/3dmodell-banyatelep/>
13. Darázs Richárd (szerk.): *Utánam, srácok, a belvárosba! Városi tűrák kezdőknek és haladóknak. Miskolci úti-kiállítás*. I. Miskolc, 2016, 5.
14. Michel de Certeau: *A cselekvés művészete. A mindennapok leleménye*. I. Bp., 2010. 132.

T. SZABÓ CSABA

A RÉGÉSZET ÚJ IRÁNYZATAI

A városi és közönség régészet perspektívái Erdélyben

Elindult egy élénk szakmai párbeszéd a régészet kortárs társadalomban betöltött szerepéről, amely még nem hasonlítható a Moshenska-féle akadémiai (tudományos) közönség régészet kategóriájához, de biztató irányt érzékeltet, ami a hazai régésztudomány nyitását jelzi.

Paradigmaváltások a kortárs régésztudományban

■ A 20. század második felében, különösen a francia és amerikai szociológiai és antropológiai irányzatok révén, a régésztudomány is új dimenziókra talált. A 19. századi pozitívizmus, majd 20. század eleji G. Kossina és G. Childe nevével fémjelzett etnicizált, kultúraorientált régészeti narratíva Kelet-Közép-Európában – az alig egy évtizedig domináns marxista régészetet követően¹ – még mindig a legerősebb elméleti irányzat volt az 1980-as években és az 1990-es éveket követően is.² Kossina és Childe elméleti hálójából nem sikerült új utakra találni az erdélyi magyar, a román, de még a magyarországi régészetnek sem, annak ellenére, hogy a nemzetközi régésztudományi irányzatok az 1950-es évektől átestek az ún. Új Régészet (proceszsuális régészet) forradalmán.³ Renfrew meghatározása szerint, ez az új régészeti irányzat „nagy hangsúlyt fektet a kultúra és a környezet társadalmi és gazdasági aspektusai közötti dinamikus kapcsolatra mint a kulturális változás megértésének alapjára”.⁴ Az új elméleti irányzatok radikálisan új formában értelmezték ember, közösségek, azok tárgyi hagyatékát és történeti környezetének dinamikus és szövevényes kapcsolatát. A tárgyak nem csupán kronológiai faktorok maradtak, amelyeket tipológiák és „kultúrák” szerint osztályoztak, hanem sokkal több információt hordozó kulturális markerek, amelyek kontextuális elemzése számos új adattal

szolgál egyén és közösség kommunikációjáról, mobilitásáról, kognitív aspektusairól. A reáltudományok és természettudományok gyors fejlődésével a 20. század második felének régészete megkerülhetetlenül interdiszciplináris és pluridiszciplináris tudomány lett, amely a tereprégészetben egyre több segédtudományt alkalmaz.⁵ Az új tudományágak erős jelenléte ellenére az Új Régészet magabiztossága és új pozitívizmusa sikertelennek bizonyult bizonyos kérdések megválaszolásában – a történelemtudomány posztmodern irányzataihoz hasonlóan⁶ – erősen relativizálva a múlt tárgyi kultúrájából kiolvasható történetiséget és „igazságot”.⁷ Ez a relativizált régészettudomány a kortárs társadalomtudományi trendekkel karöltve nehezen tudott új, „más” régészeti narratívát létrehozni, így az I. Hodder és tanítványai által képviselt régészetet egységesen posztprocesszuális régészetnek nevezzük.⁸

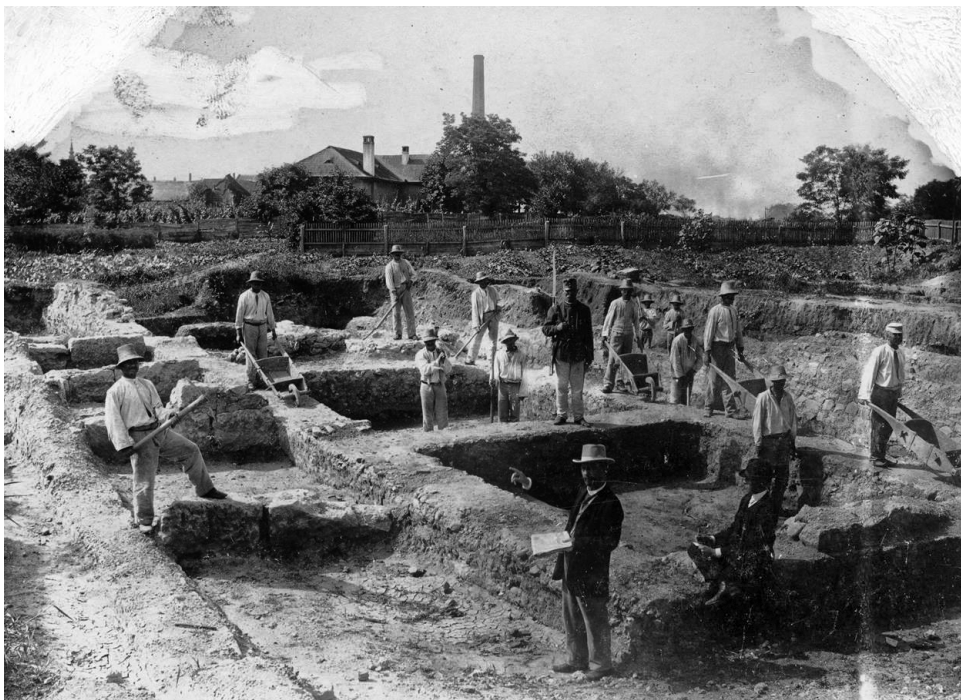
A városi régészet kialakulása

■ Ám nemcsak elméleti síkon változott sokat a régészettudomány a 20. század második felétől, hanem a tereprégészet területén is radikális váltásokon ment keresztül. Különösen az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és Németországban történtek radikális változások, amelyek az ún. városi régészet (*urban archaeology*) megjelenéséhez, helyesebben mondva, elterjedéséhez vezettek. A városi régészet mint jelenség jóval a 20. század előtt is létezett, elég itt Róma városának számos jelentős, reneszánsz korabeli ásatására gondolnunk,⁹ de különösen a 18–19. századi urbanizációs folyamatokkal vált elterjedté Európában.¹⁰

A 18. századi Erdélyben, a Habsburg-berendezkedés idején kerül sor az első jelentős és röviden dokumentált ásatásokra. Ezek közül különösen a Gyulafehérvár területén zajló nagy építkezések során előkerült leleteket kell megemlíteni, különösen Franciscus Kastal nagy felfedezését, aki az 1780-as években a Marosportus (ma Partos) városnegyedben, 2 km-re délre a Vauban-erődítménytől feltehetően egy Mithras-szentélyt fedezett fel.¹¹ Gyulafehérvár 1711 és 1867 között radikális változáson ment át, a város területe megkétszereződött, és számos nagy infrastrukturális beruházás indult. Ezek közül kiemelendő a Vauban-rendszer építése, amely során az egykori római erőd és az azt körülvevő *municipium Septimium Apulense* jelentős része elpusztult. G. Ariosti feljegyzései és az általa összegyűjtött feliratok jelzik az 1711–1722 közötti időszak mérhetetlen pusztításait.¹²

A Habsburg-kori urbanizációt követően az 1860-as évek végétől 1918-ig a dualizmus kori városépítészeti jelenti az erdélyi urbánus régészetet következő előszobáját. Az erdélyi városok radikális átváltozáson mentek át, különösen a középkori városfalak és az óvárosok arculata változott meg, de hasonlóan jelentős hatást gyakoroltak a vasútépítkezések is.¹³ Kolozsvár, Gyulafehérvár, Temesvár, Brassó, Nagyszeben középkori városfalai és római emlékei nagyrészt ebben a korban semmisültek meg. A kor sajátossága azonban – szemben a 18. századi rombolásokkal és véletlenszerű felfedezésekkel – az épített örökség és a régészeti felfedezések tudatos kutatása, fokozatos beépülése a köztudatba, mi több, az első erdélyi múzeumok létrejöttének köszönhetően a régészet mint tudomány megjelenése és a közös örökség népszerűsítése lett. Ezt a tendenciát nemcsak az 1859 után létrejött erdélyi múzeumok és tudományos társaságok mutatják, hanem azok a civil kezdeményezések is, amelyek például a középkori városfal és néhány bástya lerombolásakor Kolozsváron jelentkeztek.¹⁴

Az erdélyi városi régészet 19. századi előtörténetében kiemelkedő szerep jutott Cserni Bélának, a gyulafehérvári múzeum alapítójának, akit bátran tekinthetünk Erdély első városi régészének is.¹⁵ 1888 és 1912 közötti ásatai Gyulafehérvár alsóvárosi részében, majd a Marosportus¹⁶ területén gyökeresen megvál-

Cserni Béla ásatai az apulumi kormányzói palota területén a 19. század végén (Szabó 2016 nyomán)

toztatták a régészet szerepét a városi közegben. Hasonlóan a nagy bécsi, óbudai és római ásatásokhoz – melyeket Cserni meglátogatott és előszeretettel tanulmányozott – a 19. század végi városi közegben történt ásatások Gyulafehérváron nemcsak a tereprégészeti módszertanban hoztak változásokat, de a régészeti helyszín látogathatósága és városi környezete esélyt adott Cserni számára, hogy felhívja a helyi közösség figyelmét a régészeti emlékek és kulturális örökség fontosságára, annak turisztikai jelentőségére, muzeális értékére, és változatos, közönségcsalogató módszerekkel előfutára lett annak a jelenségnek, ami a 20. század második felében közönség régészet (*public archaeology*) néven vált ismertté. Cserni Béla munkássága Gyulafehérváron nemcsak a városi régészet első erdélyi példája, de a közönség régészet előfutára is. A nehézségek és hétköznapi kihívások, amelyekkel már Cserni Béla is találkozott ásatai során, nagyban hasonlítottak a mai városi régészet kihívásaira: hónapokon át kellett egyezkednie a helyi hatóságokkal és a nemzeti intézmények vezetőivel, a házak és telkek tulajdonosaival, gyors és hatékony ásatási tervre volt szüksége, munkáját pedig nemcsak a városi infrastruktúra sajátos helyzete, de a helyi intézmények, nemzeti intézetek (múzeumok igazgatósága) és nemegyszer a régészeti monopóliumra törekvő kolozsvári iskola is nehezítette.¹⁷ Autodidakta régészként Cserni ásatai során elsőként alkalmazott mérnököket a régészeti alaprajzok elkészítésére,

de ő volt az első, aki ásatásain részletesen dokumentálta a tárgyakat fotókkal, így őt tekinthetjük a régészeti fotográfia erdélyi meghonosítójának is.

Hasonlóan fontos, ám kevésbé jól dokumentált régészeti ásatások és felfedezések történtek Kolozsváron is a 19. század második felében. A dualizmus kori város gyors fejlődése és területi expanziója révén a városkép radikálisan megváltozott: a középkori város végérvényesen eltűnt, a még álló reneszánsz épületeket át- vagy újraépítették, többségük helyén pedig új, historizáló lakóházak épültek. Az 1867–1918 között előkerült régészeti emlékek sokasága – különösen a római város emlékeinek felfedezése – sajnos nem lett dokumentálva.¹⁸

Gazdasági egyesület gyümölcsös-hertjében talált kő-koporsó.
Római szarkofág Napoca területéről
(Jakab 1870 nyomán)

A városi régészet e korai szakasza nagyon sok hasonlóságot mutat a Belle Époque Európájának szinte minden területével. A 19. század végi városi ásatások jelentőségét azonban pontosan ezeknek a korai kutatásoknak az úttörő jellege adja, amely felhívta a nagyközönség figyelmét a régészet szerepére, elősegítette a régészet mint önálló tudományág létrejöttét, és hozzájárult a régészeti módszertan diverzifikálódásához is.¹⁹

A városi és közönségrégiészet a 20. században

■ A 20. század a városok évszázada is volt. Európa-szerte radikálisan megnőtt a városi lakosság száma, és elindult egy növekvő urbanizációs folyamat, amely felgyorsította és sürgette a 20. század végén a Cserni és kortársai által elkezdett újfajta, városi régészet kialakulását. Különösen az első és második világháborúkat követő évek jelentették a városi régészet fejlődésének korát. A súlyos sérüléseket és bombázásokat szenvedett európai városokban radikális urbanizációs folyamatok zajlottak, új városnegyedek épültek, a történelmi belvárosokat pedig restaurálták, nemegyszer rekonstruálták. Ezek a nagyméretű munkálatok új feladatok elé állították a régészetet is: óriási felületeket nyitottak meg. Gyors és hatékony munkára volt szükség, bonyolult, a városon kívüli környezetre nem jellemző, komplex sztratigráfia tárult a régészek elé, amely a várostörténeti fejlődés minden szakaszáról hordozott értékes információkat. Ezek a különösen a városi régészetre jellemző tereprégészeti sajátosságok, egyedi munkakörülmények és bürokratikus nehézségek elősegítették a kortárs városi régészet kialakulását az 1950-es években.²⁰

A városi régészet nem csupán a városok régészete volt (tehát a várostörténeti kutatások, városdinamika kutatása a régészeti sztratigráfia alapján), hanem régészet a városokban, azaz a fogalom nemcsak a kutatás céljára és elméleti módszertanára, hanem tereprégészeti sajátosságaira is vonatkozik.²¹ A 20. századi városi régészet fő sajátossága, hogy állandó egyeztetést igényel a helyi önkormányzatokkal, és számos jogi problémát okoz, amelynek érdekében egységes fellépést, határozott, tudományos kiállást igényelt Európa-szerte.²² A városi régészet különösen a második világháború sújtotta nagyvárosokban terjedt el Euró-

pában: Köln, Regensburg, Trier, Budapest és London kiemelkedő esettanulmányai ennek az 1950-es években indult folyamatnak.

London 1950-es években történt ásatásai egyben a kortárs tereprégészet reformjához és a közönség régészet születéséhez vezettek. 1954-ben London történelmi szívében, a City területén (ma a Bloomberg üzleti központ területe, a Walbrook patakocska árterében) a háború sújtotta város átrendezésének során bukkantak egy monumentális római épület romjaira. A feltáró régész kezdetben keresztény szentélynek hitte a téglalap alakú, kettős padozattal ellátott épületet,

A Walbrook mithraeum közvetlenül a felfedezését követően (forrás: tertullian.org)

ám hamar kiderült: Nagy-Britannia egyik leggazdagabb Mithras-szentélyére (mithraeum) és London első ilyen jellegű felfedezésére bukkantak. A leletek, amelyek sorra kerültek elő az iszapos, nedves talajból, egy rendkívül gazdag szentélyinventáriumról tanúskodtak. Mithras Taurocnotos kör alakú, ritka ikonográfiai típusba tartozó domborműve, a névadó istenség szobrának gyönyörű, később a szentély és a londoni régészeti múzeum egyik szimbólumává lett szobortöredéke is előkerült.²³ A leletek között találtak azonban Liber Pater, Serapis és megannyi más római istenség kultuszára utaló emléket is, amit egyes kutatókat arra a feltételezésre sarkallt, hogy a szentélyt a 4. században átalakították egy Bacchus-Liber Paternek szentelt templommá. A Walbrook mithraeum néven elhíresült szentély azonban nemcsak a római provinciális régészet számára volt jelentős felfedezés, hanem London városi régészeti történetében is kulcsszerepet játszott: rámutatott a városi területen zajló mentőásatások jelentőségére, azok alapos munkával történő kutatásának fontosságára, ugyanakkor a szentély jelentősége kiemelte a városvezetés és a régészet közötti együttműködés hasznosságát. A mithraeum felfedezésének és restaurálásának egy másik, igen jelentős hozadéka a londoni tereprégészet módszertani reformja és a londoni városi múzeum (Museum of London Archaeology, avagy MOLA) 1973-as megalapítása volt. A mentőásatások és a városi régészet valóságos forradalmat hozott az angolszász régészetben, ami ahhoz vezetett, hogy a MOLA az európai tereprégészet szakmai étalonjává és a városi régészet egyik iránymutató iskolájává lett. A Walbrook

mithraeum ásatása valóságos sajtószenzáció lett: ezrek álltak sorba a szentély előtt, a munkába igyekvő londoniak számára a helyi Pompeii nyílt meg a múltból. A régészek csodálkozására a civil lakosság pozitívan fogadta a városi ásatásokat, nagy tisztelettel és érdeklődve viszonyult a felfedezéshez. A régészek interjúkat, filmeket, posztereket készítettek, amelyekkel az ásatást népszerűsítették. A londoni római szentély lett a közönségrégészet (public archaeology) első és egyik legemlékezetesebb példája Nyugat-Európában, amelyeket aztán sorra követett számos más eset az Egyesült Államokban és Németországban is, igaz, ekkor még a fogalom maga (public archaeology) nem létezett.

A közönségrégészet mint fogalom és mint a régészet egyik sajátos ága, módszere 1972-ben született meg Charles R. McGimsey III (1925–2015) *Public Archaeology* kötete révén, aki első ízben használja a public archaeology fogalmát.²⁴ McGimsey írásában azonban a „public” archaeology még a hatóságokra vonatkozik és nem a nagyközönségre. Kötetében arra világít rá, milyen bürokratikus és jogi nehézségekkel küzd az amerikai régészet városi és nem urbánus környezetben egyaránt, milyen reformokra szorul a régészeti örökségvédelem, és hogyan alkalmazhatók a törvények a hétköznapi életben, a nagyberuházások esetén, a magántulajdon és régészet találkozásakor.²⁵ Az 1980-as évektől kezdődően, de különösen 1990 után számos olyan cikk és kötet jelent meg, amely a régészek és a nagyközönség kapcsolatáról, a civil társadalom felelősségteljes neveléséről, illetve a két tábor építő jellegű párbeszédéről szól.²⁶ A közönségrégészet (public archaeology) 1990 után tudományággá vált, elsősorban a University College of London iskolájának köszönhetően.²⁷ A közönségrégészet akkor vált tudományággá, altudománnyá, amikor a régészeti ásatások száma radikálisan megszaporodott világszerte, és egyre nagyobb sajtófigyelmet vonzott.²⁸ A régészettudomány gyakorlói megértették, hogy tudományáguk fennmaradásához, munkájuk legitimitásához elengedhetetlen a helyi hatóságok és a civil társadalom támogatása is. Mind a politikai elitet, mind a civileket előbb megfelelő nevelésben kell részesíteni, régészeti örökségünk iránti felelős és érzékeny társadalmat pedig csakis szisztematikus oktatási programmal lehet kialakítani.

Ennek módszertanát nemrég Gabriel Moshenska, a közönségrégészet kutató-

sának jelenlegi doyenje dolgozta ki.²⁹ Meghatározása szerint ma a közönségrégészet alatt (public archaeology)³⁰ számos jelenséget értünk, ennél fogva ez egy gyűjtőfogalom, amely számos módszert magába foglal. Ezek a következők: olyan munkák, amelyek során a régészek és a nagyközönség szorosan együttműködik, együtt dolgozik (például régészeti nyílt napokon vagy régészeti táborokban),³¹

Közönséggel dolgozó régészek
(community archaeology, múzeumi és örökségvédelmi projektek)

Régészet közönség által
(fémdektóros társaságok, történelmi társulatok, hagyományőrök)

Hivatali régészet
(állami, miniszteri projektek)

Régészeti pedagógia
(iskolák, múzeumok programjai, tankönyvek)

Látványrégészet
(open archaeology: nyílt és látogatható régészeti ásatások)

Népszerűsítő régészet
(popular archaeology: online blogok, folyóiratok, filmek)

○ Akadémiai közönségrégészet

Gabriel Moshenska tipológiája a közönségrégészet típusairól (Moshenska 2017 nyomán)

rendezvények és társaságok, ahol a nagyközönség kezében van a vezetés, és ők népszerűsítik a múlt tárgyi emlékeit és örökségét (hagyományőrző csoportok),³² a közhivatalok (helyi, nemzeti, globális) bevonása a régészek munkájába,³³ régészeti oktatás (iskolai programok, tankönyvek, kortárs muzeológia),³⁴ nyílt régészet (régészeti nyílt napok, ahol a közönség figyelő szerepben van),³⁵ népszerűsítő régészet (filmek, szociális média, cikkek, kötetek)³⁶ és tudományos közönségrévészlet (a jelenség kutatása régészek által).³⁷ Moshenska kitér a közönségrévészlet és a közösségi régészlet közötti árnyalt különbségre is (community archaeology és public archaeology fogalmai), ám meghatározásában ez az első kategóriába, vagyis régészek és nagyközönség együttműködését, együtt dolgozását feltételezi.³⁸ Moshenska részletes tipológiája utat mutat a közönségrévészlet fejlődésének, rámutat annak kihívásaira és lehetőségeire is.

Erdélyben a nyugat-európai trendek természetesen nem honosodtak meg az 1970-es években, de 1990 után sem. A főbb erdélyi városokban – különösen Kolozsváron és Gyulafehérváron – a 20. század második felében is jelentős régészeti ásatások zajlottak. Ezek közül kiemelendők a nagy honfoglalás kori temetők felfedezései a két említett városban az 1970-es és 80-as években,³⁹ a kommunista városnegyedek terjedésével elpusztított római emlékek Gyulafehérvár déli részén a Kutyamál és a vár közötti területen,⁴⁰ valamint Kolozsmonostoron és a város központjában is (Central áruház építése).⁴¹ Sajnos Gyulafehérvár és Kolozsvár régészeti emlékanyagának nagy része úgy került feltárássra a 20. század második felében, hogy arról a helyi sajtó is csak szűkszavúan vagy egyáltalán nem számolt be, a nagyközönség pedig az esetek nagy részében nem is szerzett tudomást róla. A közönségrévészlet jelenlétével és a fent említett módszerek alkalmazásával talán sikerült volna számos régészeti helyszínt megmenteni Kolozsváron és Gyulafehérváron az 1970-es és 80-as években is, de néhány politikai és ideológiai vitát – így Kolozsvár román nevének módosítását (Clujról Cluj-Napocára) is – megoldhatott volna a közönségrévészlet mint alkalmazott módszertan.⁴²

A közönségrévészlet hiánya volt az egyik fő oka a Kolozsvár főterén zajló régészeti ásatások körül kialakult botránynak is, igaz, annak politikai céljait nehéz lett volna kiküszöbölni. Az egykori római város déli részének nagy, domesztikus tereit (lakóházait – *domus urbana*) feltáró ásatás a nagyközönség számára elsősorban annak politikai tartalmáról vált ismertté. Ha annak idején az ásató régészek és a helyi hatóságok megfelelő módon kommunikálták volna a kutatási eredményeket és az egyébként régészetileg igen jelentős feltárás körülményeit, kiváló példája lehetett volna a kolozsvári civil szféra és a régészettudomány közötti párbeszédnek, és megfelelő helyre került volna a nacionalista történetírás által kisajátított és felhasznált ókori Napoca öröksége is.⁴³

Ugyancsak elmulasztott lehetőségként említendő a nagyszebeni régészeti feltárások 2005–2007 között, amikor a szász város központi terei (Huet tér, Kispiac, Nagypiac) ásatási területté váltak.⁴⁴ A hatalmas felületen megnyitott régészeti szelvények számos jelentős régészeti emléknek a nyomait tárták a helyi lakosság elé. Bár a helyi sajtó részletesen beszámolt az ásatásokról, számos olyan tevékenységet lehetett volna bevezetni a Moshenska-féle közönségrévészlet tipológiából, ami közelebb hozta volna a nagyközönséget és a régészeket, és felelősségteljesebb társadalmat hozott volna létre. Nagyszeben esete nemcsak a zajló régészeti ásatások mediatisálásában, népszerűsítésében és közösségi erejében lehetett volna mintaeértékű, de az ásatások befejezését követően a régészeti helyszínek emlékét is bemutathatták volna. A Huet téren és a Nagypiacon zaj-

A nagyszébeni Nagypiac ásatása 2005-ben (Rázvan Pop nyomán)

ló ásatások nyomvonalait megkülönböztetett színnel jelölték (a Roland-szobor talapzatát, a Nepomuk-oszlop körvonalait, valamint a Szent László-kápolna alaprajzát). Ez a megoldás ugyan elegáns és non-destruktív, valamint anyagilag kevésbé megterhelő, mint egy kültéri régészeti múzeum vagy *in situ* bemutatás, sajnos megfelelő tájékoztató anyagok hiányában a turisták számára értelmezhetetlen és láthatatlan.

A nagyszébeni ásatásokhoz mérhető városi ásatások zajlottak 2011–2012 között a gyulafehérvári Vauban-erődítmény területén is. A nagyméretű feltárások során előkerült a XIII Gemina legio főépülete (Principia), a római út egy része, az erőd néhány lakóépületének maradványa, valamint egy nagyméretű, téglalap alaprajzú épület, melyből egy rendkívül gazdag római leletegyüttes került elő (Nemesis-szobor, egy dombormű és egy oltár).⁴⁵ Ugyancsak ebben az időszakban került felfedezésre a legkorábbi keresztény templom Erdély területén, a Szent Mihály-székesegyház előtti téren.⁴⁶ A Principia területén történt ásatásokat kevesebb, mint egy hónap alatt befejezték, ami nagyon súlyos pusztításokkal járt. Helyén egy sokat bírált, modern védőépület és kültéri lapidarium jött létre, ahol az egyedülálló római emlékek ki vannak téve a természeti viszontagságoknak, és összefoglaló felirataik sajnos gyakran hibás információkat tartalmaznak. Hasonlóan a szébeni ásatási helyszínnek alaprajzában jelöléséhez, az ortodox katedrális és a Szent Mihály-székesegyház közötti útszakaszon felfedezett római épületek nyomvonalát csak sematikus jelölték. A Nemesis-leletegyüttes felfedezésének helyén kihelyezett információs táblán pedig hibásan azt írták, hogy az épület egy mithraeum (Mithras-szentély) volt, amire semmilyen régészeti bizonyíték nincs. A 2011–2012-es ásatások legszomorúbb fejezete kétségtelenül Erdély legkorábbi keresztény templomának a betemetése volt, amely elsősorban ideológiai, kronológiai nézeteltérések miatt történt.⁴⁷ Az egyetlen helyszín, amelyet kellőképp, a kortárs közönség régészeti módszerek szerint mutattak be, a castrum belsejének struktúrájába betekintést nyújtó római út és a körülötte lévő épületmaradványok. Ezeket többnyelvű ismeretterjesztő felirattal, 3D rekonstrukcióval és *in situ* restaurációval mutatták be. A fehérvári esettanulmányok kiváló példái annak, hogy még a 21. században sem sikerült a régészeti ásatások folyamatát és a régészeti helyszíneket kellőképp a nagyközönség elé tárni és a városi régészet adta kommunikációs lehetőségeket kihasználni.

A közönség régészet perspektívái Erdélyben

■ A fent említett példák kiváló alkalmat szolgáltattak volna a közönség régészet néhány aspektusának (nyílt régészet – *open archaeology*, közösségi régészet, régészeti pedagógia, népszerűsítő régészet) alkalmazására. Sajnos az ásatások során erre nem került sor, és az azóta *in situ* bemutatott helyszínek vagy már elföldelt, csak nyomvonalaikban jelzett helyszínek sincsenek kellőképp bemutatva. Ennek egyik fő oka, hogy a középkori erdélyi történelem (1000–1526) szisztematikusan eltitkolt, ignorált történelemként került a romániai kulturális turizmus térképére, és annak régészeti emlékei csak nagyon ritkán kerülnek a múzeumi kiállítások és a kulturális turizmus központjába.

A közönség régészet perspektívái azonban nem ennyire kedvezőtlenek. A 2017-ben történt kolozsvári főtéri ásatások és többnyelvű, napi rendszerességgel történt bemutatása a nagyközönségnek kiváló példái voltak a nyílt régészetnek (*open archaeology*), az ásatások eredményeiről szóló tudományos ismeretterjesztő előadások és rendkívül nagy számban készült román és magyar sajtóösszefoglalói a népszerűsítő régészet mintapéldái lehetnek a közeljövőben.⁴⁸ Ugyancsak pozitív példaként említendő a *Románia ezüstje és aranya* című monumentális vándorkiállítás, amely a kortárs régészeti pedagógia és muzeológia kiváló példája. Jelentős változásokat helyezett kilátásba a régészeti parkok romániai helyzetének javításában a hivatali régészet kategóriájába tartozó Limes Romania projekt, amely Románia római határvédelmi rendszerét szeretné felmérni és revitalizálni a majdani UNESCO világörökségi jelölés céljából.⁴⁹ A grandiózus projekt még kevés látható eredményt tud felmutatni, de ezek közül kiemelendő a tordai (Potaissa) római erőd régészeti parkjának terve, amely ha elkészül, az első igazi, modern régészeti park lesz Erdélyben. Bár múzeumaink sajnos gyors felújításra, teljesen új arculatváltásra szorulnak, néhány kivételes időszak kiállítás kedvező irányt sugall az erdélyi múzeumpedagógiában és népszerűsítő régészetben.

Elindult egy élénk szakmai párbeszéd a régészet kortárs társadalomban betöltött szerepéről, amely még nem hasonlítható a Moshenska-féle akadémiai (tudományos) közönség régészet kategóriájához, de biztató irányt érzékeltet, ami a hazai régészettudomány nyitását jelzi.⁵⁰ Bár az erdélyi magyar régészettudomány jelenleg egy stagnáló és hanyatlást mutató úton halad,⁵¹ a romániai régészettudományban elindult egy régészettörténeti tendencia, amely a tudományág önflekciónak tanúskodik.⁵²

A közönség régészet Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a leghatásosabb módszernek bizonyult a régészet és nagyközönség közötti élénk kapcsolat fenntartásában, egy, a régészeti örökségéért felelős társadalom és önkormányzatok kiépítésében. A követendő modellek erdélyi, specifikus alkalmazásával lehetőség van, hogy a néhány éve pozitív irányba haladó régészetet közelebb vigyük a társadalomhoz, a régészeket és az állampolgárokat közösséggé formáljunk.

■ JEGYZETEK

1. Florian Matei-Popescu: *Imaginea Daciei Romane în istoriografia românească între 1945 și 1960*. SCIVA 2007. 58. sz. ¼. – 265–288; Langó Péter: *A Kárpát-medence 10. századi emlékményeinek kutatása mint nemzeti régészet: kutatástörténeti áttekintés*. Korall 2006. 24–25. sz. 102–103.

2. A 20. századi régészettudományi irányzatokról lásd Bruce Trigger: *A history of archaeological thought*. Cambridge, 1986; Uő: *A history of archaeological thought. 2nd Edition*. Cambridge, 2006; Szabó Csaba – Viorica Rusu-Bolindeț: *Introduction*. In: Szabó Csaba et. al. (eds.): *Adalbert Cserni and his contemporaries. The pioneers of archaeology in Alba Iulia and beyond*. Cluj-Napoca, 2017. 11–13. (A továbbiakban Szabó–Rusu-Bolindeț 2017.)

3. Colin Renfrew – Paul Bahn: *Régészet, Elmélet, módszer, gyakorlat*. Bp., 1999. Fontos kiemelni, hogy a magyar régészeti szakirodalomban – különösen a kora középkori régészet és az őskori kutatások területén – az elméleti régészet igen elterjedőben van, addig Romániában az elméleti kérdések részletes megvitatására csak néhány szerző vállalkozott, itt elsősorban Alec Niculescu, Gáll Erwin, Florin Curta munkássága emelhető ki.
4. Takács Miklós: *Régészet, új régészet*. Magyar Szemle, 2000. 11–12. sz.
5. Walter Scheidel (ed.): *The science of Roman History*. Princeton, 2018.
6. Hayden White (ed.): *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, 2014.
7. Dan Hicks: *The material culture turn. Event and effect*. In: Dan Hicks – Mary C. Beaudry (eds.): *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford, 2010. 25–99; Thomas Meier – Petra Tillessen: *Archaeological imaginations of religion: an introduction from an Anglo-German perspective*. In: Thomas Meier – Petra Tillessen (eds.): *Archaeological imaginations of religion*. Bp., 2014. 11–247.
8. Daniel Miller: *Stuff*. Cambridge, 2009.
9. Leonard Barkan: *Unearthing the Past: Archaeology and Aesthetics in the Making of Renaissance Culture*. New Heaven, 2001; Palma Venetucci: *Antichità esotiche nel collezionismo del XV e XVI secolo*. In: Palma Venetucci (ed.): *Culti Orientali – tra scavo e collezionismo*. Roma, 2008. 73–89.
10. Szabó Csaba: *Béla Cserni and the beginnings of urban archaeology*. Cluj-Napoca, 2016. 99–100. (A továbbiakban Szabó 2016a.)
11. Szabó Csaba: *The Mithraic statue of Secundinus from Apulum*. Revista Doctoranzilor de Istorie Veche și Arheologie I. 2013. 45–65.
12. Giuseppe Ariosti: *Epigrafi romane di Transilvania raccolte da Giuseppe Ariosti e postillate da cipione Maffei*. Biblioteca Capitolare di Verona. Manoscritto CCXLVII Studi e ricerche, Verona, 2010.
13. Szabó 2016a. 101–106.
14. Balogh Jolán: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. Erdélyi Tudományos füzetek 186. Kvár, 1944.
15. Szabó 2016a. Lásd még Tudor Roșu (ed.): *Muzeul Național al Unirii. 130 ani în 130 de pișe*. Alba Iulia, 2018.
16. Marosportus – a mai Partos városnegyed – a Colonia Aurelia Apulensis egykori római város területén elterülő városrész, amely a középkorban és újkorban a sókereskedelem Maros-parti állomása és központja volt.
17. Cserni és Pósta kapcsolatáról lásd Szabó 2016a. 145–151.
18. Szabó Csaba: *A rómaiak nyomában – Az ókori Kolozsvár*. I. Erdélyi Krónika 2018.03.03.
19. Zsidi Paula: *Az örökségvédelem speciális területe: a városi régészet*. In: Visy Zsolt (szerk.): *Magyar Régészet az ezredfordulón*. Bp., 2003. 28–30.
20. Carolyn M. Heighway: *The erosion of history: archaeology and planning in towns: a study of historic towns affected by modern development in England, Wales and Scotland*. London, 1972; Marin Carver: *Underneath English towns: Interpreting urban archaeology*. London, 1987; Sherene Baugher: *Introduction: Thinking Globally and Acting Locally - Exploring the Relationships Between Community, Archaeological Heritage, and Local Government*. In: Sherene Baugher et. al. (ed.): *Urban Archaeology, Municipal Government and Local Planning Preserving Heritage within the Commonwealth of Nations and the United States*. New York, 2017. 1–13.
21. Charles E. Orser: *Encyclopedia of Historical Archaeology*. New York – London, 2002. 547.
22. A kortárs városi régészet elméleti és jogi kihívásairól lásd Laura McAtackney – Krysta Ryzewski: *Contemporary Archaeology and the City Creativity, Ruination, and Political Action*. Oxford, 2017.
23. John D. Shepherd: *The Temple of Mithras, London: excavations by W. F. Grimes and A. Williams at the Walbrook*. London, 1998.
24. Charles Robert McGimsey: *Public Archaeology*. Oxford, 1972; Szabó Csaba: *A közönség régészet története*. Erdélyi Krónika 2017.10.30.
25. Kötet jelentőségéről lásd Gabriel Moshenska (ed.): *Key concepts in public archaeology*. London, 2017. 7. (A továbbiakban Moshenska 2017.)
26. Thomas F. King: *Professional responsibility in public archaeology*. Annual Review of Anthropology 12. 1983. 143–164; Peter Ucko: *Academic Freedom and Apartheid: The Story of the World Archaeological Congress*. London, 1987; Paul A. Schackel – Erve J. Chambers: *Places in Mind. Public Archaeology as Applied Anthropology*. London, 2004; Nick Meriman (ed.): *Public Archaeology*. London, 2004.
27. Lorna Richardson: *Public Archaeology in a Digital Age*. Doktori dolgozat, kézirat, UCL, 2014; Moshenska 2017.
28. Ebben igen nagy szerep jutott az UNESCO helyszíneknek és a kortárs filmiparnak is.
29. Moshenska 2017. 6.
30. A magyar nyelvterületen az angol public archaeology fogalmát eddig közösségi régészetként fordították, amely azonban Moshenska meghatározását követően helytelen, hisz az angolszász gyakorlat és szakirodalom is éles különbséget tesz community archaeology (közösségi régészet) és public archaeology fogalma között. Lásd Szabó Csaba: *Erdélyi régészet. Írások régészetről és kulturális örökségvédelemről*. Kvár, 2017. 18–20. (A továbbiakban Szabó 2017.)
31. Moshenska 2017. 6–7, „Archaeology with the public” fogalma.
32. Uo. „Archaeology by the public” fogalma.
33. Uo. „public sector archaeology” fogalma.
34. Uo. „archaeological education” fogalma.
35. Uo. „open archaeology” fogalma.
36. Uo. „popular archaeology” fogalma.
37. Uo. „academic public archaeology” fogalma.
38. Uo. 5. 14–31.
39. Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői. 10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat*. Szeged–Bp., 2013. 114–207, 251–294.
40. Szabó Csaba: *Histories of urban archaeology in Alba Iulia (1916–2016)*. Transylvania Nostra 2016. 2. sz. 30–41. (A továbbiakban Szabó 2016b.)

41. Alexandru Diaconescu: *Excavations at „Central Store”*. Cluj-Napoca. Acta Musei Napocensis 2012. 49. sz. 125–176.
42. Györke Zoltán: *Napoca. O istorie recentă a Clujului*. Cluj-Napoca, 2017.
43. Az ókori Napoca városáról az utolsó, szisztematikus összefoglalót Jakab Elek írta meg 19. századi városmonográfiájában: Jakab Elek: *Kolozsvár története*. I. Kvár, 1870. Az azt követő több mint száz évben számos jelentős tanulmány született a város régészeti anyagáról, ám nem készült még szintézis az egykori római városról. Lásd még Bodor András: *Napoca a feliratok tükrében*. In: Bodor András – Cselényi Béla – Jancsó Elemér – Jakó Zsigmond – Szabó T. Attila (szerk.): *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár, 1957. 78–111; Constantin Pop: *Napoca, important centre urbanistique de la Dacia Porolissensis*. In: Dorin Alicu (ed.): *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire Romain*. 1. Actes du 1er Colloque Roumano-Suisse, Deva 1991. 65–66; Alexandru Diaconescu: *The towns of Roman Dacia*. In: William S. Hanson – Ian P. Haynes: *Roman Dacia. The making of a provincial society*. Portsmouth, 2004. 87–142; Viorica Bolindel: *Ceramica romană din Napoca*. Cluj-Napoca, 2007; valamint az AMN 2012-es különszámát.
44. Daniela Marcu-Istrate: *Sibiu. Piata Huet. Monografie arheologică. Sibiu. Huet Square. Archaeological Monograph*. Sibiu, 2007.
45. A felfedezésről lásd Szabó Csaba: *Notes on a new salararius from Apulum*. Apulum 2014. 51. sz. 533–544; Uő: *Sanctuaries in Roman Dacia. Materiality and religious experience*, Oxford, 2018. 46–48.
46. Daniela Marcu-Istrate: *Byzantine influences in the Carpathian Basin around the turn of the millennium. The pillared church of Alba Iulia*. Dacia N.S. 2015, 59 sz. 177–213. (A továbbiakban Marcu-Istrate 2015.); Szabó 2016b. 30–41.
47. Eddig csak néhány tanulmány jelent meg a templomról, a részletes monografikus elemzés még várat magára. Lásd Marcu-Istrate 2015.
48. Szabó 2017. 113–117.
49. Lásd limesromania.ro
50. Mihai Bărbulescu: *Arheologia azi, în România*. Cluj-Napoca, 2016; Sorin Nemeti: *Manifesto for the Romanian public archaeology*. Journal of Ancient History and Archaeology 2017. 4.3. sz. 5–7; Burkhardt Britta: *Heritage in ruins. Ancient Roman sites and the case of sustainable ruin tourism in Romania* In: *Interpret Europe. Conference Proceedings*, Kőszeg, 2018.
51. A Dolgozatok folyóirat többéves lemaradásban van, az egykor igen sikeres, bár semmilyen maradandó eredményt nem produkáló Pósta Béla-konferenciák évek óta nem kerültek megrendezésre, vizibilitása a romániai régész körökben minimális, nemzetközi szinten elenyésző. A BBTE Régészet Tanszéke sajnos a 2016-ban szervezett konferencia óta semmilyen tudományos rendezvényt, konferenciát nem szervezett, régészutánpótlása pedig egyre súlyosabb problémákról tanúskodik, amely remélhetőleg a közeljövőben megoldást talál egy új régészgenerációban.
52. Szabó–Rusu-Bolindel 2017.

ÚJVÁRI DOROTTYA

LÁTNI ÉS BIRTOKOLNI A VÁROST: FÉNYKÉPARCHÍVUMOK ÉS A MÚLT KÉPEI

■ Egy város megismertetése olyan folyamat, amelynek számtalan módja, lépése van. A legalapvetőbbnek talán a sétát tekinthetjük, amely hozzásegít az épített környezet, az utcahálózat, a városban élők, azaz a város jelen idejű működésének viszonylagos átlátásában. A helyek megismeréséhez azonban nem elég csak a jelenben való tájékozódás, szükség van a múlt történeteire, történéseire is. A városok múltjáról szóló ismeretekhez való hozzáférés az utóbbi években, évtizedekben egyre szélesebb körben lett elérhető. A várostörténeti kiállítások, tematikus városismereti programok, kulturális események mellett és ezeket kiegészítve jelentek meg azok a honlapok, amelyeken városok fotóarchívumait publikálták. A városrészek, terek, épületek múltbéli kinézetének a megismerése hozzásegít ahhoz, hogy jobban tájékozódjunk környezetünkben. Ezáltal könnyebben észrevesszük a múlt és a jelen városának összefüggéseit, otthonosabban mozgunk a térben, valamint tudatosabban reagálunk ennek változásaira. A nyugat-európai és amerikai egyesült államokbeli városokhoz köthető különböző fotóanyagok a 2010-es évek első felében váltak online elérhetővé, és véleményem szerint fontos szerepet játszanak ma is a városi tér megismerésében, valamint a kulturális emlékezet átadásában. Erdélyi viszonylatban nincs még konkrétan városok képi megjelenítését bemutató archívum, azonban a közösségi médiában több olyan csoport is van, amelyek bizonyos városok régi ábrázolásait gyűjtik.

A városok megismerése számtalan módon végbemehet. A régi fényképeken és archívumokon keresztül „sétálva” megnézhetjük a bemutatott múltat, és megismerhetjük azokat a tekinteteket, amelyek az adott korszakban birtokukba vették a látottakat.

Az archívumok részletesebb ismertetéséhez, a fényképek értelmezéséhez lényeges a város vizuális értelmezhetőségének, „olvasásának” vázolója. A városokkal foglalkozó elméleti munkákban a tér megismerésének folyamatát gyakran ennek az olvasásával/olvashatóságával kötik össze. Az építész és várostervező Kevin Lynch szerint a városi térben való lét és sikeres tájékozódás alapjai a jól olvashatóság és a jellegzetességek, sajátosságok megléte. Az olvashatóság, azaz a mintákba rendezés attól függ, hogy mennyire könnyen ismerhetők fel a város tájékozódási pontjai, negyedei vagy az utcahálózata. Ennek a folyamatnak a létrejöttéhez és működéséhez pedig egyebek mellett a (mentális) képek, múltbéli események emlékei is hozzásegítenek (Lynch 1960. 4.). Michel de Certeau *Séta a városban* című esszéjében a város többféle megtapasztalási módját részletezi. Érzékletes leírásában két szemszöveget emel ki: a voyeur fentről és kívülről tudja érzékelni a várost – írása is Manhattannek a Világkereskedelmi Központ 110. emeletéről nyújtott látképével indít, ahonnan ez csupán „függőleges vonalak hullámvázása”, majd a városfelettség élményének forrását keresi, amely „az ember alkotta szövegek e legtúlzobbikának áttekintésekor és összegzésekor” jelentkezik (De Certeau 2010. 355–356.). Mindezt abban véli felfedezni, hogy fentről már nem vagyunk részesei az utcák nyüzsgésének, a lármának és zaklatottságnak, a „masszának”, és így képesek vagyunk „szöveggé alakítani” mindazt, ami a várost jelenti, így pedig olvashatunk belőle (De Certeau 2010. 356.). Ez a nézőpont viszont nem adja vissza a városi tapasztalatot, csupán az ábrázolását, egy fikciót. A törekvés ennek elérésére már a középkortól megfigyelhető, hiszen a város totális képének visszaadása olyan cél volt, amely technikailag hosszú ideig nem volt kivitelezhető, de mégis folyamatosan próbálkoztak ennek ábrázolásával. Az újkorban elterjedő és divattá váló, városokról készült metszeteken gyakran látképi ábrázolással próbálták visszaadni a totális képet. A 18. század második felében jelentek meg és váltak kedvelté a panorámák, vagyis a hatalmas méretű, kör alakban kiállított festmények, amelyek egy-egy várost mutattak be. Ezek az illuzionisztikus látványosságok hamar meggyőzték a közönséget, és a 19. században is jelen voltak, főleg vándor-mutatványosok járták be velük a településeket. A vizualitáshoz kötődő médiumok mellett 1839-ben megjelent a fényképezés. Az épületek, a városi tér már a kezdetektől fő témának számított. A minél szélesebb és többet mutató panorámaképek készítésének a kikísérletezése is elkezdődött. Ezzel próbálkozott Veress Ferenc is 1859 és 1860 között készített kolozsvári felvételeinek egy részén: a Fellegvárról végigpásztázta fényképezőgéppel a várost, de a képeket még nem helyezte egymás mellé, hanem az Erdélyi Múzeum-Egylet megalapítására készített díszalbuma külön oldalaira ragasztotta. Néhány évvel később, az 1860-as évek második felében összeállított egy újabb albumot Kolozsvárról, ebben pedig már egymás mellé helyezte a felvételeket, panorámaképet hozva létre. Az ilyen típusú ábrázolás azt az érzetet kelti, hogy minden belátható egyetlen pillantással, a látvánnyá egyszerűsített város pedig egyből megérthető (Gordon 2010. 6.).

De Certeau szerint a város formájának érzékeléséhez azonban „odalent” kell élni: járkalni kell és mozgásban lenni, tehát nem elég csak a struktúráját ismereni. Ebből alakul ki a második szemszög, a sétálóké. Ők azonban képtelenek elolvasni azt a szöveget, amelyet a városi térben való mozgásukkal alakítanak ki. A körülöttük levő láthatatlan tereket pedig „olyan vakon veszik tudomásul, mint egymást az ölelkező szerelmesek” (De Certeau 2010. 357.). Azonban az útvonalakkal képesek formát adni a térnek, ezek belakhatósága pedig a „helyi legendákon”¹, történeteken keresztül valósulhat meg.

A város lehetséges megtapasztalásai mellett De Certeau kifejti a Konceptió-város gondolatát is. Mindez a városokat megszervező folyamatokat jelenti, és ez az „átalakulások és kisajátítások tere [...], amely egyszerre gépezete és hőse a modernitásnak” (De Certeau 2010. 359.). Szerinte a városi gyakorlatok mindig a Konceptió-város alapján jönnek létre, akkor is, ha az adott cselekedet elvégzésekor nem vagyunk ennek tudatában. Ez alapján alakítja ki saját elméletét Eric Gordon a *The Urban Spectator: American Concept-Cities from Kodak to Google* című könyvében. Ő úgy gondolja, hogy a 19. századtól kezdődően megjelenő új médiumok befolyásolják nemcsak a városról alkotott képünket, hanem azt is, ahogyan ezekben élünk. A fényképezés, a filmezés, később az adatbázisok megjelenése mind sajátos nézőpontokat és attitűdöt hoztak létre.

A szerzőknél közös gondolat a néző/városlakó tekintetének elemzése, amely megpróbálja átlátni azt a helyet, ahol él, amelyben mozog. A múlt feltárásakor lényeges, hogy ne a „mi történt itt?” kérdésre keressük a választ, hanem azt figyeljük, hogy az adott hely miként változott ezek hatására (Ward 2016. 13.). A vizuális médiumok pont ebben játszanak lényeges szerepet. A 19. század második felének városfotóira jellemző, hogy próbálták megörökíteni azokat az épületeket, városrészeket, amelyeket a különféle átalakítások, a modernizáció éppen eltüntetett – Kolozsváron Veress Ferenc is lefényképezte lebontásuk előtt a kaputornyokat, de ugyanígy készültek felvételek a bécsi városfal bontásáról is. Ezek mellett az új épületek, városrészek fotókon keresztül való dokumentálása ugyanúgy fontos volt. A témaválasztás mögött akár ideológiai állásfoglalás is húzódhatott, például a századfordulón az angol amatőr fényképészek a változó városi és rurális táj fényképezésével a nacionalista és a nosztalgikus, városiasodásellenes diskurzusba tagozódtak (Rose 2014. 6.). A fényképezési eljárások egyszerűsödése révén egyre többen kezdtek el fotózni, a kamerák méretbeli csökkenése és könnyebb használatának köszönhetően pedig akárki kimehetett ezekkel az utcára, és elkezdhette megörökíteni az őt körülvevő világot. Így a fényképezés az 1900-as évek elejétől már egyike volt a városi tér befogadási stratégiáinak. Ezek a felvételek nemcsak a településről, épületekről számolnak be, hanem másodlagos jelentések is kiolvashatók belőlük, amelyek „a történeti korszak világképét, egy fotótörténeti stílust vagy a fotós élettrajzi helyzetét, társadalmi-kulturális horizontjait” közvetítik (Blos-Jáni 2018. 21.).

Az 1800-as évek második felétől készült városfotókból számtalan elérhető a nagyközönség számára is. Viszont kérdés, hogy az online térben miként lesznek ezek értelmezhetőek. Tony Bennett a múzeumokhoz kapcsolódóan többféle tekintetről beszél. Ezek a múzeumokkal együtt változtak, és átalakultak ugyan, azonban részleteiben érvényesek lehetnek akár a fényképarchívumok (vagy a város) vonatkozásában is. A *tiszta tekintet* (pure gaze) – amelyet Pierre Bourdieu-tól vesz át, a műértő magatartását takarja, egy olyan típusú értelmezést, amely a művelt rétegek, az elit számára elérhető. Ez egy felülről jövő, vezetett tekintetet jelent. Úgy gondolja viszont, hogy mára kialakult a *polgári tekintet* (civic gaze), amely párbeszédre és a pluralizált nézőpontok kialakítására épül. A látogatók már nem megfigyelők csupán, akiket a kiállítások elé állítanak, hanem gyakran aktívan kapcsolatba léphetnek a múzeumi környezettel (Bennett 2006. 276.). Ez szorosan kapcsolódik a városok múltját bemutató online gyűjteményekhez, amelyek sok esetben *részvételi* vagy *dinamikus archívumok*, létrehozói pedig ép-penséggel múzeumok vagy egyéb közgyűjtemények. Mindezzel egy olyan kortárs archiválási módot neveznek meg, amelyben az adott gyűjteményekhez nem

a téma kutatói adják hozzá ismereteiket, hanem a nagyközönség, az emberek osztják meg tudásukat és információikat az adott dologról (lehetnek ezek fényképek, tárgyak stb.). Ebben a helyzetben az archívumot létrehozó és a hozzájáruló is a tudáscsere részese lesz (Theimer 2011, idézi Gadó 2019).

A városok online fotógyűjteményeken és archívumokon keresztüli megtagasztalása egy viszonylag új módszer. Az általam kiválasztott gyűjteményekben közös,² hogy a sétára építenek, legyen az valós vagy pedig egy virtuális térben történő. A séta, a kószálás a 19. század végén lett a városokban mozgó ember sajátja, aki ezen keresztül figyelte meg környezetét, egyre nagyobb szerepet adva a vizualitásnak (Blos-Jáni 2018. 21.). De Certeau szerint a sétálók léptei építik fel a teret, amelyet térképre vetíthető folyamatnak nevez. Ez viszont magát a tevékenységet láthatatlanná teszi, és rögzítéssel elindítja a felejtés folyamatát (De Certeau 2010. 362.). Az amerikai városokról Eric Gordon kijelenti, hogy mindig is mediált konstrukciók voltak, hiszen már a Kodak fényképezőgépek megjelenésétől ezek keresőjén keresztül nézték az emberek az őket körülvevő helyet. Mára annyi változott, hogy a Kodakot lecserélték mobiltelefonokra. A fényképek révén megőrizhetővé váltak az élmények, amelyek képi formáját és a létrejövő emlékeket rendszerezni lehetett. A birtoklást lehetővé tévő technológiák (a fényképezés és a filmezés) elterjedése éppen a városiasodással párhuzamosan ment végbe. A térhez kötődő élmények, valamint a tér birtoklása (például a Google online térképén elmenthető útvonalak) Gordon szerint megváltoztatta a médiát és a városi gyakorlatot, és létrehozta a *birtokló nézői tekintet* (possessive spectatorship). Ez a tekintet egy olyan nézői attitűdöt jelöl, amely az azonnali élményt később birtokolni szeretné (Gordon 2010. 2–3.). Az online gyűjtemények ezekből a folyamatokból alakultak ki, és helyezték át egyes elemeit az új felületre: a sétálás a térképre elhelyezett képekben jelenítődik meg, az archívum a már korábban rendszerezett emlékek tárolója és bemutatója lett, a birtoklás pedig itt is megmaradt, mivel a képek, útvonalak elmenthetők.

Az Egyesült Királyság több városában is az önkormányzatok, a városi tanács és a könyvtárak, levéltárak közös munkája révén jöttek létre az online fényképtárházak. London múltja vizuális formában a *Collage* (<https://collage.cityoflondon.gov.uk/>) című oldalon érhető el, amely a Metropolitan Archives és a Guildhall művészeti galéria közös projektje.³ Skócia fővárosának, Edinburgh-nak az *Our Town Stories* (<http://www.ourtownstories.co.uk/>) projektje a város történeteire, képeire és régi térképeire koncentrál.⁴ Az Amerikai Egyesült Államokban többek között New York (<https://www.oldnyc.org/>) és San Francisco (<http://www.oldsf.org/>) közönyvtárainak városfotókat tartalmazó képanyagából készült azonos felépítésű honlap.⁵ Magyarországi viszonylatban a Hungaricana képgyűjteményének van térképen böngészhető változata (<https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/kepcsarnok/>),⁶ valamint a ForteGo mobilapplikációt emelném még ki.⁷

London esetében nem érthető el az összes kép a térképes lokalizáláson keresztül, viszont így is több ezer pont jelzi a feltöltött anyagot. A belváros, Westminster és a Covent Garden környéke a vizuálisan leginkább megőrzött helyekként tűnnek fel. A térképre ráközelítve válik érzékelhetővé a város sűrű utcahálózata. Egyes épületeknél tervrajzok is megtekinthetők, a Tower hídról olyan rajz is látható, amely ennek a soha nem kivitelezett formáját mutatja. Ezen a képeken keresztül válik láthatóvá a De Certeau által emlegetett Konceptióváros. Számos épület, térrészlet esetében grafikák, akvarellek és fényképek is láttatják a különböző korokat, egyszerre mutatva az ábrázolási médiumok saját

tosságait, valamint a történelmi változásokat is. Így a város rétegei is láthatóvá válnak, akár csak az Edinburgh városát bemutató gyűjteményben, amelyben több régi fényképnek elkészítették a mai párját is. Az eredményt egymásra helyezték, az így létrejött fénykép pedig egyszerre mutatja a régmúltat és a jelenhez közelebbi állapotokat. A gyűjtemény erőssége, hogy több városrészhez, épülethez, intézményhez leírást is csatoltak. Böngészés közben személyes jellegű történetek is megjelennek, például művészek életét, viktoriánus kori gyerekkort bemutató rövid cikkek és képek. Ez megerősíti a dinamikus archívum jellegét, hiszen interaktívabbá teszi a gyűjteményt, valamint narratív szálakat is megjelenít.

A külső közösség segítségével épülő archívumok közé tartozik a két amerikai várost bemutató honlap, valamint a Hungaricana képgyűjteményének térképes változata. Az amerikai városok rácsszerkezetes alaprajzának szinte minden pontjára több felvétel is kerül, példázva és alátámasztva Eric Gordon kijelentését, mely szerint az olcsó és könnyen használható Kodak Brownie fényképezőgépek elterjedésével bebizonyosodott, hogy a publikus terek vizuális birtoklásának már semmiféle akadálya sincs (Gordon 2010. 43.). A fényképekhez főként földrajzi információkat társítottak, ahogy az eddigi összes archívum esetében. A honlap lehetővé teszi az információcserét is: a felhasználók regisztráció nélkül, beépített Facebook-hozzászóláson keresztül jelezhetik, ha kiegészítenék a látottakat. A Hungaricana képcsarnokának térképes adatbázisa az egész világra kiterjed, de értelemszerűen a legtöbb kép a Kárpát-medencéhez köthető. A városok mellett kisebb települések, falvak ugyanúgy megjelennek. Kolozsvár esetében több mint 2300 képet lehet végignézni. A gyűjtemény fő erőssége, hogy több archívum anyagát teszi egy helyen hozzáférhetővé és visszakövethetővé. A térképes beazonosítás azonban nem mindig pontos, viszont a regisztrált felhasználók javíthatják a hibákat.

A ForteGo mobilos alkalmazásban egyelőre Budapesten készült fényképek érhetők el, a térképes lokalizálás pedig megkönnyíti ezek készítési helyének a megtalálását. A fejlesztők célja az volt, hogy az érdeklődők minél egyszerűbben elkészíthessék egy-egy képnek a mai párját, ezért miután kiválasztunk egy archív fotót, a térkép elirányít oda, ahol a fotós állt ezelőtt 30-40 vagy akár száz évvel. Az applikáción keresztül a valós térben haladhatunk és hasonlíthatjuk össze a múlt képeit a jelenlegi állapotokkal.

A fényképgyűjtemények bemutatására jellemző gyakorlat, amely térképre helyezi a képeket, meglátásomban a sétálás lenyomatát adja vissza éppen azzal, hogy a birtokló nézői tekintet által megszerzett élményt láthatóvá teszi. A városhoz kötődő múlt feldolgozására kiválóan használható archívumok így azt is megmutatják, hogy a vizuális kultúra miként változott, hiszen a legtöbb esetben az egészen korai fényképektől kezdődően a 20. század közepén vagy még később készített fotókat is tartalmaznak. Azonban a kulturális emlékezet megőrzése és átadása lesz elsődleges azáltal, hogy a múlt egy bizonyos részét elérhetővé teszik a tereket használó emberek számára. A fényképek, ahogyan az archívumok is, nem a múltba adnak betekintést, hanem segítenek a múlt egyfajta reprezentációjának létrehozásában, akár azzal is, hogy a nézők saját emlékeit idézik fel (Bate 2010. 256.).

Az ismertetett projektekhez hasonló kezdeményezések megnevezésére az *adatbázis-város* (database city) fogalmat alkotta meg Eric Gordon. Könyvének megjelenésekor még nem léteztek azok az online archívumok, amelyekre kitértem, megállapításai azonban ugyanúgy érvényesek. Szerinte az *adatbázis-városnak* nincs tartalma, csak hozzáférést nyújt ehhez egy olyan platformon keresz-

tül, amelynek segítségével a nézők kialakíthatják saját narratívájukat. Azok számára lett létrehozva, akik a saját elképzeléseik szerint szeretnének kapcsolódni a városhoz. A városi térben lejátszódó *birtokló nézői tekintet* kiegészítéseként így létrejön a *digitális birtoklás* (digital possessive), amelyben a néző az adatbázisok, hálózatok által megjelenített várost birtokolja, és alakítja ki személyre szabott narrációját (Gordon 2010. 175.). Az adatbázisok „bejárása” azonban a játékosokká alakuló nézőktől függ, attól, hogy mennyire használják ki ennek interaktivitását, követik a megadott hivatkozásokat, válnak ők is részesévé az adatbázis szerkesztésének, gyarapításának – azaz mennyire járulnak hozzá aktívan a dinamikus archívum létrehozásához, működéséhez.

A következőkben röviden kiemelnék még két olyan jelenséget, amelyek fényképek és egyéb dokumentumok mentén mutatnak be városokat. Ezek azonban nem felülről jövő kezdeményezésekre, levéltárak, múzeumok vagy egyéb intézmények gyűjteményeire épülnek, hanem privát forrásokra. A topotéka (<https://www.topothek.at/en/>) „egy olyan virtuális dokumentumgyűjtemény, amely egy településsel, településrészsel vagy akár egy helyi közösséggel kapcsolatos fényképeket, dokumentumokat, hangfelvételeket és más archív anyagokat hivatott megőrizni és bemutatni” (Topotéka – Wikipédia). A vállalkozás Ausztriából indult, és a cél egy Európa egészére kiterjedő topotéka-adatbázis kiépítése. Főként német nyelvterületen készített sok település saját topotékát, de vannak magyarországi, horvátországi, csehországi, spanyolországi stb. adatbázisok is. Topotéka létrehozását intézmények, egyesületek kezdeményezhetik,⁸ a feltöltött történelmi dokumentumok viszont magánkézben, pl. családoknál lévő fényképek, iratok kell legyenek. Romániából egyedül Arad szerepel a listán 55 fényképpel, amelyek mind újak, és 3-4 éve készültek. Az ide felkerülő gyűjtemények rendszerezését három elem adja: a kulcsszavak, az adott dokumentum származási ideje és helye, tehát a térképes meghatározás itt is kulcsfontosságú. A topotékák közötti navigáció szintén térkép alapján történik, majd a kiválasztott településhez újabb térkép kapcsolódik, amely a gyűjteményhez tartozó dokumentumokat, fényképeket jeleníti meg. A kezdeményezőik valójában létrehoztak egy olyan online platformot, archívumot, amelyhez bárholonnan lehet csatlakozni, és egységes felületet kínál az összes feltöltőnek. Így akár városrészek, kisebb városok is becsatlakozhatnak, amelyek nem rendelkeznek megfelelő infrastruktúrával egy saját archívum kiépítésére. Közösségi archívumként határozzák meg magukat, amelynek bővülése a helyiek hozzájárulásától függ.

Az erdélyi városok múltjával és főleg az ehhez kötődő régi fényképek bemutatásával foglalkozó honlapok szükségességét mutatja, hogy élénk az érdeklődés a városokhoz kötődő képek megosztására épülő Facebook-csoportok, oldalak iránt.⁹ Kolozsvár és Marosvásárhely példáját ragadnám ki ezek közül. Kolozsvár esetében egy nyugdíjas hölgy gyűjtött össze különböző online forrásokból és gyűjtőktől több ezer fényképet és egyéb illusztrációt, amelyet először egy Régi képek Kolozsvár című profilon tett közzé. Később a saját profilján osztotta meg a gyűjteményét, amelyet több ezren követtek. Néhány hónapja ezt letörölte, majd létrehozott két új személyes profilt, amelyen mostantól külön gyűjti a Kolozsvárhoz és a Kolozs megyéhez kötődő illusztrációkat, fényképeket, történeteket. Marosvásárhelyen nem személyhez kötődik a régi képek megosztása, hanem a Marosvásárhelyi fotótár csoportban zajlik mindez.¹⁰ Gyakoriak azok a bejegyzések, amelyek a város mai történéseire reagálnak, vagy olyan személyekről szólnak, akik ismertek a közösségben. Az régi épületekhez, terekhez kötődő fo-

tók mellett sok szól a zöldövezetekről, mutatva a városi térhez kötődő igényeket is. Intézményes háttér nélkül ezeken az oldalakon keresztül próbálják továbbadni a városlakók a településükhöz és a régi képekhez tartozó történeteiket.¹¹ A hasonló csoportok összetételének és viselkedésének vizsgálata érdekes téma lenne, hiszen többet elárulna arról, hogy a nosztalgia mellett még milyen motivációik vannak a feltöltőknek, a különböző tartalmak milyen reakciókat váltanak ki, kiderülne, hogy mi jellemzi az ilyen típusú fényképhasználatot stb.

A városok megismerése számtalan módon végbemehet. A régi fényképeken és archívumokon keresztül „sétálva” megnézhetjük a bemutatott múltat, és megismerhetjük azokat a tekinteteket, amelyek az adott korszakban birtokukba vették a látottakat. Mindennek a sikeressége függ attól is, hogy miként férhetünk hozzá az ilyen típusú információkhoz. Ez nagyrészt az intézmények nyitottságán áll, hiszen a közösség részéről megvan az igény erre. Az archívumok megismerésével a múlt rétegei is feltáruulnak, így otthonosabban mozoghatunk majd a térben, valamint az elődeink által megtapasztalt városról is képet alkothatunk.

■ IDÉZETT MŰVEK

- Bate, David: *The Memory of Photography*. Photographies 3(2). 2010. 243–57.
- Bennett, Tony: *Civic Seeing: Museums and the Organization of Vision*. In: Sharon Macdonald (ed.): *A Companion to Museum Studies*. Blackwell Publishing, 2006. 263–81.
- Blos-Jáni Melinda: *Kolozsvár Láthatósága*. Látásrendszerek Orbán Lajos két világháború közötti fényképein. In: Blos-Jáni Melinda (szerk.): *Látható Kolozsvár*. Orbán Lajos fotói a két világháború közötti városról. Exit Kiadó, Kvár, 2018. 19–37.
- De Certeau, Michel: *Séta a városban*. In: Blaskó Ágnes – Margitházi Beja (szerk.): *Vizuális kommunikáció*. Szöveggyűjtemény. Typotex, Bp., 2010. 355–366.
- Gadó Flóra: *Élő archívum*. Nyitott Múzeum. http://nyitottmuzeum.neprajz.hu/szocikkek/elo_archivum (2019.05.10)
- Gordon, Eric: *The Urban Spectator: American Concept Cities from Kodak to Google*. Dartmouth College Press, 2010.
- Lynch, Kevin: *The Image of the City*. The M.I.T. Press, Massachusetts, 1960.
- Rose, Gillian: *Visual Culture, Photography and the Urban: An Interpretive Framework*. Space and Culture 2. k. 3. sz. India, 2014. 5–13.
- Theimer, Kate: *Building Participatory Archives*, <http://archivesnext.com/?p=1536>, 2011. (2019.05.10).
- Topotéka – Wikipédia szócikk, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Topotéka> (2019.05.12).
- Ward, Simon: *Urban Memory and Visual Culture in Berlin*. Amsterdam University Press, 2016. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv8pzdvcv> (2019.05.12.)

■ JEGYZETEK

- De Certeau meghatározza a legendát is: az, ami olvasandó, és az is, ami olvasható (De Certeau 2010. 364.).
- Az archívumok kiválasztásánál figyelembe vettem, hogy strukturált gyűjtemények legyenek, főként fényképekre épüljenek, városokhoz kötődjenek, és rendelkezzenek beépített térképpel.
- A honlapon több mint 250 000 képet tettek elérhetővé, amelyek döntő többsége fénykép, grafika vagy rajz.
- Az *Our Town Stories* projekt az egyének és családok, valamint közintézmények történeteinek a bemutatását tartotta szem előtt. Létrehozója a városi tanács és a városi könyvtár volt.
- A honlapokat ugyanaz a csapat dolgozta ki, az ötletadó pedig Dan Vanderkam szoftverfejlesztő volt, a könyvtárak együttműködő partnerekként vettek részt a projektben.
- A Hungaricana képcsarnokban szerepelnek a FSZEK Budapest Gyűjtemény, MNM Történelmi Képcsarnok, Fortepan stb képi dokumentumai. A képek térképen történő alkalmazása közösségi munka: bárki részt vehet benne, a legtöbb dokumentumot pontosan elhelyező személyek között pedig havonta Arcanum utalványokat osztanak ki.
- A Fortepan Go applikáció segítségével a Fortepan gyűjtemény egyes fényképeit térképes navigációval lehet helyben megnézni és összehasonlítani a régi és a jelenlegi állapotokat.
- A topotékák létrehozásáért és fenntartásáért évi bért kell fizetni, amely annak függvényében változik, hogy ki alapítja ezeket és milyen országból.
- Magyarok által létrehozott oldalak, csoportokat említék csak meg, mivel a téma kereteit meghaladta volna a román oldalak beemelése is.
- A cikk írásakor 18 811 tagja volt a csoportnak (2019.05.15.).
- A gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum kezdeményezése kapcsolódik a témához, de nem városhoz, hanem a Gyergyói-medencéhez kapcsolódó képi örökség felkutatásán és közzétételén dolgoznak. A <http://gyergyoidia.ro/> oldalra a helyi közösség is feltöltheti régi fényképeit.

ADORJÁNI PANNA

EZT A SZÖVEGET AZOKNAK...

A Malomárok legkisebb hídján mész át, nemrég fedezted fel. Nem mindig esik jól itt jönni. Figyeled útközben a negyed embereit. Belesel a földszinti ablakokon át a hálókba, a résnyire nyitva felejtett ajtókon az előszobákba, a kerítésekén át az udvarokra. Bámulod az apró utcácskákat, amik itt keresztbeszelik a Szamos és a Malomárok közötti kis lakónegyedet.

■ Ezt a szöveget azoknak a férfiaknak vagy nőknek ajánlod, akik ugyanennyit vagy kevesebbet vagy többet járnak ugyanezek az utcákon vagy másokon. Ezt a szöveget azoknak írod, akik hozzád hasonlóan vagy téled különbözően látják a világot, amikor sétálnak. Ezt a szöveget megírod, félreteszed, újraolvasod, átírod, befejezed. Ezt a szöveget magaddal hordozod a telefonodon, és egyszer elolvasod a huszonötös buszon, reggel, amikor a városba sietsz. Hazafelé viszont mindig gyalog mész. Hazafelé mindig a hosszabb utat választod fel a Monostorra, a sétatéren keresztül. Nem hallgatsz zenét útközben, nem matatod a telefonod, nem válaszolsz munkával kapcsolatos e-mailekre, hogy időt spórolj magadnak. Az optometrista tanácsa szerint (aki ma fél-fél dioptriával többel enged el a vizsgálatról) tudatosan a távolba meredsz. Most megállsz, fotót szeretnél készíteni a telefonoddal a felújítás alatt álló kommunista Sport Hoteltől. Rájössz, hogy a kék és téglaszín hosszú műanyagcsövön nagy robajjal áthaladó törmelék hangja, együtt a park végébe helyezett varjúriasztó éles, magas vijjogásával érdekesebb, mint a kép, amit készítenél. Nem készíted el a képet. Helyette hallgatod pár percig a zajokat. Később, már szöveg írása közben jössz rá, hogy felvehetted volna a zajokat. Hogy lelassíthattad volna a felvételt. Hogy azt visszahallgathattad volna. A varjúriasztó nem működik, olvastad valahol az interneten. A varjúriasztó jobban zavarja az embereket, mint a varjakat. A varjúriasztó is Pataréttel kapcsolatos, a szeméttel, amit

kivittünk a város szélére. Patarétre te is tervezel kivinni egy táska ruhát meg a régi kanapét a negyedik szobából. A régi kanapén hátul kibomlott a varrás, és a macska a lyukon keresztül bemászik az ágyneműtartóba, ha vihar van, vagy petárdáznak Szilveszterkor. Foglalkoztat, hogy ha kidobod a kanapét, akkor hova fog bújni a macska, ha megijed. Mielőtt ebbe a lakásba beköltöztél volna, egy feszítővassal meg egy kalapáccsal szétverted a régi bútorok nagy részét. Azt hitted, hogy majd megkönnyebbülsz a rombolástól, de igazából végig kényelmetlenül érezted magad. Megpróbálsz őszinte lenni és tisztességes, de amikor erről az esetről mesélsz másoknak, nem beszélsz a kényelmetlenség érzéséről. Megpróbálsz őszinte lenni és tisztességes, de amikor a régi kanapéről mesélsz másoknak, azt mondod, hogy el fogod ajándékozni. Ekkor már a Splaiul Independenței vagy, ez a cipő nyomja kicsit a lábad. Később, már a szöveg írása közben jut eszedbe, hogy megnézd, van-e magyar neve a Splaiul Independenței-nek. Sután beírod az egyik mondatba, hogy a függetlenség rakpartja, majd pár nap múlva kihúzod. Értesítés érkezik a telefonodra, egy barátod kéri a black forest cake receptjét, amit az együtt elköltött vasárnap ebédre sütöttél. Elküldöd neki a linket, plusz a személyes megjegyzéseidet. Miután megírtad, megállapítod, hogy elgémberedtek az újaid pötyögés közben, úgyhogy elteszed a telefont a kabátzsebedbe. A Malomárok legkisebb hídján mész át, nemrég fedeztet fel. Nem mindig esik jól itt jönni. Figyeled útközben a negyed embereit. Belesel a földszinti ablakokon át a hálóba, a résnyire nyitva felejtett ajtókon az előszobákba, a kerítéseken át az udvarokra. Bámulod az apró utcácskákat, amik itt keresztbeszelik a Szamos és a Malomárok közötti kis lakónegyedet. Nem tudod, hogy kell úgy nézni, mint aki mindennap itt jár haza, pedig (ha nem is mindennap, de) gyakran használod ezt az útvonalat. Egyszer itt, a kocsmá előtti háznál egy retkes, tépett szőrű macska ült az egyik kapuban, tőle másfél méterre egy rongyos vénember. Szép kép volt, de akkor is hideg, elfelejtetted előkapni a telefonod. Később megbántad, hogy nem fotóztad le, félsz most is, hogy pontatlanul emlékszel a helyzetre. Néha eszedbe jut itt is meg a Carrefourban a kasszánál is, miközben azt lesed, hogy mit vásárolt az előtted sorban álló, hogy vajon mi értelme van a művészetnek. Néha elképezed, hogy oda mersz lépni a rongyos vénemberhez, és megkérdezed tőle, hogy lefotózhatod-e. A bácsi kompóba öntött kékszesztől bűzlik, legalábbis így képezed el a szag alapján azt, amit iszik. Rád néz, fényes a tekintete, remeg a keze, ahogy feléd mutat, a hangja kemény. Minek fotóznál le, mondja felháborodva, és a téma lezárva. Utána azonnal elkezd mondani még valamit, valami teljesen másról, egy ideig hallgatod, de kevés a foga, és rosszul artikulál. Vissza-visszakérdezel, egyszerre próbálsz bekapcsolódni a beszélgetésbe, és elköszönni tőle. Néha elképezed, hogy azt mondja, sigur, domnișoară, és a képen, amit készítesz, vicсорítva mosolyog, az arca piros az italtól, a szeme huncutul csillog. A nagytatád lehetne. Néha elképezed, hogy időben észreveszed őt meg a macskát, lelassítasz, fejben már látod, hogy milyen szögből volna jó, a macska is a helyén még, de látod, hogy ahogy közelebb érsz hozzá, valószínűleg elslisszol, közben már a kezében a telefon, csak pár kattintás, elkapod a pillanatot, amikor az öreg bá mintha épp feléd fordulna, de a képen látszik, hogy a semmibe mered a tekintete, az egész valahogyan átütő, van benne valami durva és mégis emberi. Dobogó szívvel állítod a képkivágást a lépcsőig. Gondolkozsz azon, hogy vajon etikus-e kipoztolni az Instagramra. Végül meggyőződsz magad, és kipoztolod. A képek sikere van, te meg örülsz a sok lájknak. Örülsz a Monostor felé vezető lépcsőknek. Örülsz Kolozsvár dombjainak.

Eszedbe jut az előző esti edzés. Örülsz az enyhe izomláznak, amit a lábadban érzel. A Monostori úton az átjárónál a zöldre várva észreveszed, hogy a fagy miatt kikapcsolt a telefonod. (Néha elképezeled, hogy időben észreveszed őt meg a macskát, lelassítasz, fejben már látod, hogy milyen szögből volna jó, a macska is a helyén még, de látod, hogy ahogy közelebb érsz hozzá, valószínűleg elslisszol, közben már a kezekben a telefon, de lefagyott, basszameg, be sem tudod kapcsolni, azt jelzi, hogy le van merülve, pedig az előbb még 45 százalékon voltál.) Csak egyszer próbálsz meg újraindítani. Már a nyolcvanas években, a városiasítás második szakaszában épített blokkok közt sétálsz, amikor hirtelen (a semmiből szinte) eszedbe jut az egészségügyi biztosításod. Vagyis hogy még mindig nem intézted el. Az autók füstjére gondolsz. Arra gondolsz, hogy vajon miben és mikor fogsz meghalni. Megállsz a piacon banánt vásárolni. Visszautasítod a műanyag zacskót. Vásárolsz két kötés retket is. Ismét visszautasítod a műanyag zacskót. Az optometrián is kétszer kellett visszautasítanod. Be kell bizonyítanod, hogy befér a termék a táskádba. Meg kell győződnöd arról, hogy neked így is jó lesz. Hazaérsz. Nézed a szobád jobb felső sarkában a penészfoltot. A szombatra tervezett találkozóra gondolsz a gondnokkal, a terv szerint megnézik a tetőt, hogy vajon nem a februári esőzések miatt penészesedett be a fal. A tériszonyodra gondolsz. A halálra gondolsz. Szombaton feljön édesapád, és felmegy helyetted a gondnokkal a tetőre. A gondnok meg ő lehasalnak, úgy nézik azt a bizonyos részt, pont a szélén. Te az ajtótól pár lépésre állsz, és felváltva gondolsz az egyik, majd a másik halálára. De a kép szép, a két fekvő test a fekete blokkotón, alattuk a tátongó semmi, előttük blokkok, ameddig a szem csak ellát. Nem hoztad magaddal a telefonodat. Ha visszamész érte, mire ismét feljössz, már nem hasalnak itt. Nézed őket, dobog a mellkasodban a szíved, de a nyakadban érzed a lüktetést, és húz, húz az épület széle, szédülsz a látványtól, és közben valami csend. Két test heverészik a semmi közepén, egy fekete tájban, hasalnak, mint a szerelmesek, trécselnek az esőzésekről meg a mindennapokról, és te csak állsz zsiabdontan, és te is szerelmes szeretnél lenni, te is a világ szélén szeretnél hasalni, lóbálni boldogan a lábad a Szamos partján, nézni hosszan a gátról a habos vízben felgyűlt palackokat, nem gondolni a halálra, nem gondolni a halálra, csak a dolgokra szép egymás utáni sorrendben, a nyolcemeletes blokkra, utána a betonfalakra, utána a tetőre, majd az apádra, majd a gondnokra, aki egy apáddal hasonló korú nő, testekre egymás mellett úgy általában, szavakra egymás mellett úgy általában, szavakra, amelyeket emberek mondanak neked, szavakra, amelyek elhangzanak a tetőn szombaton, szavakra, amelyeket ha egymás után kimondasz, azt jelentik: a penész nem az esőzések miatt van. Még röviden ácsorogsz ott, amíg a gondnok mutatja, hogy mi a baj a szellőzőcsövekkel, apáddal vizsgálgatják, hogy melyik lehet a kicsi fűrdők felett, az egész lépcsőházban bűz van, mert valamelyik szomszéd elvágta, nem tudsz figyelni, mert tériszonyod van, nem tudsz figyelni, és nem fogod megérteni, hogy hogyan is működik a szellőztetés a blokkban, és miért olyan fontos, hogy ne vágjad el, és melyik csövet. Kiszellőztetsz a szobádban. Eszedbe jut, hogy valaki egyszer mondta, hogy a penész halálos is lehet. Megint a halálra gondolsz. Ma gyakran jut eszedbe a halál, elszégyelled magad. Helyette inkább azon kezdesz el gondolkodni, hogy mi lehet a művészet szerepe egy olyan napon, amikor a ruhateregetést is túl nagy feladatnak éled meg. Kiteregted a ruhákat. Már ezt a szöveget írod, amikor kiteregted a ruhákat. Már ezt a szöveget írod, amikor kímélsz az erkélyre elszívni egy cigit, bámulni a naplementét. Néha akkor is naplemente van,

amikor gyalog mész hazafelé. A Monostori úton mész, és a naplementében elképzeled, hogy újak ezek a blokkok itt a domb tetején, meredeken nyúlnak felé, a jobb jövő felé, és az út meleg fényben úszik, és az úton végigmenni olyan, mint amikor először veszed fel az új farmert, és fúj a szél, és csípős halált halnak a porszemek az aszfaltra csapódva. A szemafor nem hallja az autók zaját, milyen lehet embernek lenni, gondolja, képesnek lenni felfogni azt a frekvenciát. A szemafor villog, majd vált, szép hatalom. Lazán lóg az úttest felett, nem görcsöl a nyaka, nincs tériszonya, nem fáj soha sehol semmi. Nézi a várakozókat, szervusz Dacia Logan, szervusz fekete Audi, szervusz hatos busz, szervusztok mind, vezessetek szabályosan. A szemafor nézi a tilosban átszaladó nyugdíjas bácsit. Hiába mondom, mondja. A szemafor nézi a kuka mellé hajított műanyagszemetet. Lekialt neki, beszélgetnek kicsit az időjárásról, politikáról, globális felmelegedésről, ilyenek. A műanyagszemét illedelmesen elköszön, mert kicsit aludna, de itt lesz még biztosan egy ideig, majd még bejelentkezik később. Február van, fáznak a kocsik, február van, nem fázik a szemafor. Lazán lóg az úttest felett, nézi az autókat, nézi a mesterembereket, szerelnek a járdán, ma lecserélik a lámpákat, az újak LED-esek lesznek, vajon mikor cserélik le a szemafort is, gondolja, és nem magára gondol, hanem a szomszéd szemaforra. Hiába mondom, mondja. Mindennek vége lesz egyszerűen. A műanyagszemét jelentkezik most, ahogy ígérte, semmi újdonság, épp beletapostak egy égő csikket, csak ennyi, Dunhill, kérdezi a szemafor, mert az idők során megtanulta a márkákat, Dunhill, mondja a műanyagszemét, miután ellenőrzi, hogy biztosan az-e, de nem akarlak zavarni, váltogass csak nyugodtan, jól van, mondja a szemafor, sajnálom a csikket, remélem, gyorsan gyógyulsz majd, a műanyagszemét ásít, és elszenderedik, elernyed a teste, és amikor a műanyagszemét teste elernyed, akkor könnyebbé válik, nem súlyosabbá, és pont jön egy erősebb szél, és elfújja onnan, elég soká tart a szél, úgyhogy estére a műanyagszemét elér az Izlazuui végére, ott belerúg valaki, úgyhogy letér a Câmpuluion, onnan könnyedén bukfeneczik végig le, le, s a Monostori úton átrepül azonnal a zebrán, be a blokkok közé, le a kicsi Plopilorra vezető lépcsőn, be a városba, innen már könnyen betalál a központba, csak menjen mindig toronyiránt, már délután van ekkor, én meg a központban vagyok, palanetét vásárolok a Memón a megállóban, bránzás palanyecet, és románul gondolkodom éppen, románul gondolkodom, de megtor-pantam, mert nem vagyok benne biztos, hogy hogy ragozzák az aloca ígét, itt vagyok lent, a földszinten, ahol nincs tériszonyom, és ahol felveszem a műanyagszemetet, és bedobom egy szemetesbe itt, a megállónál, eszem a palanyecet, és már megyek is tovább, ma fagy van, éppen most döntöttem el, hogy ma inkább felülök egy buszra.

SÁNTA MIRIÁM

0.

Arcokat csókolok
Eltűnik róluk
a homlok a szem az orr
És mi marad csak a száj
Nyelvem a nyíláson áttolom
Elkezdenek hullni a maszkok
Jobbra
Balra
Előre
Hátra
Forgatom a nyelvem
Nem tudod ezt elképzelni most
Reszketsz tőle
mert fekete vagyok és hideg
megközelíthetetlen
És odabent áll a sarokban
fallal szemben a kislány

00.

Azt mondta Krasznahorkai
nyugtalanítják a fák
Mostanában fél tőlük
mert látja gyökereiket
Miért akarnak ennyire élni
Nem tudja most már
a gyökerük nélkül látni őket

Kibomlik a cipőfűzőm
és meg kell állnom
hogy visszatuszkoljam
a bokám alá
a cipő széle mögé

Csokorra csak a lúzerek kötik
Mondta egyszer valaki nekem
2006-ban

De ahhoz hogy visszagyúrd a fűződ
és bogra kösd a szándékaid

fel kell emelned a lábad
 hogy megjelöld a területet

A fa kérgének támasztom
 bedugdosom a fűzőt
 bocsánatot kérek a fától
 Nem tudom miért akarok
 ennyire élni
 Csak mások gyökereit látom

Kelet-Európa

a viaszosvászonra lehulló
 margarinos
 parizeres
 kecsapos
 kenyér
 morzsája

Nagy fekete város

Csak ennyit tudott mondani.
 Hogy melyikünk, nem tudom.
 A csonka légtérben hirtelen sötét,
 visszafordulás. Nem akarja látni
 a peremen csókolózó szerelmespárt,
 én sem. De látjuk.
 Nagy fekete város és nagy fekete kutya,
 kutya egy város ez,
 mégis én nyalom a kezét.
 Hogy kiét, nem tudom.
 Csak ennyit tudott mondani,
 a nagyapja nem volt jó tanár.
 Azután észrevétlenül
 feloldódott benne a határvidék,
 hűségesen behúzta a farkát.
 Álmában újra nagy fekete kutyák
 harapják a homlokát.
 Szemében ott a háború képe,
 amelyet a lélegzetével fest meg.
 Az utcasarkon megfagy a levegő,
 lélegezni tanulok utána.

LÖVEI PÁL

KÖZÉPKORI EGYHÁZI ÉPÍTÉSZE ERDÉLYBEN

9. nemzetközi tudományos konferencia

■ 2019. április 11. és 13. között kilencedik alkalommal rendezték meg a *Középkori egyházi építészet Erdélyben* című konferenciát Szatmárnémetiben, a Szatmár Megyei Múzeum (Muzeul Judeţean Satu Mare) épületében. A sorozat első ülészakára még 1998-ban, a nyolcadikra 2013-ban került sor.¹ Most tehát hatéves szünetet követően újították fel a programot – gyorsan változó szakmai világunkban a huszonegy évet és a kilenc konferenciát tekintve már nyugodtan beszélhetünk hagyományról. A hat év hozott némi szervezeti változást is: a korábbi rendszeres társszervező Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága a magyarországi múzeumi hálózat átszervezése következtében a nyíregyházi Jósza András Múzeumra váltott, de ez a szervezésben részt vevők személyi körében valójában nem jelentett érdemi változást.

Az első hét konferencia anyaga korábban öt kötetben meg is jelent,² ma is gyakran idézett, fontos tanulmányok olvashatók bennük. A konferenciák és a kötetek címe mindig három nyelven – románul, magyarul és angolul – tűnt fel a plakátokon, illetve a címlapokon, a tanulmányok többnyire – de nem minden esetben – az előadó lakóhelyének megfelelően román vagy magyar, esetleg angol nyelvűek, az összefoglalók pedig angolul olvashatók. Egy világosan megfogalmazott és körvonalazott, több mint két évtizedes program eredményei, a konferenciák a határon átnyúló tudományos eszmecsere fórumai. Annak felismerése, hogy Románia és Magyarország régész, építés- és művészettörténész, történész kutatóinak egyrészt joguk, másrészt kötelességük egymás munkájának ismerete, a közös témák közös megvitatása. A program a kezdetektől fogva a romániai Satu Mare/Szatmár megye és a magyarországi Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye múzeumi intézményeinek együttműködésén alapul, a résztvevők azonban nem csupán a két szomszédos megye tudományos közéletét képviselik, hanem egész Magyarországot és egész Erdélyét, bukaresti intézmények szakembereivel is kiegészülve. A címben szereplő Erdély azonban nem a középkori Erdély területére korlátozódik – már csak a szatmári kezdeményezésből is következik, hogy sokkal inkább a mai köznyelv „kiterjesztett” Erdély-fogalmáról van szó, benne az egykori Partiummal és a Bánsággal. A szervezők azonban esetenként még ettől is el szoktak tekinteni, ha érdekesnek tűnő témával jelentkezik valaki. A mostani konferencián például nem csupán a magyarországi társrendező hatókörébe tartozó Jánk katolikus temploma és a nyírbátori Batori-síremlékek voltak előadások témái. A lényegesen távolabbi, azonban erdélyi párhuzammal is jellemzett Rudabánya, továbbá – az erdélyi nagyszámú hasonló lelet feldolgozásának és publikálásának reményében, mintegy figyelemfelhívó céllal – a pilisi ciszterci kolostor és a corvinák könyvveretei is bekerültek a programba. A főtémát jelentő épületek párhuzamaiként pedig más épületek, például székesegyházak vetített képei is feltűntek.

A konferenciának nem „klasszikus” értelemben vett, témánként egyetlen tablóra korlátozódó poszterszekciója volt, hanem a múzeumépület előcsarnokában, a főlépcsőház első és második emelet közötti lépcsőpihenőjén, valamint az elő-

adásoknak helyet adó második emeleti díszterem előterében három gazdag – a bemutatott anyag összetettségét tekintve szinte mélyfúrászerű – poszterkiállítás tablóit helyezték el. A programot megnyitó köszöntőket ezen kiállítási anyagok rövid bemutatása követte. A vendéglátó múzeum munkatársai, Szócs Péter Levente és Sebastian Belbe a 12. század második felében épült ákosi (Acâș) bencés monostortemplom helyreállítás-történetét és legújabb kutatási eredményeit ismertető tablósorozatának népszerűsítését az évszázadok óta reformátusok használta, román kori téglatemplom lelkésze, Dobai Zoltán vállalta magára, utalva arra is, hogy maga a helyreállítás még folyamatban van.

A Barcaságban a német lovagrend központjaként a 13. században felépített Földvár (Feldioara) erődítményének romjai között és körül 2013 és 2017 között végzett kutatások és a már elkészült – egyes magasabbra nyúló falrészeken és tornyokon az utóbbi évek némely magyarországi produkciójához hasonlóan túlhajtottnak tűnő – helyreállítás eredményeit népszerűsítő kiállítás anyaga szép kiállítású füzetben is tanulmányozható,³ ezt a résztvevők az összefoglalókat számos képpel magyarázó programkötetel együtt kézhez is kapták. A kolofonban a projekt koordinátoraként megnevezett Daniela Marcu-Istrate mellett egész csapat végezte a nagy felületekre kiterjedő ásatási munkálatokat, a tablókiállítást Daniela Marcu-Istrate és Adrian Ioniță (Román Akadémia, Vasile Pârvan Régészeti Intézet, Bukarest) rendezte.

„A nagybányai (Baia Mare) Szent István-templom régészeti kutatása – a sírletek tanúsága” című, a 2012 és 2014 közötti munkálatokat bemutató kiállítást a nagybányai Máramaros Megyei Történelmi és Régészeti Múzeum, valamint a Szatmár Megyei Múzeum a kutatásokat közösen végző munkatársai, Dan Pop, Dragoș Conțiu, illetve Szócs Péter Levente és Katócz Zoltán állította össze. A Szent István-torony és az egykori plébániatemplom kutatásának eleje témája volt már a 2013-ban rendezett hasonló konferenciának is, és már évekkal ezelőtt elkészült a feltárt épületmaradványok konzerválása-helyreállítása is. A bemutatott leletanyag ismeretében csak hangsúlyozni lehet a még hiányzó záró publikáció fontosságát. Egy gótikus minuszkulás feliratú sírkőtöredék például a középkori Magyar Királyság területén ritka, a vésett vonalakat kitöltő fekete pasztabrakásával gyulafehérvári (Alba Iulia), kassai (Košice), esztergomi, pilisszentkereszti, pécsi sírlapokhoz kapcsolódik – a konferencia eredményeképp a belőle vett anyagminta vizsgálatára a Magyar Tudományos Akadémia Geokémiai Kutatóintézetében kerülhet sor.⁴ A szakmai beszélgetések vetettek fényt arra is, hogy a leletek között két vörös márvány sírkőtöredék is található, bővítve az Esztergom közelében a Gerecse-hegységben bányászott, mutatós kőanyag ismert felhasználási helyeinek körét.⁵

A leghosszabb – teljes fél napot igénybe vevő és két részre osztott – szekciót „Épület-kutatások” cím alatt városi és falusi templomoknak szentelték a rendezők. A tíz elhangzott előadás közül hét már címében is friss – akár 2018-ban végzett – régészeti/műemléki kutatásokra utalt. Florin Mărginean és Emődi Tamás az Arad megyei feketegyarmati (Iermata Neagră) református, Horațiu Dorin Groza az ótordai (Turda Veche) református, Botár István a csíkszentmiklósi (Nicoleşti) római katolikus plébánia-, Demjén Andrea a gyergyóalfalvi (Joseni) plébánia-, Sebastian Ovidiu Dobrotă, Ionuț Codrea és Vasile Paul Scrobotă a nagyenyedi (Aiud) református, Paszternák István (a jelen nem lévő Simon Zoltán nevében is) a jánki római katolikus templom kutatásairól, Anca Nițoi a szebeni (Sibiu, Hermannstadt) Szentháromság-plébániatemplom kriptájának kutatásáról és felújításáról számolt be. A feketegyarmati épület román kori és gótikus periódusainak meghatározása a középkori falusi templomok legáltalánosabb építéstörténeti sémájához illeszkedik, ugyanakkor Csíkszentmiklós korábban 15. századnak tartott, középkorias tornya 18. századnak bizonyult.

Két előadás konkrét műemléki vonatkozásoktól mentes, tudományos érdeklődéstől vezérelt kutatásokról szólt. Nyárádi Zsolt az 1770-es években lebontott lövétei (Lueta) templom beépítetlenül hagyott területén végzett ásátás eredményeit mutatta be. A falmaradványok újra- és újraépítésről, bővítésekről tanúskodtak, a szokatlanul sok periódus talán a csúszásveszélyes talaj a 18. századra kivédhetetlennek bizonyult, már a középkor évszázadaiban is kedvezőtlen viszonyaira utalhat. Dan Culic a Szilágyság csupán írott források említette, látszólag nyomtalanul eltűnt falvainak felkutatását célzó doktori programja keretében két olyan település – Sándorháza és Bőnye – terepbejárásáról számolt be, ahol a középkori templomok pontos helye is azonosítható volt. Az előadás azonban a programfüzetbe került összefoglalóhoz képest jóval bővebb anyagot mutatott be. Így Mojgrádon (Moigrad) a Meszes (Mecheș) Porolissum római erőd romjai fölé épült bencés kolostora közelében fellelt, földbe-sziklába mélyített „cellák” részben temetkezésre, részben remeték lakóhelyeként szolgáltak. Szilágyperencesben (Pericei) egy középkori templom és tornya maradványain kívül a Batoriakhoz köthető két tumbafedél-töredék – 19. századi, illetve 1980-as leletek – mellett a jelenlegi templom falában néhány felirat és csúcsíves ablakelem utal az elpusztult középkori épületre. Szilágynagyfalu (Nușfalău) 15. századi pálos kolostorának eddig ismeretlen helyét is sikerült azonosítani. A Zilah (Zalău) területére eső Vártelek (Ortelec) területén az 1980-as években kezdődtek, majd 1996-ban folytatódtek a régészeti kutatások: hallstatti és 11–12. századi leletek, a 10. századtól felépült védfal ma is látható részletein kívül a temetkezésekből egy korai templomra lehet következtetni. Az előadáshoz hozzászóló Daniela Marcu rámutatott, hogy mind ebből a műemlékjegyzékben semmi sem jelenik meg – szavai szerint sírni lehetne a helyzet miatt.

Ismeretlen, részben egyenesen különleges emlékeket mutatott be Corneliu Gaiu a Beszterce vidékéről („Nösnerland”) származó kőfaragványok ismertetése során. A leletek részben helyreállítási munkálatokhoz kapcsolódnak. Csépán (Cepari, Tschippendorf) és a ma Besztercéhez (Bistrița, Bistritz) tartozó Aldorf (Unirea, Walldorf) a 19. századi beavatkozások következtében csak csekély középkori részleteket mutató evangélikus templomaiban 15. századi kapuzatok kerültek elő. Aldorf homlokzat elé ugró tornyának földszintje három oldalról nyitottnak bizonyult, hasonló, csúcsíves árkádívek törték át Dipse (Dipșa, Durrbach) nyugati tornyának földszintjét is, ahol a kő szószerék mellvédlemezein vakmérműves tagolás, valamint lefaragott figurák – bárány és oroszlán – körvonalai kerültek elő, az eredeti festés színmaradványaival együtt. Unikális faragványt szállítottak múzeumba Nagydemeter (Dumitra, Mettersdorf) templomából (a középkori épületből egyedül a torony maradt meg, a neogót hosszház 19. századi): háromszögben törő párkányok sorozata alatt vakmérműves fülkében szinte körplasztikájú büsztök, a párkányzat felett fejek díszítik a 15. századból származó fejezetet, amely valószínűleg az egykori diadalívhez tartozhatott.

A hat előadás alkotta „Berendezés és tárgyi emlékanagy” szekciót könyvnek bemutatását követően (ld. alább) Tari Edit az erdélyi kő keresztelõmedencék kutatásának újabb eredményeiről szóló beszámolója indította. Gyűjtõmunkájának korábbi fázisáról egy marosvásárhelyi előadása nyomán 2013-ban már közreadott egy tanulmányt.⁶ Az abban szereplő tárgyi anyag azóta tovább bővült. Az előadót néhány meggyőző tipológiai-stiláris felismerése műhelykapcsolatok feltételezésére vezette például román stílusú darabok esetében Erdély délkeleti csücskében. Motivális egyezések még olyan távoli tájak emlékanagyával kapcsolatban is felismerhetők, mint Skandinávia – a keresztelõmedencék kutatása Lengyelországban is komoly skandináv kapcsolatrendszeret tárt fel.

Benkő Elek „A könyv régészete” című előadásában a pilisi ciszterci kolostor százánál több fém könyvveretét elemezte, amelyek egy Buda 1526. évi ostromához

kapcsolódó, váratlan török támadás okozta tűz következtében zárt leletcsoportként kerültek a földbe. A könyveket azonban, amelyekhez tartoztak, nem egyszerűen kötötték be, a darabok típus, stílus, anyagösszetétel szempontjából több csoportot alkotnak. A korai – 15. század előtti, illetve a 15. század első felére keltezhető – veretek Kárpát-medencén kívüli eredetűek, távolsági kereskedelem útján jutottak a kolostorba. A 15. század második felében készült példányok egy része helyi műhelymunka terméke, az 1470–80-as évektől ugyanakkor az anyagvizsgálatok szerint aachen-i eredetű sárgarézlemezekből Nürnbergben készült, jellegzetes darabok is feltalálhatók voltak Pilisen. A leletgyűttes kirajzolja az egykori könyves helyiség, a kerengő északkeleti sarkához kapcsolódó *armarium* helyét. A fennálló ciszterci könyvtárak vizsgálata alapján a könyvek mintegy felét látták el a feltalálathoz hasonló veretekkel (a túl nagy és a túl kicsi kötetek eltérő rendszerű kötést kaptak), a leégést követően az értékes fém egy részét ki is termelhették, valószínűleg nem is minden darab került elő az ásatások során. Amit megtaláltak, mintegy negyven kötethez volt elég, így a felégetett könyvállomány legalább kétszáz kötetre becsülhető. Például Citeaux vagy Heiligenkreuz könyvtárához mérten a pilisi könyvtár jóval szerényebb lehetett. Ami Pilisen a kötésből elégett, megmaradt és jól elemezhető a Corvina könyvtár megmaradt kötetein. Ezek vizsgálatáról – így a veretek és a karmos csattípus használatának jellemzőiről – a budapesti Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, Tóth Zsuzsanna számolt be.

Mihály Ferenc Szászbogács (Băgaciu, Bogeschdorf) és Höltövény (Hălchiu, Heldsdorf) szárnyasoltárainak mindössze egy-egy napos szemrevételezésen alapuló szerkezeti elemzését végezte el. Látszólagos egyöntetűségük ellenére, ha különböző mértékben is, de mindkét alkotás különböző eredetű és korú elemekből lett összeállítva, illesztési pontjaik, átfestéseik, lefaragásaik azonban gazdag forrását alkotják az eredeti állapot rekonstrukciójának. (Megemlítendő, hogy a programfüzet Felsőtatárlaka [Tătárlăua, Taterloch] oltárának helyreállításához kapcsolódó megfigyeléseket is beharangozott, az alkotás fényképét is közzétette.)

Németh Péter a Bátorai család síremlékeiről számolt be. A Bátorai István országbíró (+1493) jól ismert nyírbátori tumbafedlapjához tartozó fenéklap 2010-ben került elő az obszerváns ferencesek a főúr alapította kolostorában, az oldallapokból korábban meglévő, Entz Géza által még leírt töredékek azonban ma nem találhatóak. A tarpai református templom déli kapuja fölötti Bátorai-címer is egy síremlék maradványa lehet: 1795-ben lebontották a szentélyt, és a templomban álló síremlék fedlapjából kivágtott címet a diadalív kő burkolólappjaival együtt a kapu fölött falazták be. Szilágypercsekn két fentebb már említett, erősen rongált tumbafedél darabja a somlyói Bátoriakhoz köthető – Emődi Tamás az előadást követően ehhez hozzátette, hogy a síremlékek oldaltöredéke és lábazatdarabja is előkerült. Ugyancsak funerális témáról szólt a „Síremlékek és patrónusok a templomtérben: a Mikola és a Gyerőfi család fejedelemség kori síremlékei” című előadás, amely az előadó Mérai Dóra doktori disszertációjának⁷ és az 1540 és 1700 közötti erdélyi síremlékek adattárának egy kis részletét emelte ki. A két család Kolozsvár (Cluj-Napoca) környéki templomokban elhelyezett síremlékeinek különleges jellemzője, hogy rajtuk előszeretettel tüntették fel a készíttetőket neveit: tudatosan használták a faragványokat a személyi-családi reprezentáció kifejezésére. A sírlapok kolozsvári műhelyekben készült, nem túl magas színvonalú alkotások, a célnak azonban megfeleltek: ez volt általános az erdélyi főnemesség köreiből.

Az „Építészeti és művészettörténeti elemzések” szekció három programpontja közül az első Szakács Béla Zsolt Sajóudvarhely (Șieu-Odorhei) középkori templomáról szóló beszámolója volt. A „klasszikus” művészettörténeti módszereken alapuló építészettörténeti elemzés a lényegében eredeti középkori állapotában fennmaradt, ma református templom építési idejét a 13. század közepső harmadában határozta meg, a nyílásrendszer cseréjét eredményező gótikus átépítést pedig a 15.

század második felére helyezte. Sanda Salontai – Szászsebes (Sebeș, Mühlbach), Brassó (Brașov, Kronstadt), Nagyszeben (Sibiu, Hermannstadt) kapcsán – a csarnoktemplom típusának az erdélyi egyházi építészetben való megjelenéséről értekezett. Szőke Balázs a rudabányai református templom késő gótikus átépítésének elméleti rekonstrukcióját vezette fel, rámutatva az 1525-ös évszámú zárókövel datált muzsnai (Moșna, Meschen) evangélikus templom boltozatának és ablakainak hasonló megoldásaira: a két épület mestere nem volt azonos, de hasonló iskolázottságú lehetett.

A „Székesegyházak” szekcióban Buzás Gergely a Magyar Királyság korai székesegyházairól – Veszprém, Pécs, Gyulafehérvár, Kalocsa, Csanád – való ismeretünket és saját feltételezéseit foglalta össze. Emődi Tamás a váradai (Oradea) középkori székesegyház nyugati részén a korábbi kutatókatások és kutatások, valamint későbbi épületek által erősen bolygatott helyszín és a helyreállítási projekt szorításában 2014 és 2018 között végzett ásatásokról számolt be: a „feltárások a lehetőségekhez és az elvárásokhoz képest talán csekélyebb mennyiségű eredményt hoztak, mégis összességében tisztult a középkori püspöki központ egyházi épületeiről alkotott képünk”. Ileana Burnichioiu a gyulafehérvári fejedelmi palota keleti részén, csak az épület belsejében 2014–2017 között végzett falkutatást ismertette. Ásatásra eddig nem volt mód, és az erősen köpenyezett falfelületek is erősen nehezítik a munkát. Központi feladatnak tekintették a palota és a székesegyház közötti egykori közlekedési kapcsolatok tisztázását, a részleteknek a középkoron belüli pontosabb keltezéséhez azonban egyelőre nem elégségesek az adatok. Halmos Balázs és Maróty Katalin a gyulafehérvári székesegyház és az esztergomi várpalota („Fehér-torony”) lehetséges építészeti-formai kapcsolatait mutatta be. Munkájuk alapját mindkét épület falfelületeinek általuk elkészített, nagy léptékű rajzi felmérése alkotta. Hozzászólásában Marosi Ernő az általánosan elterjedt esztergomi névhasználat téves voltára mutatott rá: nem toronyról, hanem Pfalz-típusú palotáról van szó.

A 2013-as konferencián Daniela Marcu-Istrate az előző két évtized legnagyobb szabású erdélyi műemlék-helyreállításához, a gyulafehérvári (Alba Iulia) székesegyház munkálataihoz kapcsolódó régészeti feltárásokat mutatta be. Most nem kevésbé fontos emlék, a nagyszebeni evangélikus templom általa vezetett kutatásai egész szekció témáját alkották – ez mindenképpen a konferencia egyik csúcspontját jelentette. Az épület körül már 2005-ben feltárultak a mintegy 2000 sírt tartalmazó temető és föld alatti falmaradványok részletei.⁸ 2018-tól a templom teljes körű belső helyreállítását előkészítendő a hosszházban, a szentélyben és a sekrestyében lett mód ásatásra (sikerült meggyőzni a megbízó egyházat arról, hogy nagy területre terjeszthessék ki a munkát), a régészek még a konferencia előtti napokban is az árkokban dolgoztak. (A nyugati előcsarnok, a ferula vizsgálatára is mód lesz a későbbiekben.) A munka mérete több intézmény alkotta konzorcium és sok szakember közreműködését igényelte. A hosszház kutatásáról az ásatásvezető Daniela Marcu, a szentély ásatásáról Maria és Ioan Marian Țiplic számolt be, majd az 1905–1911 között felhordott új vakolatok kutatói megfigyelés nélküli leverését követően a beállványozott falfelületek vizsgálatára és felmérésére módot kapó Radu Lupescu adta közre tapasztalatait. Kiderült, hogy már az 1200 körül emelt, román kori előzménytemplom is háromhajós, háromapszisos, nyugati karzatos, bazilikális épület volt, 1,5-2 méter vastag falakkal. A kolonizáció létrehozta település már alapításakor olyan fontos, központi szerepet játszott, hogy első temploma is reprezentatív típusú volt – jelentőségét az is mutatta, hogy az ásatásból ismert korábbi gyulafehérvári székesegyházhoz hasonló méretű volt. Az első épületnél csak mintegy 4 méternyivel szélesebb, a 14. század közepétől a 16. század közepéig felépült, mai gótikus templommal a korábbi körülépítették, vagyis az utóbbit mindaddig használhatták, ameddig fennállása az új befejezését nem hát-

ráltatta. Elbontásakor viszont lényegében csak azt hagyták meg belőle, ami a góti-kus épülethez is felhasználható volt alapozásként – belőle stilárisan értékelhető részletet egyedül az apszis lábazati része hordoz (keltezéséhez a temető nyújt segítséget). Kiterjedt nyomai kerültek elő mind a föld alatt, mind a falfelületeken a középkori szentélyrekesztőnek (lettner), és az eredeti vakolatrétegek csekély maradványai – a legjelentősebb egy liliomdíszes felszentelési kereszt – az épület egykori kifestéséről tanúskodnak. A programfüzetben közölt egyik kép a kőleletek között több sírkőtöredéket dokumentál. Az előadásban egyedül a báró Samuel von Brukenthal (†1803) a kripták 19. század közepi kiürítésekor érintetlenül hagyott sírja mellett a padló alatt talált ép sírkő, Matthias Armbruster polgármester (†1542) sírlapja került említésre. Eddig csak felirata volt ismert Samuel Mökesch 1839-ben publikált írása alapján.⁹

A szebeni blokk végén, programon kívüli felkérésre, a néhány évvel ezelőtt a templom fedélszéke dendrokronológiai vizsgálatát végző Botár István is beszámolt eredményeiről. A különleges értéket képviselő, összetett ácsszerkezet többperiódusú. A szentély fedését 1392/93-ban és 1394/95-ben kivágott fákból faragott gerendák keltezik, 1338/39-re datálható, hosszú elemei a korábbi épület tetőzetének itt másodlagosan felhasznált elemei lehetnek. A kereszthajó déli részén és a négyzet fölött 1351/52-es és 1352/53-as, a hosszház tetőzetében 1362/63-as és 1363/64-es kivágású gerendák jelzik az építkezés egykori időbeli haladását.

A konferencián a középkori templomok falképdíszeiről több előadásban is lehetett hallani, így Feketegyarmat és Nagyszeben kapcsán, maga a „Falképek” szekció azonban csupán két előadásból állt. Lángi József a használaton kívüli érabrányi (Abram) régi református templom, Kiss Lóránd pedig a marosvásárhelyi (Târgu Mureș) Vártemplom falképtöredékeiről számolt be. Ahhoz képest, hogy az elmúlt mintegy negyedszázadban a középkori Magyarország művészeti emlékanyagának legnagyobb bővülése különösen az erdélyi és felvidéki új leleteknek köszönhetően a falképfestészet területén következett be,¹⁰ ez a blokk kissé vérszegénynek tűnhetett. Az érabrányi szentély falképdíszje ugyanakkor korai – még Árpád-kori – voltával, a marosvásárhelyi pedig egy az ezen a területen régóta hiányolt Szent László-legendával igencsak fontos szerepet játszhat majd a Kárpát-medence középkori falfestészet emlékanyagának egyre esedékesebb összefoglaló elemzése során.

A „Kolostorok” szekció öt előadását Daniela Tănase indította az egresi (Igriş) ciszterci kolostorról szóló beszámolóval. A korábban ismeretlen helyszínű együttest a temesvári (Timișoara) Bánsági Nemzeti Múzeum (Muzeul Național al Banatului) és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem georadaros kutatásai azonosították 2013-ban. A 2016-ban kezdődött tervásatások során feltárult a templom déli fala, a temetkezések sorában előkerült egy a csontokon látható sérülések alapján feltételelesen a tatárjárással összefüggésbe hozható tömegsír. A leletek között említést érdemelnek a kőből és vörös márványból faragott építészeti részletek, valamint egy kristálypohár töredékei. Florin Mărginean, Csók Zsolt és Keve László az Arad megyei Dienesmonostora helyének ugyancsak geofizikai módszerű azonosításáról számolt be, a területen egy kelet–nyugati tájolású objektum ismerhető fel, és a terepbejárás során travertin kőelemeket is találtak. Ugyancsak Dienesmonostorához kapcsolódott Weisz Attila és Kovács Zsolt előadása, akik a közeli borosjenői (Ineu) vár 16. század közepi átépítéséhez másodlagosan felhasznált, román kori faragványokról, köztük vörös márvány oszloptörzsekről adtak hírt – a várból került az 1870-es években a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumba egy szíren alakos fejezet is, amelyet hagyományosan a monostorhoz köt a szakirodalom. Soós Zoltán az Erdélyben és Arad környékén eddig kolostorokban (Bizere, Alvinc [Vințu de Jos], Beszterce, Marosvásárhely) feltárt négy padlófűtést (hypocaustum) vette sorra. A 13–14. századi fűtési rendszerek helyét a 15. századtól a jóval ol-

csöbb és hatékonyabb cserépkályhák vették át. Feld István a kolostorok erősítései eddig átfogóan még nem tárgyalt témáját vázolta az Árpád-kortól a török korig terjedő időszakból, közel tucatnyi helyszín eddig csak másodlagos fontosságúnak gondolt leletei, történeti felmérései és épületrészletei alapján.

Az utolsó szekció „Kapcsolódó kérdések” cím alatt négy olyan előadást tartalmazott, amelyek írott vagy 18–20. századi rajzi források vizsgálatával szolgáltak adalékokkal a középkori egyházi építészet kérdéseire. Kőpeczny Zsuzsanna a Temesköz késő középkori udvarházainak kutatása során az azokhoz kapcsolódó templomok és udvari kápolnák az oklevelek elemzésével nem megoldható kérdéseire hívta fel a figyelmet: a természettudományos módszerű terepvizsgálatok és a régészeti ásatások adhatnak választ például az egyházi építmények körüli erősítések, árkok, falak értelmezéséhez. Ehhez Mácsalaka (Maşloc) középkori erődítményét mutatta be esettanulmányként. Hegyi Géza a szórványos okleveles források alapján az egyházi közigazgatási hierarchia legalsó fokát jelentő eszperesi kerületek területi rekonstrukciójára vállalkozott Erdélyben. Terdik Szilveszter három északkelet-magyarországi templom – Zemplénagárd görög katolikus, Erdőbénye római katolikus és Taktabáj református temploma – olyan barokk átalakítási, illetve újjáépítési terveit mutatta be, amelyekből következtetni lehet az egykori középkori épületekre. Kovács Gergely a Foerk Ernő építészt által az I. világháborút megelőzően vezetett, szász erődtemplomok rajzi rögzítését célzó nyári ipariszkolai felmérő programok műemlékvédelmi, építészettörténeti eredményeivel, a rajzok ma már pótolhatatlan dokumentumértékével foglalkozott előadásában. A budapesti műemléki gyűjtemények 1872 óta gyarapodó, páratlan forrásértékű rajzi- és fényképanyagára a korábbi előadások és a poszterkiállítások közül is sok hivatkozott, ahogy arra is, hogy a 2016 májusától zár alatt lévő anyag kutathatósága mennyire központi kérdése a Kárpát-medence számtalan műemléke folyamatban lévő és tervezett helyreállításának. A konferencia zárásakor a gyűjtemények kezeléséért 2017 vége óta felelős Magyar Művészeti Akadémia képviselőjében jelen lévő Kőszegi Géza, a MÉM–MDK: Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ megbízott vezetője ígéretet tett arra, hogy a gyűjtemények csak jó pár év múlva várható végleges elhelyezéséig egy ideiglenes raktáráépületben a bedobozolástól eltelt három és fél év után, 2019 őszétől hozzáférhetővé és kutathatóvá teszik a nélkülözhetetlen forrásanyagot.

Ahogy a poszterkiállítások, úgy az előadások jelentős része is világosan mutatja, hogy manapság a Kárpát-medence építészettörténeti terepmunkái – legyen szó akár régészeti ásatásról, akár a felmenő falak vizsgálatáról – egyértelműen az alkalmazott tudomány kategóriáival írható le. A poszterkiállítások és előadások együtt negyvenet kitevő programpontjai közül csak 16 – pontosan 40 százalék – számolt be valamilyen mértékben alap kutatások közé számító vizsgálatokról, így topográfiai, történeti, technikatörténeti témákról, korpusz jellegű gyűjtőmunkákról. A többség a műemlékvédelem, épülethelyreállítás segédleteként végzett (alapvető fontosságú!) kutatásokról szólt. Előre tervezett „tervadás” eredményeiről talán csak a pilisszentkereszti ciszterci kolostor Gerevich László vezette, évtizedekkel ezelőtt befejezett, a feldolgozó munkához azonban máig munícióval szolgáló ásatásához kapcsolódó előadás, valamint az egresi (Igris) ciszterci kolostor kutatási programbeszámolója tájékoztatót.

A konferencia romániai előadásai lefedték Erdély egész területét. A romániai szakemberek többsége az illetékes megyei vagy városi múzeumok munkatársa: hét megyei intézmény és nyolc városi vagy kistérségi múzeum, továbbá öt erdélyi egyetem és egy-egy bukaresti és kolozsvári akadémiai intézet régészei, művészettörténészei, történészei szerepeltek a programban. A restaurátorok mind Romániában, mind Magyarországon „szabadúszók”. A magyarországi szereplők is múzeumok, budapesti egyetemek és akadémiai intézetek munkatársai voltak. Ha eltérő

okokkal is magyarázható, de nem véletlen, hogy legalább a nevükben műemlékvédelmi intézményekből csak egy előadás volt eredeztethető – a szétvert magyarországi műemléki szervezet egykori munkatársai különböző intézményekbe menekülve próbálják meg szaktudásukat hasznosítani.

A szatmári konferenciák rendszeresen jó alkalmat kínálnak fontos szakkönyvek bemutatóira – az előadók és az érdeklődő hallgatóság az ilyen publikációk legfontosabb célközösségét alkotják. Ebben az évben ebből a szempontból is gazdag volt a program, minden napra jutott egy-egy ismertetés. Diószegi Istvánnak, a budapesti Teleki László Alapítvány igazgatójának az intézmény erdélyi középkori templomokkal kapcsolatos tevékenységét felvázoló előadásához kapcsolódott a Kárpát-medencei műemlék-helyreállításokat támogató Rómer Flóris Terv tevékenységének szentelt, reprezentatív kiállítású kötet bemutatása.¹¹ A tizenhét egyházi épület, építmény, templomi berendezés műemléki kutatási eredményeit, új leleteit, a helyreállítást-restaurálást számba vevő kiadványt a szerkesztő Kollár Tibor ismertette. Tari Editnek rövidebbel a konferencia előtt – még tavalyi évszámmal, de valójában már 2019-ben – megjelent, harminc év gyűjtőmunkáját tartalmazó, impozáns katalógusa a Kárpát-medence középkori kő keresztelődmedencéit dolgozza fel.¹² Ismertetésében Lóvei Pál kiemelte, hogy a munka a még a 19. század második felében pozitívista programként Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Henszlmann Imre munkásságában megjelent, majd a 20. század ötvenes-hatvanas éveiben több témában Radocsay Dénes, Garas Klára, Aggházy Mária munkáiban kiteljesedett korpusz-program méltó utóda.¹³ Szinte a nyomdából került a bemutató helyszínére a pályázati program előírásainak megfelelően még 2015-ös évszámú folyóirat-kötetként valójában 2019-ben megjelent, a fenti kettőhöz hasonló magas minőségben nyomtatott tanulmánykötet az Arad közeli Bizere monostorátása kapcsán 2014-ben Gyulafehérvárott rendezett, nemzetközi konferencia előadásaival¹⁴ – bemutatására Soós Zoltánt kérték fel. A kötetet is szerkesztő, a konferenciát és a hozzá kapcsolódó kiállítást rendező Ileana Burnichioiu és legfontosabb munkatársa, Adrian Andrei Rusu vezette – a leglátványosabb, a Kárpát-medencében páratlan lelettel, az apátsági templom mozaikdíszeivel fémjelzett – kutatások európai jelentőségét jól mutatja a romániai, magyarországi, horvátországi szerzőkön kívül angliai, francia, lengyelországi, csehországi, katalóniai/olaszországi előadók és tanulmányírók közreműködése.

A konferenciák „könyvtermését” nem csupán a hivatalosan bemutatott munkák alkotják. Jó alkalom ez arra, hogy a résztvevők az arra leginkább fogékony körben népszerűsítsék saját friss publikációikat. Marosi Ernő például az Esztergom és az erdélyi Kerc korai és klasszikus gótikus építészeti maradványainak, faragványos emlékeinek szentelt, nagyszabású tanulmánya különlenyomataival szolgált.¹⁵ Jómagam számos fontos, az erdélyi kutatások sokoldalúságáról, a műemléki helyreállítások változatos köreiről vagy akár szép helytörténeti vizsgálatokról tanúskodó művel gazdagodtam a kollégák jóvoltából.¹⁶ Még moldvai téma szép kiállítású feldolgozása is akadt a publikációk között.¹⁷

Az új kiadványok sorában fontos szerepet játszik a konferencia a fentiekben már többször említett programfüzete is.¹⁸ Valójában A4-es méretű, 103 oldalas, ISBN-számmal ellátott, háromnyelvű könyv, 130-nál több, nagyobbrészt színes ábrával, amelyet a rendező múzeum a jelentősebb könyvtáraknak is el kíván küldeni.

A konferencia zárására Marosi Ernőt, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagját kérték fel a szervezők. Mondanivalóját a régiók művészettörténete gondolatlan indította,¹⁹ és az örökségközösségre – „az örökségközösség olyan személyek összessége, akik magukénak érzik a kulturális örökség bizonyos különleges vonatkozásait, melyeket együttműködés keretei között óvnak és adnak át a jövő generációknak”²⁰ – történő hivatkozással erősítette meg. Az örökségközösség fogalma segítségével jól indokolható például a határon túli műemlékek helyreállításá-

hoz nyújtott magyarországi kormányzati támogatás gyakorlata, a konferencián a megnyitáskor, könyvbemutatón és konkrét épületek kapcsán többször is említett Rómer Flóris Terv. Marosi Ernő kiemelte azt az emlékezetes momentumot, amikor az országba a középkorban befogadott szász bevándorlók alkotta szebeni evangélikus templom kutatásában közreműködők egymás mellett ültek a pódiumon, alapvető fontosságú, legfrissebb kutatási eredményeikről számolva be.

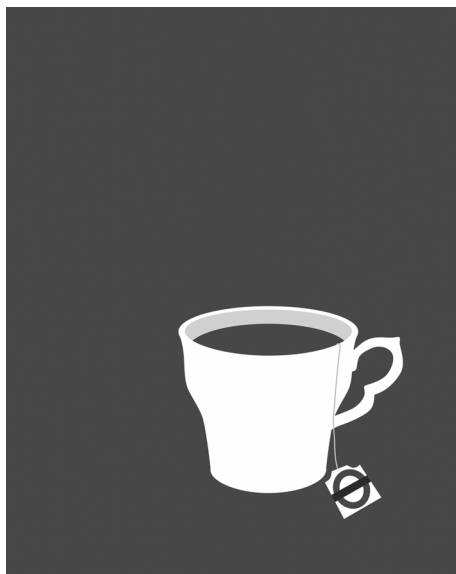
A konferencia sok érdekességgel szolgált, és bár az összesen negyven előadás színvonala, mint mindig, mutatott szóródást, de az átlagszínvonal meglehetősen magas volt, és sok egészen kiváló programpont akadt. Legalább ennyire fontos volt azonban a kollegiális-baráti légkör, a két ország szakembereinek az előadásokat követő, élénk beszélgetése, szakmai vitája és a hivatalos programon kívüli, kötetlen eszmecsereje is. Számomra – Budapest viharos életéből kiszakadva – a konferencia két és fél napja idején Szatmárnémeti múzeuma és a közös étkezéseknek helyet adó szálloda, a késő estig tartó szakmai beszélgetésekkel a béke szigetét jelentette.

A program végén Szócs Péter Levente tájékoztatta a résztvevőket, hogy az előadásokból összeállított kötetet 2020-ban tervezik kiadni. A konferencia és az előadások színvonalát, a témák fontosságát és érdekességét tekintve ez valóban nagyon fontos lenne.

■ JEGYZETEK

1. Vö. Lővei Pál: *Középkori egyházi építészet Erdélyben. 8. nemzetközi tudományos konferencia. Műemlékvédelem LVII(2013).* 118–120.
2. *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania / Középkori egyházi építészet Erdélyben / Medieval Ecclesiastical Architecture in Transylvania* (I.) Coord. Kiss Imola – Szócs Péter Levente. Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1999; II. Coord. Adrian Andrei Rusu – Szócs Péter Levente. 2002; III. Coord. Daniela Marcu-Istrate – Adrian Andrei Rusu – Szócs Péter Levente. 2004; IV. Coord. Szócs Péter Levente – Adrian Andrei Rusu. 2007; V. Coord. Szócs Péter Levente. 2012.
3. Adrian Ioniță – Daniela Marcu-Istrate – Sebastian Dobrotă: *The Fortress in Feldioara/Marienburg from the Teutonic Knights to the Modern Age.* Editura Foton, 2017.
4. Ott végezték az eddig ismert berakások anyagvizsgálatait is, az eredményeket ld. Lővei Pál – Tóth Mária: *Középkori színes paszták, kőragasztók és festékek anyagvizsgálatai (Esztergom, Pilis, Gyulafehérvár, Kassa).* Művészettörténeti Értesítő 60(2011). 187–194. A konferencián folytatott szakmai beszélgetések eredményeképp az ott idő híján be sem mutatott, berakások technikájú szebeni sírlapleletekből is sor kerülhet majd mintavételre és anyagvizgálatra, Daniela Marcu-Istrate és Radu Lupescu segítségével.
5. Lővei Pál: *A tömött vörös mészkő – „vörös márvány” – a középkori magyarországi művészetben.* *Ars Hungarica XX(1992).* 2. 3–28; Uő: „Virtus, es, marmor, scripta”. *Vörös márvány és bronzbetű.* In: Bodnár Szilvia et al. (szerk.): *Maradandóság és változás. Művészettörténeti konferencia, Ráckeve, 2000.* MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Képző- és Iparművészeti Lektorátus, Bp., 2004. 53–71; Uő: *Bíbor Esztergom – a Szent Adalbert-székesegyház, a Bakócz-kápolna és a királyi/érseki palota vörösmárványa.* In: Hegedűs András (szerk.): *Metropolis Hungariae. Esztergom Budapesti Főegyházmegye Prímási Levéltára.* Esztergom, 2017. (Strigonium Antiquum VIII.) 96–106. A természettudományos anyagvizgálatokról: Pintér Farkas – Szakmány György – Lővei Pál – Tóth Mária – Demény Attila: „Vörös márvány” *faragványok nyersanyaglelőhelyeinek kutatása.* Műemlékvédelmi Szemle 11(2001). 53–70.
6. Tari Edit: *Az erdélyi kő keresztelőkümedencék kutatása I. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből, Új sorozat VI–VII. (XVI–XVII)* (2011–2012). 173–196.
7. Dóra Mérai: *Memory from the Past, Display for the Future. Early Modern Funeral Monuments from the Transylvanian Principality.* PhD Dissertation, Central European University Budapest, 2017.
8. Daniela Marcu Istrate: *Sibiu. Piața Huet. Monografie arheologică I–II.* Editura ALTIPI, Alba Iulia, 2007.
9. Samuel Mökesch: *Die Pfarrkirche der Augsb. Conf. Verwandten zu Hermannstadt.* Hermannstadt, 1839. 97. (§ 113); Ioan Albu: *Inscripții der Stadt Hermannstadt aus dem Mittelalter und der Frühen Neuzeit.* Hermannstadt–Heidelberg, 2002. 40. (33. sz.), 320.
10. Vö. Lángi József – Mihály Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések 1.* Bp., [2002]; Lángi József – Mihály Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések 2.* Bp., 2004; Lángi József – Mihály Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések 3.* Bp., 2006; Jékely Zsombor – Kiss Lóránd: *Középkori falképek Erdélyben. Értékmérés a Teleki László Alapítvány támogatásával.* Szerk. Kollár Tibor. Bp., 2008; Jékely Zsombor – Lángi József: *Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északkeleti megyéiből.* Szerk. Kollár Tibor. Bp., 2009.

11. Kollár Tibor (szerk.) – Diószegi László (társszerk.): „... ideje az építésnek ...” A Rómer Flóris Terv műemlék-helyreállításai. Teleki László Alapítvány, Bp., 2018.
12. Tari Edit: *Köbe faragott liturgia. A Kárpát-medence középkori kő keresztelomedencéi*. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2018.
13. A részletes könyvismertetés az Archaeologiai Értesítőben megjelenés alatt.
14. Ileana Burnichioiu (ed.): *Monastic Life, Art, and Technology in the 11th–16th Centuries*. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, Special Issue. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, Editura Mega, 2015 [2019].
15. Marosi, Ernő: *Die Kathedrale „Esztergom II.” Der Bau der St. Adalbertskathedrale im 12. Jahrhundert*. Acta Historiae Artium LIX(2018). 69–142.
16. Daniela Marcu Istrate (ed.): *Cetatea Ardu. Repere istorice și arheologice / Erdőd vára. Történeti és régészeti adatok / Ardu Fortress. Historical and archaeological data*. Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015; Daniela Marcu Istrate (coord.): *Redescoperirea trecutului medieval al Braşovului: curtea Bisericii Negre / Unearthing the Medieval Past of Braşov: the Black Church Yard*. Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015. (Redescoperirea trecutului medieval al Transilvaniei, Volumul I.); Attila Weisz: *The Calvinist Church on Farkas Street*. Cluj-Central District Calvinist Parish, Cluj-Napoca/Kvár, 2016 (revised edition); Letiția Cosnean Nistor – Ileana Burnichioiu (eds.): *Palaces, Castles, and Manor Houses of Medieval and Early Modern Times = Annales Universitatis Apulensis. Series Historica 21/I. „1 Decembrie 1918”* University of Alba Iulia, Editura Mega, 2017; Enyedi Anna Regina: *Az egykori Aranyzarvas Fogadó*. Nagykároly Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, Nagykároly, 2019. (Históriás épületeink).
17. Adrian Andrei Rusu – Radu Lupescu – Paraschiva Victoria Batariuc (+): *Lapidarilul mănăstirii Putna*. Editura Mitropolit Iacov Putneanul, Putna, 2018.
18. Szócs Péter Levente.(szerk.): *Architectura religioasă medievală din Transilvania / Középkori egyházi építészet Erdélyben / Medieval Ecclesiastical Architecture in Transylvania. Conferință științifică internațională ediția a IX-a / 9. Nemzetközi tudományos konferencia / 9th International scientific conference*. Konferencia előadás-kivonatok. Satu Mare / Szatmárnémeti, 11–14 aprilie 2019 / 2019. április 11–14. Szatmár Megyei Múzeum, 2019.
19. A régiók szerepének fontosságáról több korábbi előadásában és tanulmányában is értekezett már Marosi Ernő: *Régiók Magyarország gótikus falfestészetében* [előadáskivonat]. In: *Regionális és európai kapcsolatok Kelet-Közép-Európa falfestészetében*. Nemzetközi tudományos konferencia, 2009. április 23–25. Balatonfüred, Hotel Silver Resort. Teleki László Alapítvány, Bp., 2009. 1–2; Uő: *Magyar(országi) művészettörténet – régiók művészettörténete*. In: *Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben. Örökségvédelmi konferencia*, Bp., ELTE 2008. Főszerk. N. Kis Tímea. ELTE BTK Művészettörténeti Intézeti Képviselő, Bp., 2009. 9–19; Uő: *Falképek a középkori Magyarország északkeleti részéről*. In: Jékely Zsombor – Lángi József: i. m. (9. jegyz.) 7–25.
20. Az örökségközösség a 2005-ben Faróban született „Európa tanácsi keretegyezmény a kulturális örökség társadalmi értékéről” című dokumentum egyik fontos fogalmi újítása, az idézett definíció: (2. cikk, b pont). Vö. 199. számú *Európa Tanácsi Keretegyezmény. A kulturális örökség társadalmi háttéréről*. Faro, 2005. X. 27. (Fejérdy Tamás fordítása.) Műemlékvédelem LIV(2010). 125–130; Lővei Katalin: *A többszörös kulturális kötődés fogalma újabb nemzetközi dokumentumok tükrében*. Műemlékvédelem LV(2011). 129–132.

DEMETER KATALIN – DÉRI ANDRÁS

DIGITÁLIS DIALEKTUSOK

A digitális sajátosságok és tanulás generációalapú megközelítésének újragondolása

■ Jelen tanulmány célja a digitális környezet identifikációra és tanulási folyamatokra gyakorolt hatásainak értelmezése. A két kérdéskör két igen eltérő narratívát vázolt fel a hétköznapi gondolkodásban és olykor a tudományos diskurzusokban is. Az identifikációs folyamatok (főleg pszichológiai beágyazottságú) értelmezései gyakran a morális pánik és a kiberpesszimizmus keretei között jelentek meg, míg az egyik legnagyobb hatású tanuláselmélet (Prensky [2001] digitális bennszülöttekről és bevándorlókról szóló elmélete) a túlegyszerűsítő, kiberoptimista diskurzusokat erősítette (ld. Déri 2018). A tanulási folyamatok jobb megértéséhez a digitális kompetenciák pontosabb értelmezése szükséges, míg az identifikációs keretek értelmezéséhez a tágabb szocializációs elméletek témaspecifikus megközelítése lehet fontos. Mindezek háttérben pedig kikerülhetetlenül jelenik meg a generáció fogalma, az annak értelmezésével (egyáltalán használhatóságával) kapcsolatos kérdések. A tanulmányban elméleti, esettanulmányos és egy folyamatban lévő kutatás előzetes eredményeire támaszkodó értelmezését igyekszünk bemutatni a fenti problémáknak, és amellet érvelünk, hogy Prensky technológia-nyelv metaforáját továbbgondolva lehet értelme digitális dialektusokról beszélni, amennyiben a digitális egyenlőtlenségeket képszerűbbé próbáljuk tenni, illetve amennyiben a technológia használatában tapasztalható különbségeket csoport- és identitásképző tényezőknak is tekintjük.

Nemcsak a generációs elméleteké a világ

■ A társadalmi változások értelmezései, különösen, ha a változások gyorsasága (illetve legalábbis ennek percepciója) alapvetően keretezi sokak tapasztalatát, nem meglepő módon kapcsolódik a generációk diskurzusához. Azt feltételezhetjük, hogy a gyorsan változó világ hasonlóan hat a változásokat hasonló életkorban átélőkre, különösen a gyerekekre és a fiatalokra. Amint azt a generációelméletekhez izgalmas perspektívákat kapcsoló holland szociológus, Henk Becker már 2002-ben jelezte, az ezredforduló generációs diskurzusai a generációk közötti diszkontinuitást kezdték vizsgálni, szemben a folytonos változás folyamatainak korábbi középpontba állításával. Becker generációról alkotott meghatározása is ezt emeli ki. Definíciója szerint a generáció „kortársak olyan kategóriája, amely a tagok formatív életszakaszában tapasztalt szakaszos makrováltozások viselkedésre gyakorolt hatásaiban mutatkozik meg” (Becker 1997. 17.). Becker a formatív éveket (egyébként a hagyományos értelmezéseknél – ld. pl. Vinken 2014 – már bővebbre szabva) 10 és 25 éves kor közé teszi, és elméletének fontos része: nem gondolja, hogy egy generáció tagjai ugyanúgy lennének jellemezhetőek; a különbségek okait főképp a társadalmi-gazdasági státusszal hozza összefüggésbe: gazdagabb szülők gyerekei másként reagálhatnak a makrováltozások következményeire (Becker 2002). Becker elmélete sok szempontból meggyőző, és segíthet abban, hogy értelmezhető tartalommal töltsük fel a generáció fogalmát, ugyanis megkerüli azt a

szempontot, ami talán a legtöbb kritikát hozhatja magával: a homogenitását, illetve a közös identitását (ld. Schulmeister 2013). Azonban maga Becker (2012) az, aki a digitalitást önmagában nem tekinti generációképző tényezőnek, amennyiben azt csak részleges (partial) generációképzőként értelmezi (a részleges generáció tagjai valamilyen sajátos élménnyel rendelkeznek a társadalmi helyzetük függvényében). Ez a felosztás számunkra különösen fontos eleme Becker elméletének, a különbségtétel az általános és a részleges generáció fogalma között segíthet a digitális egyenlőtlenségek kérdésének generációs diskurzusokba való bevonásában. A digitális egyenlőtlenségek mögött rejlő specifikus tőketípus alatt korábbi tanulmányainkban a társas kapcsolatok és a technológiai lehetőségek, illetve azok felhasználási képességének produktív kombinációit értettük (ld. pl. Bauer & Déri 2011). Többé-kevésbé erre a következtetésre jutottak a bourdieui-tőkeelméleteket az online térre értelmező nemzetközi megközelítések is (ld. pl. Van Deursen & Helsper 2015, Ignatov & Robinson 2017), annyi kiegészítéssel, hogy az utóbbi időben egyre relevánsabbá váltak a konvertibilitás kérdései (gondoljunk csak a programozók magas fizetésére vagy – szemben Ignatov és Robinson feltételezésével, akik a közösségimédia-részvételt csak a társadalmi tőkét növelő tényezőként értelmezik – az *influencerek* olykor tetemes reklámbevételeire, amit a paraszociális kapcsolatok marketingértéke alapoz meg – ld. pl. Szakály 2018).

Bár Becker (2012) elmélete a klasszikus generációs elméleteknél több fogódzkodót ad arra vonatkozóan, hogy egy alapvetően széttartó életkori kohorszot mégis lehessen megalapozottan generációnak nevezni, láthatóan több homályos pont marad. Az egyik a beckeri logikán belül is kérdéseket vet fel: azonosíthatók-e olyan jellegzetességek,¹ amelyek a mai fiatalokat generációkba sorolják. Ez nagyon nehéz kérdés, és csak kontextusfüggő válasz kereshető, azonban a magyar fiatalokkal kapcsolatos ismereteink arra utalnak, hogy az egyéni szintű jellegzetességek nem mutatnak egy irányba. Gyakori tapasztalat, hogy még a generációs elméletek kereteiből kiinduló szociológiai kutatások is a keretek megkérdőjelezéséhez vezetnek.²

Járhatóbb utat kínál Hack-Handa és Pintér (2015), akik határozottan elutasítják a nagy nemzetközi (főként angolszász súlypontú) generációs elgondolások hazai alkalmazását, és azt feltételezik, hogy a jelen fiataljainak a 2008-as gazdasági válság jelentheti a generációs tapasztalatot, azonban ezen feltételezésnek az empirikus vizsgálata (többek között éppen az angolszász megközelítések dominanciája miatt) várat magára. Ezen megközelítésben a generációk fogalmának igen tudatos használatát a hazai szerzők között Nagy Ádámnál találhatjuk (ld. pl. Nagy 2017), aki az alfa generáció fogalmának használatát kritizálja, azonban alkalmazhatónak feltételezi az Y és a Z generációk fogalmi keretét a magyar fiatalokra nézvést. Ez a szocializációs különbségekkel talán tényleg indokolható (Nagyakra is ekképp értelmezi, s az Y generációt passzívabb, a Z generációt aktívabb, tartalomgeneráló szocializáció mentén írja le), azonban egyrészt éppen a digitális egyenlőtlenségek nézőpontja mutatja meg, hogy ezen hatások közel sem mindenkit érnek, s akiket érnek, sem feltétlenül ugyanúgy, másrészt pedig komoly kérdés, hogy az itt feltételezett generációváltás értelmezhető-e a nemzedéki tudat szempontjából (ld. Somlai 2014).

Éppen ezért érdekes kérdésfeltevés lehet, hogy a Hack-Handa és Pintér által a témát illusztrálandó idézett híres Szilágyi György-írás, amelyben a szerző a „hanyas vagy...” kérdést igyekszik megválaszolni, illetve annak Nagy-Bandó András általi feldolgozása mennyire értelmezhető manapság. Míg az eredeti mű egy más megértésének maró karcolata, Nagy-Bandó már a megértés hiányát karikírozza. Mi talán azt a kérdést tehetjük fel: vannak-e még egyáltalán félszavak, amelyek mentén egy-egy életkori csoportról gondolkodhatunk?

Egy másik problematikus pont manapság a generációkkal kapcsolatban az lehet, hogy vajon mennyire tudjuk meghatározni az időbeliséget, akár születési

évek, akár életkor kapcsán. Nehezen megválaszolható kérdés, mit tekintünk formatív életszakasznak, miközben egyrészt tudható (ld. pl. Danis et al. 2011), hogy a kora gyerekkori fejlődés alapvetően meghatározó a személyiség fejlődésére nézvést, másrészt pedig egyre inkább kitolódik az ifjúsági életszakasz (ld. pl. Somlai 1997). Ezen kérdéseket segíthet átlépni a generációs elméletek másik, diszkurzív iránya, amely viszont a tartalmi kérdésekben hagy minket fogódzkodók nélkül.

Az utóbbi időkben ugyanis egyre több elmélet és kutatás vonatkozik a generációs diskurzusokra, azaz arra, hogy a különböző fogalmak, címkék, de akár tudományos kutatások is miként hatnak a generációs identitásokra, illetve arra, hogyan hat mindez az emberek gondolkodására (Purhonen 2016). Purhonen szerint a „diskurzusok közvetítő szintként értelmezhetők a nemzedéki élmények és tudatosság között, [...] úgy lehet érvelni, hogy a társadalmi generációk jellemzően az önmagukról alkotott diskurzusok mentén hozzák létre magukat (és más generációkat)” (Purhonen 2016. 175). Ennek nyomán azt is gondolhatnánk, hogy a (valóban erős) kollektív címkézési mechanizmusok elégségesek is lehetnek akár a generációs értelmezéshez, azonban ehhez az is fontos, hogy mindez egy-egy társadalom kollektív emlékezetével függ össze, amely emlékezetek az adott generáció szimbolikus eseményeire és központi élményeire vonatkoznak. „Az identitások nem készen kaptak és stabilak, hanem kommunikatív gyakorlatok révén megvitattak” (Purhonen 2016. 175).

Generációs diskurzus tehát egyértelműen létezik, és a hétköznapi és tudományos tapasztalatok is alátámasztják, hogy mindezek hatással vannak a fiatalok identifikációs folyamataira és a társas kategorizációra is, azonban hogy mindezek miként intézményesülnek a kollektív emlékezet gyakorlatai révén, valószínűleg csak a középtávú jövőben derül ki. Ami bizonyosnak tűnik, hogy a generáció fogalmát a fiatalok esetében nominális kategóriaként használhatjuk csak megalapozottan (ld. Déri 2018), míg a különböző társas gyakorlatok (így az újmédia-használat) értelmezésében kontextusfüggően kell eljárunk az egyes életkori csoportok sokféleségét figyelembe véve. Különösen fontos ez abban a társadalmi és tudományos kontextusban, ahol mind nagyobb szerepet kap a sokféleség érzékeny értelmezése. Ha például a feminista tudományokból eredő metszetbeliség- (interszekcionalitás-) fogalmat Cho és szerzőtársainak³ (2013) értelmezésében „analitikus érzékenységgént” vagy „diszpozícióként” tekintjük, s a társas kategóriákat nem különálló egységekként kezeljük, hanem „fluid, változékony, a hatalmi dinamikák által folyamatosan létrehozott és létrehozásban lévő” jelenségekként (Cho et al. 2013. 795.) értelmezzük, nem pusztán az identifikációs folyamatok általánosíthatóságának kérdései merülhetnek fel, hanem a generációs diskurzusok hatalmi elemektől csöppet sem független természete is. Utóbbira a legeggyértelműbb példát a „millenials”, az ezredforduló *generációjának* amerikai diskurzusa mutatja, amellyel kapcsolatban több tanulmány is született, egyesek fordított age-izmusról beszélnek (Raymer et al. 2017), mások azt vizsgálják, a mainstream média miként hoz létre és erősít meg szélesebb körű kulturális feltételezéseket az új évezred gyermekeinek személyiségével kapcsolatban (Smith 2018), egy nem régi szociálpszichológiai kísérlet pedig azt találta, hogy a *millenialok* feljogosítottságérzetére (entitlement) vonatkozó diskurzusok hatása önbeteljesítő jóslatként olyan erős, mintha a sztereotípiák tényleg igazak lennének (Eschleman et al. 2017).

Mindezek következtében továbbra is az tűnik a leginkább járható útnak, ha a generáció fogalmát diskurzuselméleti irányból értelmezzük, míg a tényleges életkori sajátosságokat egy tágabb összefüggésrendszer egyik elemeként tekintjük.

A generációk kérdésével összefüggő, azonban annál sokkal tágabb kérdés az identifikációs folyamatoké. Alapvetésként itt Stuart Hall (1992) elméletét lehet említeni, aki a posztmodernitás elméletalkotóihoz hűen fluid jellegzetességként tekint az identitásra. Hall szerint „[a]z a szubjektum, melyet előzőleg egységes és

stabil identitásként tapasztaltak meg, széttöredezik; nem egyetlen, hanem több, néha ellentmondásos és határozatlan identitásból áll össze. [...] Az identitás »mozgatható ünnep« lesz: aszerint formálódik és alakul, ahogyan a minket körülvevő kulturális rendszerek reprezentálnak és megszólítanak bennünket.” (Hall 1997. 61.). Bár Hall mindezt a nemzeti identitással kapcsolatban írja, maga is jelzi, hogy ez kiterjeszhető általánosságban is, és a hálózatalapú technológiát, különösen persze az online közösségi oldalakat mindenképpen tekinthetjük olyan kulturális rendszernek, amely reprezentál bennünket. Sőt e rendszerre bizonyos mértékig befolyásunk is van: James Côtémár 1996-ban úgy jellemezte a késő modern korszak (szerinte a piacorientáltságból fakadó) identitásformáját, mint ami (társas aspektusában) menedzseltnak tekinthető, a személyes identitás pedig szerinte képorientált: a média által befolyásolt stratégiai benyomáskezelés határozza meg. Ezen fejtegetésekre azért volt szükségünk, mert a tanulással kapcsolatos elméleti keretek felvázolásához hasznos lehet a klasszikus szocializációs megközelítések kívülről is tekinteni. Az identitás Judith Butlerhez köthető performativista megközelítését ugyanis gyümölcsözően lehet alkalmazni az online környezetre. Az identitás menedzselésére alkalmas online felületek szinte tapinthatóvá teszik mindazt, amiről Butler elmélete szól (ld. pl. Butler 1990). Ahogyan Cover (2012) megfogalmazta, „a közösségi oldalak [...] vonatkozásai par excellence eszközöknek mondhatók, melyekkel időben koherens szubjektumként adhatjuk elő [perform] magunkat” (Cover 2012. 181).

Digitális kompetenciák, digitális tanulás

■ Butler elméletében tehát az identitás performatív módon alakul ki, azaz „rendszeres normatív identitásgyakorlatokban való részvétel” által (Schultze 2014. 86). Noha a szocializációs elméletek butleriánus kritikája természetesen elsősorban a nemi szocializációra vonatkozott (ld. pl. Bhana 2016), talán nem haszontalan gondolat kísérlet a performativista elméleteket a digitális kompetenciák elsajátítására is alkalmazni. A nézőpont ugyanis épp azt feltételezi, hogy a gyerekek aktív ágensek, akiket nem meghatároz a környezetük, hanem képes és kompetens társas cselekvők, akik reflektálnak a környezetre (Bhana 2016). Bár ez a megközelítés élesen szembehelyezkedik a klasszikus szocializációs elméletekkel, megjegyzendő, hogy amennyiben a szocializációra nem determinisztikus folyamatként, hanem a folyamatban részt vevők „szociális kreativitására” (Somlai 2008), valamint az intézményi és személyközi viszonyok összjátékaként tekintünk, a szembenállás oldható. Fentebb jeleztem, hogy az identitás performativitása jól alátámasztható az online térre vetítve, azonban talán nem haszontalan a performatív tanulás elgondolását a digitális kompetenciákra vonatkoztatni. Nem véletlen, hogy az ezzel kapcsolatos szakirodalmak jellemzően a tartalomgenerálás szempontjait is figyelembe veszik, illetve mindez szinte minden digitális kompetenciamodellben megjelenik (ld. Molnár 2013). A performatív tanulás kerete ezzel együtt talán a digitalitásban megmutatkozó életkori különbségeket is segíthet megérteni. A digitális tanulásnak ugyanis különösen izgalmas, Prensky elméletét alapjaiban felforgató tanulásról számolnak be Fortunati és szerzőtársai (2019). Egy 1996-os és egy 2009-es adatfelvétel⁴ összevetésével azt találták, hogy „bár úgy tűnik, az új technológiákba születők kevésbé félnek az új technológiáktól, mint az idősebbek, hasonlóképpen igaz, hogy magától értetődőbbnek tekintik ezeket a technológiákat, mint az idősebb nemzedékek. Így a technológiák kevésbé lesznek vonzó számukra, és a fiatal felhasználóknak, úgy tűnik, kevesebb kíváncsisága lesz a magasabb rendű használathoz szükséges képességek kifejlesztésére. A magasabb szintű jártasság megszerzése az IKT-használatban valószínűleg nem olyan fontos a fiatal felnőttek számára, mint 1996-ban, köszönhetően az intuitívabb felhasználói felüle-

teknek és a különféle eszközök és platformok közötti hasonlóságoknak” (Fortunati et al. 2019. 108). Ezt az elméletet magyar keretek között kontextualizálja az NMHH 2017-es kutatása, ahol nyolc kérdéssel igyekeztek tesztelni az újmédiával kapcsolatos ismereteket. A 11–16 éves gyerekekre reprezentatív adatfelvétel eredményei azt mutatták, hogy míg az alacsony végzettségű szülők esetén valóban a gyerekek tűnnek több ismerettel rendelkezőnek (a vizsgált családok 47 százalékában a gyerekek tudtak több kérdésre helyes választ adni, 27-ben a szülők), a diplomás szülővel rendelkezőknél a tendencia megfordul: 43 százalékuk esetében a szülő, s csak 33-ban a gyerek az, aki több kérdésre tudott jól válaszolni. Mindez erősíteni látszik a fenti elméletet, azzal a kiegészítéssel, hogy úgy tűnik, a magasabb kulturális tőke lehet az, ami növelheti a felnőttek digitális kompetenciáit is.

Ezen tanulságok fényében talán feltételezhetjük (bár mindez mindenképpen további kutatásokat igényel), hogy míg a digitalitásban születők tanulási folyamatait a spontán performativitás keretezi, az idősebbek talán gyakrabban élhetnek a tudatos, strukturált tanulás módszereivel (amelyet persze szintén értelmezhetünk performansznak, főként, ha mindezt a generációk⁵ közötti transferek szempontjából írjuk le). Mindezen megfontolások azért szükségesek a kompetenciákról beszélvén, mert jól illusztrálják, miért is mozdult el a megközelítésük az EU-s terminológiában a háromszögmodell felé, amelyben a kompetenciát tudások, skillek és attitűdök triójaként értelmezhetjük, s az attitűdök kódolta cselekedeteket könnyedén értelmezhetjük a performativitás fogalmi keretein belül.

A tanulás újmédia-környezetét vizsgálva talán három fő tematikus fókusz rajzolódik ki: a tanulási módok alakulásának kérdése (beleértve a generációk közötti transfereket), a tudástartalmak és képességek (beleértve az ezekre vonatkozó társadalmi normákat) elsajátítása és az új (tudás)tartalmak létrehozása (különösen a hálózatos alkotás) (ld. Molnár 2003). Az első szempont főbb fogódzkodóit már említettük a performatív tanulással kapcsolatban, ennek keretei a formális, nemformális és informális tanulási szférában is kereshetők, s hipotézisünk (melyet a fent ismertetett adatok megerősítenek) azt kódolja, hogy a fiatalabbak esetén mindezen folyamatok az informális tanulási szférába gravitálnak. Fontos kérdés, hogy a tanulási módok társadalmi felépülése hozzájárul-e a társadalmi integrációhoz. A digitális szolidaritás fogalmának bevezetése (ld. a következő alfejezetet) ezt a kérdést boncolgatja.

A másik két szempont szinte magától értetődően kapcsolódik ahhoz a tanulás-sal kapcsolatos kérdések mögötti strukturális háttérhez, amit a fenti, generációs elméletekről szóló tanulságaink fényében mindenképpen fel kell vetni: miként nyilvánulnak meg a digitális egyenlőtlenségek a tanulási folyamatokban? Kiindulópontunk, hogy az internet „befolyásolhatja az egyének hozzáféréseit a különböző tőketípusokhoz, például lehetővé teszi a felhasználók számára a gazdasági tőke megszerzését a kereskedelmi és foglalkozási forrásokhoz való hozzáférés elősegítésén keresztül, a társadalmi tőkét a fizikai hálózatok virtuálisakká való kiterjesztésén és az oktatási tőkét a tanulási tapasztalatok lehetővé tételén keresztül. Ezért fontos, hogy szisztematikusan meghatározzuk és mérjük a kimenetek különböző formáit, és ne vegyük mindet egy kalap alá, vagy feltételezzük, hogy az eredményeket a használat következtében automatikusan elérjük” (Van Deursen & Helsper 2015. 47.). A digitális egyenlőtlenségek kérdésével más tanulmányokban már foglalkoztunk (ld. pl. Bauer–Déri 2018), és jeleztük, hogy mindezt általában a digitális írástudás keretei között szokták vizsgálni (főleg magyar kontextusban). Épp ezért egyrészt fontos jelezni a fentiek nyomán, hogy mindez nem elválasztható a tőketípusok konvertibilitásának kérdéseitől, másrészt pedig talán érdemes jelezni, hogy az információs környezetben történő eligazodás képessége, majd a korábban offline tevékenységek egy részének online térbe emelése mint az információs írástudás első két generációja után ma már a harmadik generációs írástudások vizsgálá-

lata és szem előtt tartása is egyre relevánsabb, amelyek közé Rab Árpád és Z. Karvalics László (2018) szerint a játék-írástudás (a fejlesztő játékok használatának képessége), a tudományos írástudás (gondolkodásfejlesztés), az egészségügyi írástudás (testi és lelki egészségtudatosság) és a részvételi írástudás (demokráciára nevelés) tartozik, de a szerzők említést tesznek a pénzügyi írástudásról, valamint (az EU-s diskurzusokra is utalva) az önismereti és a jövőbeni helyzetek megküzdésének képességével való írástudásról (Rab, Z. Karvalics 2018). Talán érdemes kiemelnünk a részvételi írástudás kérdését. Ahogyan a generációs elméletek kapcsán, a demokrácia-megközelítésekben is gyakran előkerül az online terek szerepének kérdése. A liberális demokráciák⁶ válságjeleként Offe (2011) a politikai érdeklődés és bizalom csökkenését, az emberek elidegenedését tekinti, s mindezek mögött azt feltételezi, hogy a rendszer nem tudja meggyőzően legitimálni magát: „A demokrácia-válság magyarázatai közé tartozik a globalizáció, valamint a hatékony nemzetközi szabályozó rezsim hiánya; a balközép politikai eszmék kimerülése és a piaci liberális közgondolkodás hegemoniája és ezek államellenes hozadékai; a pénzügyi és gazdasági válságok hatásai és a nemzetállamok ebből következő fiskális kiéheztetése” (Offe 2011. 164.). Megoldásként Offe a deliberatív eljárások alkalmazását javasolja. S bár Offe maga nem, mások (pl. Sebestyén–Gayer 2016) azt feltételezik, hogy az internet ehhez ideális környezetet biztosít, s a web 2.0 „visszahozza a habermasi funkciót és kritikát” (Sebestyén–Gayer 2016. 146.). Az ezzel kapcsolatos elméletek részletes kritikája helyett talán elég Tufekci (2017) elméletére gondolni, aki az arab tavasz kudarcán illusztrálja a digitális technológiákba vetett túlzott bizalom veszélyeit. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy ahogy a generációs elméletek egy részénél vagy a tanulással kapcsolatos elméleteknél a liberális demokrácia és részvétel kapcsán is kontextusfüggően kell értelmezni a jelenségeket. Az online platformok önmagukban nem értelmezhetők egyedi okként a nyilvánosság és a politikai dialógus alakulásában. A részvételi írástudás terjedésével valószínűleg a pozitív hatások is erősíthetők, annak híján azonban a deliberáció offe-i értelemben vett megközelítése nem érhető el.

Visszatérve az írástudás-formák általánosabb kereteire, ezek (nem véletlenül) jelentősen összecsengenek a digitáliskompetencia-modellek fontosabb jellegzetességeivel. Ezek közül számunkra az EU Digitális kompetenciakerete (EU DigComp 2.1 – ld. Carretero et al. 2018) a legjelentősebb, amely a magyar kontextusban is megjelenik (az IKER – Infokommunikációs Egységes Keretrendszer alapjaként még a Digcomp 2.0), illetve meg fog jelenni. A modell öt kompetenciaterületet különböztet meg (információ, kommunikáció, tartalomelőállítás, biztonság és problémamegoldás), s ezekhez kapcsol konkrét kompetenciákat. A kezdeményezés nagyon fontos és nem egyedülálló, ugyanis ez segíthet a digitális tanulás egységes keretét megteremtteni, s mint ilyen természetesen az élethosszig tartó tanulás fontos eleme. A kompetenciakeretet érő talán legrelevánsabb kritikák azt vetik fel, hogy ezen kompetenciaterületek nem érzékelhetők elkülönülő kategóriákként, inkább Venn-diagramszerűen lehetne ábrázolni (ld. Biggin et al. 2017). Egy ezen az elven felépített brit modell (JISC 2017) egy virág szirmait formázza, melynek közepén a jártasságból és tevékenységekből álló képesség áll. A jártasság az IKT fejlődésével való lépéstartás, az alapfogalmak megértése és az IKT problémáira, hibáira megoldások tervezése és alkalmazása. A tevékenységek (productivity) a különböző feladatok hatékony, produktív és a minőségre figyelmet fordító kivitelezését jelentik (JISC 2017). A teljes modell részletes ismertetése nélkül is látszik, hogy a központi elem mintha összhangban lenne a performativista tanuláselmélettel, amennyiben kifejezetten cselekvéses alapú. Természetesen az erre ráépülő további „szirmok” már a klasszikusabb, médiaműveltséggel összefüggő kompetenciaterületeket is fedik, de talán nem véletlen a performatív elem középpontba helyezése (JISC 2017). Esettanulmányként kiemelhető Észtország, amely nemcsak

a poszt szocialista országok közül érzett rá elsőkét a digitális lehetőségek fontosságára. Észtországban több stratégiai keretdokumentum említi hangsúlyosan a digitális kompetenciák kérdését, ezek közül talán a legrelevánsabb az élethosszig tartó tanulás stratégiája,⁷ mely (nem túl meglepő módon) nem a performativista tanuláselméletből indul ki, összhangban van viszont az EU DogComppal. A digitális kompetencia fogalma emellett az egész életen át tartó tanulás stratégiájában is megjelenik, aszerint ez a digitális technológia használatának készsége a gyorsan változó információs társadalommal való megbirkózáshoz a tanulmányok során, állampolgárként és a közösséggel kommunikálva.⁸ Érdekeség, hogy az LLL-stratégia digitális fókuszának 2017–2020-as programja, a Digitális haladás programja is tartalmaz egy definíciót, ami némiképpen pontosítja az eredeti meghatározást: „Tárgan úgy lehet definiálni, hogy az IKT munka, tanulás, kikapcsolódás és társadalmi részvétel céljaira történő magabiztos, kritikus és kreatív használata. A digitális kompetencia lehetővé teszi azon képességek elsajátítását, amelyekre minden állampolgárnak szüksége van a 21. században a társas és társadalmi élethez és a gazdaságban történő aktív részvételhez”⁹ (2. oldal). Ez a meghatározás talán inkább a kimeneti célokat és az egész életen át tanulás szempontjából kialakított szemléletmódot képviseli, és jobban kapcsolható a performativista tanuláselmülethez. A generációk közötti szolidaritás kapcsán pedig az informatikus-oktató (educationtechnologist, haridustehnoloog) szerepe említhető meg, aki pedagógiai alkalmazottként tanári és IT-képzettséggel is bír. Feladata az IKT-tevékenységek koordinálása, fejlesztés, tanácsadás a tanároknak és diákoknak is, és nem nehéz látni, hogy a klasszikus generációs elméletekkel szemben éppen a szakértő felnőtt közvetítette tudásátadás alapjait teremti ez a példa meg.

Generációs diskurzusok Magyarországon

■ Az elméleti fejtegetéseket alátámasztandó ezen alfejezetben rövid betekintés következik a generációs keretek fiatalok körében felderíthető jellemző narratíváiba. A kutatás fókusz csoportos, és bár a központi eleme az internethasználattal kapcsolatos attitűdök kérdése (az ezzel kapcsolatos korábbi kutatásainkat ld. Déri 2018), hangsúlyosan vizsgáltuk¹⁰ a generációs diskurzusokat is. Három fókusz csoportot vettünk fel, egyet Budapesten 2018. június 28-án. Ezen öt 15–19 éves fiú vett részt. 2018. november 18-án egy székesfehérvári gimnázium XI. osztályos diákjai körében pedig egy lány és egy fiú csoportot vettünk fel négy, illetve hat fő résztvevővel. A kiscsoportos helyzet, illetve az a körülmény, hogy a beszélgetésben részt vevők ismerték egymást (a budapesti csoportban a hat főből hárman), lehetővé tette azonban a témák mélyebb, feltételezhetően őszintébb megközelítését (a szakirodalom alapján tudható, hogy a gyerekekkel végzett kutatásokban, szemben a felnőttekkel, az őszinte vélemény nyilvánítás szempontjából szerencsésebb, ha az alanyok ismerik egymást – ld. Szabó 2011).

A csoportos beszélgetések eredményei vegyes képet mutattak a generációs identifikáció kapcsán. Érdekes módon a fiú csoportokban volt erős konszenzus a generációk létének tulajdonítása, a lány csoportban inkább a korosztály sokfélesége jelent meg konszenzuális háttér-feltételezésként. A budapesti fiú csoport magát értetődőnek vélte, hogy ők egy generáció tagjai:

Mod.: Szerintetek ti egy generáció vagytok?

(Mindenk): Ja, igen. Szerintem igen.

Mod.: Hogyan jellemezhető a generációtok?

Alany: Z generáció.

Alany2: Igen, z betűvel.

Alany3: Hm... hirtelen ugrásként. Az előző generációhoz képest.

K: Miért?

Alany3: Merthogy bejöttek a számítógépek meg hasonlók, és megugrott a... tanultság a kisebbek körében, merthogy információkat szereznek a gépekről, és nem feltétlenül jó információkat, szóval feleslegesnek is mondhatókat, de sok mindent már a szülő kérdezhetne a gyerektől. (többiek: – Aha. – Ja.)

Fenti párbeszéd azonban azt is jól mutatja, hogy a generációs identifikáció lehet külsődleges természetű: a csoportkonszenzus és az elsődleges asszociáció a Z generáció fogalmára történik, amely nem valamely átélt életeseményre utal, hanem egy külsődleges, szakértők és laikusok által használt fogalom belsővé tételének eredménye. A fogalom leírására legfiatalabb alanyunk vállalkozott, a megszólalás egyértelműen a magas szintű internethasználattal azonosítja a mai fiatalok generációs identifikációjának alapját. A generációval kapcsolatos diskurzusokat azonban az egyik tizenöt éves budapesti alanyunk megszólalása váratlan irányba toltá:

Alany1: Én mondjuk nem nagyon értek úgy a géphez, én nem bírok bejelentkezni az e-mail fiókomba. (Nevetés.) Én nem értek a számítógéphez.

Mod.: Akkor te nem vagy a Z generációnak a tagja?

Alany1: Nem.

Alany2: Hát akkor itt egy szélsőség.

A fenti párbeszéd nemcsak azért érdekes, mert jól illusztrálja a féltudományos és tudományos generációs diskurzusok gyakori féloldalasságát (azaz azt, hogy a mai fiatalságot egyszerűen internetgenerációként emlegetni túláltalánosító, és rengeteg egyenlőtlenséget elfed), hanem azt is jól mutatja, hogy miként illeszthető mindez a fiatalok generációról alkotott narratívájába, amely tehát jelen esetben Z vagy netgenerációként nem egy teljes életkori kohorszt fed, hanem annak a sztereotipikus képébe illeszkedőket.

A technológia szerepe a székesfehérvári fiúcsoportban is megjelent, de eltér a budapesti diskurzustól, ugyanis ez átélt, tapasztalati jellemzőket kapcsol a generáció fogalmához (és, jegyezzük meg, látványosan összezseng Fortunati és szerzőtársainak [2019] elméletével, miszerint a fiatalabbak kevésbé motiváltak a kompetenciák elsajátítására). Érdekes, bár jelen tanulmány kereteit meghaladó tanulság volt, a tizenegyedikes osztályok esetén a fiúk és a lányok is éles értékrendbeli cezurát tapasztaltak a náluk egy-két évvel fiatalabbakkal szemben. A fiúk csoportjában ez a tisztelet-tiszteletlenség, a lányokéban az érettség narratívájába ágyazódott:

Még talán a mi generációnk érettebb, mint alattunk a következő generáció.

Ennek az értelmezését talán annak tudhatjuk be, hogy a felmenőkkel szembeni (legalábbis kultúrába ágyazott) „generációs” konfliktus a mai fiatalok esetében, ha hihetünk Székely Levente (2013) *új csendes nemzedék* elméletének, erősen elhalványul, és éppen úgy tűnik, hogy a szabálykövetés értékének vélt megtagadása miatt rajzolódik ki negatívabb kép a fiatalabbakról. Ez a narratíva expliciten is megjelent a lányok beszélgetésében:

miénk az még, fú, nagyon összevissza, mert vegyes nagyon. Azok vannak, akik már most tudják, hogy tényleg akarnak valamit, és erre koncentrálnak, meg azok vannak, akik akár még tizennyolc vagy tizenhét évesen is lázadnak a világ ellen. És akik pont alattunk vannak, azok hát, teljesen el vannak csúszva.

Érdekes, hogy a generációs diskurzus a fiúkétól jelentősen eltér, és egyértelműen a generáció fogalmának életkori csoportként történő értelmezéséből indul ki. Ezzel együtt a lázadás elutasításának mozzanata megerősíti a felnőtt minták követésének igényét. Mindezekből tehát az látszik, hogy a generációs diskurzusok erősen hatnak az identifikáció folyamataira, azonban nem kínálnak egységes narratívát, sőt vannak olyan diskurzusok, melyek expliciten megkérdőjelezzik a feltételezett generáció homogén jellegét.

Digitális dialektusok

■ Összegzésként azt mondhatjuk, hogy Marc Prensky (2001) metaforája a digitalitás „nyelvének” beszédképességéről inspiratív, de önmagában félrevezető, ezért a digitális dialektusok fogalomrendszerét javasoljuk helyette. A fogalom maga eddig is létezett, s alapvetően a netnyelvi konvenciókat, esetleg a metanyelvi forrásokat (pl. emotikonok vagy LOLspeak) értették alatta. A fogalom magyarul is létezik, bár inkább digiletusként használják (ld. pl. Veszelszki 2017), ami megkönnyíti a dolgunkat, hogy elhatároljuk a két fogalmat (a másik fontos terminológiai különbségtétel, hogy esetünkben indokolt a többes szám, míg a digilektus elméletekben nem ritka, hogy általánosabb keretekben gondolkodnak. A LOLspeak egy nem régi elemzése jól kapcsolódik a digitális performativitás kereteihez: „A LOLbeszélők felépítik annak a csoportnak a nyelvét, amelyhez kapcsolódónak identifíkálnák magukat, és részt vesznek az ezen belül történő jelentéskonstrakcióban” (Bury – Wojtaszek 2017. 40.).

Esetünkben tehát a performativitás szempontjainak figyelembe vételével és Prensky elméletének konstruktív kritikáját célozván hasznos lehet a digitális dialektusok fogalmának kiterjesztése. Eszerint mindez sajátos, a külvilággal aktív párbeszédben, de a társadalmi-gazdasági és hatalmi struktúrák függvényében létrejövő viszonyulás a digitális eszközökhöz és a virtuális térhez, amely az eszközhasználati és a digitális írástudással összefüggő kompetenciákat, preferenciákat és szokásokat is magában foglalja. A dialektusok eltérő fókuszokat, szokásokat kódolhatnak, de sok esetben lehetővé teszik egymás megértését is. A digitális dialektusok tehát nem csak elválasztanak. A különböző korcsoportok közötti mediatisált kapcsolatteremtést digitális szolidaritásnak is nevezhetjük. A digitális szolidaritás azonnali, virtuális és relatíve olcsón hozzáférhető kommunikáción nyugszik, s eképp „arra szolgál, hogy erősítse az intergenerációs kohéziót olyan módokon, amelyek egyszerre kiegészítik és pótolják a kommunikáció olyan hagyományosabb formáit, amelyek nagyobb mértékű időbefektetést és koordinációt igényelnek” (Peng et al. 2018. 158.). A digitális szolidaritás eleme lehet így természetesen az idősek integrációja (Rab Árpád 2009-es cikkében a digitális közvetítők szerepéről írt, mint akik jelentősen növelhetik az idősek online jelenlétét), másrészt azonban a gyerekek és fiatalok tanulási folyamatait is érdemes vizsgálni. Az NMHH 2017-es kutatása világosan megmutatta a szülők és a formális oktatás szerepét: a 11–16 éves gyerekek 82 százaléka jelezte, hogy a szülőktől, 80 százalék, hogy az iskolából szereznek információkat a biztonságos internethasználattal kapcsolatban (NMHH 2017).

Visszatérve a Szilágyi- és Nagy-Bandó-féle félszavak problematikájára, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a félszavak egyre inkább dialektikussá válnak, és ezeknek az azonosítása és értelmezése a digitális egyenlőtlenségek fogalmi keretein belül lehetséges, míg a klasszikus generációs diskurzusokat az identifikáció performatív kereteinek értelmezéséhez lehet használni, illetve a generációk létrehozásának diszkurzív folyamatát a hatalmi egyenlőtlenségek szempontjából is érdemes vizsgálni.

■ JEGYZETEK

1. „Sajátos történelmi helyzet, valamint egyéni (élettrajzi, értékrendbeli és viselkedés-mintabeli) és rendszerszintű jellegzetességek (a kohorszok mérete és összetétele, generációs kultúra és szerveződés)” (Becker 1992. 23.).
2. Példaként idézhető egy *Generációs gondolkodás* című tanulmány, amelynek szerzői egy reprezentatív adatfelvétel eredményeképpen arra a következtetésre jutnak, hogy az 2014-ben vizsgált 15–24 évesek „nem írhatók le egységes jellemzőkkel [...]”. Felmerülő kérdés az is, ami viták lefolytatására is alkalmas, vajon valóban annyira különböző-e ez a fiatal generáció, vagy ugyanazokkal a gondokkal kell nekik is megküzdeni, mint a korábbi generációknak ennyi idős korukban” (Töröcsik–Szűcs–Kehl 2014. 13.).
3. A szerzőtársak között a fogalom megalkotója, Kimberlé Crenshaw is szerepel.

4. Az adatfelvétel Olaszországra, Franciaországra, az Egyesült Királyságra, Németországra és Spanyolországra terjedt ki.
5. A generációk közötti transzfer fogalma olyan elterjedt, hogy a generáció fogalmával kapcsolatos problémák ellenére is érdemes lehet megtartani annak szem előtt tartásával, hogy a generációt csak leíró, kohorsz értelemben használhatjuk e tekintetben bizonyosan.
6. Claus Offe (2011) a liberális demokráciát négy strukturális jellemzőjével írja le: államiság, a jog uralma, politikai verseny és a hatalmon lévők elszámoltathatósága.
7. Ministry of Education and Research: The Estonian Lifelong Learning Strategy 2020. https://www.hm.ee/sites/default/files/estonian_lifelong_strategy.pdf (2018. 08. 04.).
8. Ministry of Education and Research: The Estonian Lifelong Learning Strategy 2020. https://www.hm.ee/sites/default/files/estonian_lifelong_strategy.pdf (23. oldal) (2018. 08. 04.).
9. Haridus- ja Teadusministeerium (2017): Digipõrdeprogramm 2017–2020 https://www.hm.ee/sites/default/files/2_digipoorde_programmi_2017-2020_eelnou_1.pdf (2018. 08. 04.).
10. Köszönet a lánycsoport felvételében nyújtott segítségért Baski Mártának.

■ KÖNYVÉSZET

- Bauer Béla – Déri András: *Hálózatokhoz kötődve – a fiatalok online hálói*. In: *Arctalan (?) nemzedék*. Szerk. Bauer Béla – Szabó Andrea. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Bp., 2011.
- Bauer Béla – Déri András: *Különbözőségek – generációs vagy társadalmi egyenlőtlenségek – a társadalmi tőke online összetevői*. Me.dok 2018. 1. 5–36.
- Becker, Henk A.: *A pattern of generations and its consequences*. In: H.A. Becker (ed.): *Dynamics of Cohort and Generations Research*. Thesis Publishers, Amsterdam, 1992.
- Uó: *De toekomst van de Verloren Generatie*. Meulenhoff, Amsterdam, 1997.
- Bhana, Deevia: *Gender and Childhood Sexuality in Primary School*. Springer, Singapore, 2016.
- Biggin, David et al.: *Digital Competence and Capability Frameworks in the Context of Learning*. Self-Development and HE Pedagogy. In: Giovanni Vincenti – Alberto Bucciero – Markus Helfert – Matthias Glowatz (eds.): *E-Learning, E-Education and Online Training*. ICTS – Springer, Cham, 2017.
- Bury, Beata – Woljtaszek, Adam: *Linguistic Regularities of LOLspeak*. Sino-US English Teaching January 2017. 1. 30–41.
- Butler, Judith: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, London and New York, 1990.
- Cho, Sumi – Williams Crenshaw, Kimberlé – McCall, Leslie: *Toward a field of intersectionality studies: Theory, applications, and praxis*. Signs. Journal of Women in Culture and Society 2013, 4, 785–810.
- Carretero, Stephanie – Vuorikari, Riina – Punie, Yves: *DigComp 2.1. The Digital Competence Framework for Citizens With weight proficiency levels and examples of use*. Európai Bizottság, Brüsszel, 2018.
- Côté, James E.: *Sociological perspectives on identity formation: The culture-identity link and identity capital*. Journal of Adolescence 1996. 19, 417–428.
- Cover, Rob: *Performing and undoing identity online: Social networking, identity theories and the incompatibility of online profiles and friendship regime*. Convergence. The International Journal of Research into New Media Technologies 2012. 2. 177–193.
- Danis Ildikó – Farkas Mária – John Oates: *Fejlődés a koragyermekkorban: hogyan is gondolkodjunk róla*. In: Balázs István (szerk.): *A koragyermekkor fejlődés természete – fejlődési lépések és kihívások*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Bp., 2011.
- Déri András: *A kiberpesszimizmus és a digitalitásban születés diskurzusai a társadalmi felgyorsulás tükrében*. Me.dok 2018. 1. 79–105.
- van Deursen, Alexander J. A. M. – Helsper, Ellen J.: *The Third-Level Digital Divide: Who Benefits Most from Being Online? Communication and Information Technologies Annual: Digital Distinctions and Inequalities*. Studies in Media and Communications 2015. 10. 29–53.
- JISC (2017): *Building digital capabilities: The six elements defined*. http://repository.jisc.ac.uk/6611/1/JFL0066F_DIGIGAP_MOD_IND_FRAME.PDF (2018. 07. 29.)
- Eschleman, Kevin J. et al.: *The Effects of Stereotype Activation on Generational Differences*. Aging and Retirement 2017. 3. 200–208.
- Fortunati, Leopoldina – Taipale, Sakari – Federico de Luca: *Digital generations, but not as we know them*. Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies 2019. 1. 95–112.
- Hack-Handa József – Pintér Róbert: *Generációs különbségek a magyar médiafogyasztásban*. Információs Társadalom 2015. 2.
- Hall, Stuart: *A kulturális identitásról*. In: *Multikulturalizmus*. Szerk. Feischmidt Margit. Osiris, Bp., 1997.
- Molnár Pál: *Hálózatosság és tanulás hálózati környezetben*. ELTE, Bp., 2013.
- Nagy Ádám: *Az Alfa generáció magyarországi recepciója*. Kultúra és közösség 2017. 3.
- Médiahasználat-, médiafogyasztás-, médiaértés-kutatás 7–16 éves gyermekekkel és szüleikkel*. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, Bp., 2017. http://nmhh.hu/dokumentum/197726/NMHH_PSYMA_7_16_eres_2017_final.pdf (letöltve: 2019. 04. 02.)
- Claus Offe: *A liberális demokrácia válsága és megújítása: intézményesíthető-e a deliberáció?* Fordulat 2011.15.
- Sebestyén Eszter – Gayer Zoltán: *Az ó- és új nyilvánosság mint önmagába térő ösvény. Viselkedésváltozás és a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása web 2.0-ás közegben*. Média kutató 2016. 3.
- Siyun Peng et al.: *Use of communication technology to maintain intergenerational contact: Toward an understanding of 'digitalsolidarity'*. In: Barbosa Neves, B. – Casimiro, C. (eds.): *Connecting Families? Information and Communication Technologies, Generations, and the Life Course*. Policy Press, Bristol, 2018.

- Purhonen, Semi: *Zeitgeist, identity and politics. The modern meaning of the concept of generation*. In: *The Routledge International Handbook on Narrative and Life History*. Editors: Ivor Goodson – Ari Antikainen – Pat Sikes – Molly Andrews. 2016, 167–178.
- Prensky, Marc: *Do They Really Think Differently* (Digital natives, Digital Immigrants). In: *On the Horizon*. NCB, University Press, 2001, 6, Part 2.
- Rab Árpád: *A magyarországi idős korosztály információs írástudása és motivációi*. Információs Társadalom 2009. 4.
- Rab Árpád – Z. Karvalics László: *Harmadik generációs információs írástudás-fejlesztés a gyermeki életésélyek javításáért*. Információs Társadalom 2017. 2. 69–77.
- Raymer, Michele – Reed, Marissa – Spiegel, Melissa – Radostina K. Purvanova: *An Examination of Generational Stereotypes as a Path Towards Reverse Ageism*. The Psychologist-Manager Journal 2017. 3. 148–175.
- Schulmeister, Rolf: *On the myth of the Digital Natives and the Net Generation*. BWP Special Edition 2013.
- Schultze, Ulrike: *Performing embodied identity in virtual worlds*. European Journal of Information Systems 2014, 1, 84–195.
- Smith, Anthony N.: *Pursuing „Generation Snowflake”: Mr. Robot and the USA Network’s Mission for Millennials*. Television & New Media 2018. 1. 117.
- Somlai Péter: *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Corvina, Bp., 1997.
- Uő: *Társas és társadalmi*. Napvilág, Bp., 2008.
- Uő: *Nemzedékektől életszakaszokig*. Történeti vizsgálódás eltoló szociológiai témákról és szempontokról. In: Spéder Zsolt (szerk.): *A család vonzásában*. Tanulmányok Pongrácz Tiborné tiszteletére. KSH Népeség tudományi Kutatóintézet (NKI), Bp., 2014.
- Szabó Ákos: *Adalékok a gyerekkutatások módszertanához*. Kapocs 2011. 4.
- Szakály Orsolya: *Gasztronómiai blogok mint online kommunikációs eszközök. A blogolvasók döntéshozatalát befolyásoló jellemzők*. In: Csapó János – Gerdesics Viktória – Töröcsik Mária (szerk.): *Generációk a turizmusban*. Tanulmánykötet. Pécs, PTE, 2018.
- Székely Levente: *Új csendes nemzedék*. In: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*. Kutatópont, Bp., 2013.
- Töröcsik Mária – Szűcs Krisztián – Kehl Dániel: *Generációs gondolkodás. A Z és az Y generáció életstílus csoportjai*. Marketing & Menedzsment 2014. II. (különszám).
- Tufekci, Zeynep: *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*. Yale, New Haven, 2017.
- Veszelszki Ágnes: *Netnyelvészet – bevezetés az internet nyelvhasználatába*. L’Harmattan, Bp., 2017.
- Vinken, Henk: *Political Socialization and Values*. In: Sasaki, M. – Goldstone, J. – Zimmermann, E. – Sanderson, S. K. (szerk.): *Concise Encyclopedia of Comparative Sociology*. Bosen: Brill, Leiden, 2014.

WÖLFINGER KITTI

CSILLAPULÁST TALÁLNI A VILÁGBAN

Balla Zsófia költészetéről

■ „A ballazsófi-nap [...] csöndes, olyan, mintha nem is volna. Van. [...] szavakból áll, [...] szavakból vannak összetakolva indulatok, érzelmek és szenvedélyek, gondolatok és fájdalmak. Nem ezeket fejezi ki a nyelv által, hanem fordítva: a nyelvből építi őket fel. [...] Barna ez a nap, ahogy egy asszonyra is lehet mondani: barna. Nem egészen tudjuk, mit értünk ezen. Talán azt a drámát, ahogy ennyi finom rezdülés, játékoság, jóság [...] közt [...] egyszerre csak jeges réműletre bukkanunk. [...] Derűs nap, és jól fogunk aludni, ébredéskor lesz egy pillanat, amikor majd körbenézünk, és mintha idegen szobában volnánk, ám ez csupán futó, kellemetlen érzés lesz, futó iszony, és egyébként is már csak másnap.”¹

Jegyzetében Esterházy Péter játékos könnyedséggel és iróniával írja le a ballazsófi-olvasás tapasztalatának jóleső ellentmondásosságát, miközben felmutatja e líra alapvető nyelvi-poétikai jellemzőit.²

Az alábbi tanulmány is erre vállalkozik: a jelenhez közelebbi köteteket elemzi (*A harmadik történet, A nyár barlangja, Más ünnepek*); olvasási lehetőségeket kínál, tematikai csomópontok számbavételével.

Emlékezetpoétika

■ Balla Zsófia az idő nyelvbe írását végzi kezdettől fogva, első kötetének címe jelzi ezt (*A dolgok emlékezete*); a címadó vers első két sora („A dolgok emlékezete / újra és újra megaláz. / Nekem nem emlékeim, csak fogalmaim vannak, / s mellettem naponta / in memoriam ég a gáz.”) a személyes emlékezetre utalhat, a méltatlan családi-emberi sorsa, csakúgy, mint a „gáz”, poliszém volta okán. A következőkben ez részint felülíródik, távlatosul, mintha közösségivé válna. Az emlék, amely még szó előtti, nem verbalizált, elveszejt; de amint szóvá alakul, megtart. A(z emlék)képet fogalmivá, szóvá formáló igyekezet írja e sorokat, voltaképp az életművet. Az eddigi utolsó kötetének záró verse befejező soraiban a jelen jövőbeni múlttá válása s ilyen módon az egyént gazdagító vonása fejeződik ki („Kenyér és kávé illata szivárog, / kamarazenét spriccel egy adó. / Majd mindent magammal viszek. / Ez itt az összecsukható / kis tábori haza.” [*Kis zugi hadjárat avagy Feldzug*]). Az időélmény, az emlékezet meghatározó témája Balla költészetének (mint általában a költészetnek), emellett poetológiai kérdése.³ Számos vers említhető volna, mely azt példázza, filozofikus érdekeltségű költészet lévén az idő, a lét(ezés), létbe vetettség a szubjektum számára kérdéseket vet fel szakadatlan, a hozzá való viszony mindig problematikus.

A nyár barlangja kötet az időnek szentelt, erre a nyitó, a többtől elválasztva – mottószerűen – magában álló költemény referál. Arra mutat rá, ami a létezés sajátja, s amit a lírai én talán a leginkább nélkülöz: az időre. A kötet egy recenzió szerinti egy új(abb) költői nyelv mutatkozik meg itt, amely „objektívítás és személyesség különleges elegye”.⁴ E tekintetben azonban nem új (minthogy a mondat az eddigi versanyagra is vonatkoztatható); mégis másféle a lírai megszólalásmód, mint a hét évvel korábbi kötetben. Például a dikció tekintetében oldottabb, a képhasználata erősebb, ugyanakkor „zárkózottabb, sebzettebb”.⁵ A költemények vilá-

gát átható legfőbb egzisztenciális tapasztalat a hiány. A szövegeket öt ciklus (*Hallomás, Kései lista, Baráti beszéd, A nyár barlangja, Égi szerkezet*) tagolja, ezeket előzi meg az *Időt* című vers. Jelöletlen felszólításként (óhajként) olvastatja magát. (Az elsősorban a központozás módjában megnyilvánuló hangnembeli visszafogottság, tartózkodó szenvedély a könyv egészét jellemzi.) „Az idő kireped, forró gesztenyehéj. / Talp alatt csergő murva” – a metaforák értelmében az idő nem egészen; (cselekedetekkel való) kitöltésre váró forma, teljessé mégsem tehető, maradéktalanul birtokba nem vehető. Paradox természetű („Örök az, ami cikázva hiányzik, villámlik a sejtben.”). Hiába a távolító szándék, a felejtés kívánalma, a belső és külső idő a beszélőtől elidegeníthetetlen. A romlékony emlékezet képei minduntalan a jelenbe tolulnak („A múlt, mint hosszú emlék, megkeres kifakulva.”). Az időről való beszéd a plaszticitáshoz kötődik. Horizontálisan és vertikálisan is („Kiszáradt gomba a múlt, / lágy vakondüreg.”) kitölti a teret: a létezés időbelisége ekvivalens a térbeliséggel. A lírai én magát középre helyezi, így válik (saját tudással bíró) közvetítővé két világ között („Középre igazítom a tettek időközét. / [...] Isten, így hívják, megengedi, hogy figyeljem. / Szabaduló virág lassuló végtelenben.”). A záró sor a tér-idő azonosságára (az idő múlásával szűkül a tér) utal vissza, és az első szöveghely, amely felől a borítókép jelentéssé válhat.

A dialogikus szerkezetű *Számvetés* katalógusszerűen sorjáz egy varázstalanított (szavak, törvény, szeretet nélküli) világban élhető létre (halálra) irányuló kérdéseket. A kollektív-személytelen beszédmódban megszólaló lírai én a végső okot, a választ az önismeret hiányában látja („Ami megtörtént, azért történt, / mert mi eldugtuk életünket.”). Az utolsó mondat a megoldást kérdéssé formálja, amelyet majd az idő érlel tette („Szembenézni magunkkal hány év ad erőt?”). A ciklus címadó versének (*Hallomás*) beszélője már nem a közösség tagjaként, hanem felsőbbrendű egyénként, Kasszandraként határozza meg magát. Akit hallanak, de akire nem hallgatnak („Szólok, mégse hiszik a halandók azt, ami látszik.”). A szöveg a versírás folyamatára, gyakorlatára reflektál: a (próféta szerepet vállaló?) költő osztályrésze a kényszerű elhallgatás („Sorsuk övék, nem enyém! – ugatott Kassandra / hiába.”), amely a létezését ellehetetleníti („Hallgat a múzsaszáj. Feszülő, vadiker vonalával / metszi időm. Hasogat ez a vágáshely, a cezúra.”). Vagy mert a szó hitelét, vagy mert a lírai én alkotói képességét veszítette. Ilyenformán a címbe beleíródik a műfajjelölő „vallomás”. A ciklusban párverse lehetne a szintén önreferens *A próféciák* („A költők előreszaladnak. / Csukott szájjal beszélnek. / Nehezen cseppentik a lényeket.”). Balla költészete *szó és szótlanság, szó és csend között* formálódik (részben politikai okokból); e tekintetben is rokona lehet a Nemes Nagy Ágnes-, illetve a Beney Zsuzsa-féle lírának.

A *Karácsony városa* négy képeslapot rajzol fel, amelyeket tágabban a nyár-tél, szűkebben az élet-halál, társiasság-magány, jelenlét-távollét, napszakok, illetve a szokásosan hozzájuk rendelődő színek, fények ellentéte szervez. E költeménnyel válik a kötetben elsőként verstárggyá a holokauszt eseménye, hiszen karácsony ürügyén a halott szülőkről emlékezik meg a lírai én. A vers így kapcsolódik a *Földi csendesség* címűhöz, amelyben az árván maradt gyermek szólama a tragédia feldolgozhatatlansága felőli bizonyosságot és a hátramaradt élet komor távlatosságát összegezi („Holt szülőim élete újra, végleg / rám szegeződik.”). A *Karácsony városának* egyes szöveghelyeit olvasván érdemes rátekinteni a könyvborítóra, ahol szöveg és kép együtthatásában a tipográfiát illető kötet szerkesztői tudatosság nyilvánul meg. A felület uralkodó színei: piros, fehér, kék. Ha a piros a nyár, akkor a fehér (lehetne) a tél („Fehéren öklel, / izzik a mázsás, néma tél”). A kék több helyütt előfordul a kötetben. Kötődik hozzá az emlékezés-felejtés („Nem marad ember a fényes kékben / pangó emlékezetben.” [*Időt*]); a végtelen képzetköre egy már idézett sorban; a halálé („a törvény és a világa-múlt szeretet / leszárad, és / [...] világvégi kék szájából szívárognak” [*Számvetés*]); az égi szférára, a metafizikai „vigasz-

ra” utalón a jelenlété-hiányé („Kieé a titkos alvás, a néma jelenlét? [Aki tiéd, csak azt]). A *Karácsony városa* soraiiban – amelyekre majd a kötet címadó verse emlékeztet – a nyár az otthontalanság érzetét kelti fel („Szép berlini nyár. / Idegen. / Mintha nem érném lábammal a mélyét.”), azonban kontextustól függetlenül (általában) pozitív értékek jelölője. Ezzel szemben a tél elveszejt, és a nyárral való viszonyában is ez érvényesül („Beleromlik a nyárba.”). A két évszak közötti reláció tehát bennfoglaló kapcsolat, a megnövelt betűtípus érzékeltetheti a tél dominanciáját. (Ez az értelmezés a nyelvi önreflexió megvalósulásának ellenében hat, mert a szintagmában a nyár a birtokos, a barlang pedig a birtok. Utóbbi metaforikus jelentésköre hasonló ahhoz, amellyel a tél a versszöveg alapján rendelkezik: fenyegetettség; bezártság; óvó, felszabadító elrejtettség.) Az azonosítás láncá bővül, körré válik, amennyiben a képen a már említett szinekdochikus viszony látható. A szín- és évszakszimbolika tovább árnyalható az azonos című többleteles költeményt (előre) fellapozva, és/vagy a szó szerkezetet egészében nézve. A „nyár barlangja” az emlékező tudat metaforájaként is érthető. (Ehelyütt érdemes hivatkozni Balázs Imre József recenziójára,⁶ amely a barlang személyessel, a bensővel való azonosságára, ilyen módon befejezetlen voltára figyelmeztet. Mindez meghatározza a tudat működését is, tehát az emlékek elrendeződése sem fejeződik e ponton be, az idő mindkét irányába újrendezhető. – Ez az átstrukturálás megtörténik az új kötet lapjain, ahol a szavakban és képekben megragadható idő sokkal hangsúlyosabb és változatosabb módon azonos a térbeliséggel.) Az *ég mezői* című vers sorai erősítik ezt az olvasatot („Az emlékek ventilátorában / tetek füstmérgezése kékül: / világot vet mindenre a rózsahomály.”). A növény mint bizonytalan viszonyítási pont a megbízhatatlan emlékezettel válik azonossá, a neologizmus annak ambivalens természetére ismertet rá: értelemadó, de önmagát az értelmezés lehetőségétől megvonó. Másutt ennek ellentéte, határozott mérték, az élni imperatívuszát, a maradandóságot képviseli az elmúlással szemben („Egyetlen földi jel.” [A jel]). A fedőlappra-borítóra helyezett rózsza (René Magritte *A harcosok sírja* című festményének reprodukciója) tehát nem csak rózsza, esetlegesen a versekben szereplő valamennyi növényi létforma előlege. (És az erotikáé.) Ugyanakkor zárt (élet)térben, szobában látható, az egész életet, emlékezetet betöltőn magasodik a szemlélő előtt. A „rózsahomály” példája annak, amikor a kép, ami intenció szerint megértet magyarázat nélkül, önmagába fordul. Thomka Beáta az *Eleven tér* című kötetéről írván érinti Balla képalkotási módszerét. Két metaforatípust különít el. Az első kategóriába tartozónak látszik az idézett szakaszból a megvilágító „rózsahomály”. Ellen-tételesen alapul, „föltűnő a felfokozott képi, színbeli, formai hatáselem” benne. A másik típusba azok tartoznak, amelyekben nem a képes beszéd, inkább az elvontság dominál („Apácaszépség és barátselyem motették” [Aki tiéd, csak azt]). Mindenesetre a befogadói szabadság mindkét esetben nagy. – A *nyár barlangja* kötet egésze és a címadó vers is a vöröslő rózsza, valamint a barlang (emlékezetmetafora) révén metonimikusan a test(iség)et, test és szellem egységét idézi. Amit Sándorfi Edina a rilkei Malte-regény elemzésekor megállapít, a jelen kötetre is érvényesnek hat, jelesül: a barlang üreges tér, „ahol logosz és érosz mint sajátos affektivitás egymás mellett ek-zisztálnak, és mindenkor megelőzik, magukban rejtik az igaz megismerését”.⁸ Továbbá „[a]z üreges terek alogikus tapasztalatában a dolgok mélyen belesüllyednek, beleivódnak a létbe, a khóra nyomaiként [...] megjelenés nélküli távollevőként mutatkoznak meg”.⁹ A *nyár barlangjának* lírai éne(i) a lét nyomait kutatja az emlékezés során; pontosabban „kutatnia” szükségtelen, mert azok testiesültek („Ahogy egy arc bezárul, / sisakrostélyá sorvad lassan, / aszú modor szívsavakban.” [A *nyár barlangja*]); így tud ráismerni igaz önmagára.

A *Wiepersdorf*, ahogyan a *Karácsony városa*, pillanatképeket rajzol. Az öt miniatúrban a külső megfigyelés belső is egyidejűleg. Az alanyi lét változásai természeti képekbe vetülnek, így mire a napszak elmúlik, nemcsak az ébrenlétnek, de

az életnek is vége („Lecsúszik az ég torkába a nap. / Nézem a csendet, hogy dől / a fákból, zsigerekből. / Fenyőkre zúzott álom füstje kap.”). A *harmadik történet* kötetben *Az alvó* címmel szereplő vers a *Tópart Wiepersdorfban* alcímet viseli. A magány tapasztalatát írja verssé, higgadt kijelentő mondatokban, tárgyias képalkotással. Nem téli éjszakát, de éjbe nyúló délutánt láttat. Szavak-képek, a szerkezet szintjén emlékeztet a József Attila-versre – Balla e poétikának is örököse – („Harang fémlik a szomszúságtól”; „Kidülledt ég tüzet vizek, / parkszálon vörös csordogál. / A fák szűrőjén fennakad az árny”). Míg itt a fákhöz az álom, az önvetés képzetkőre kapcsolódik, a *Jégrajz* „ingó ága” a magányt érzékíti. A képi síkot tekintve metonimikus viszonyban áll vele a *Csupasz fák* egyedüllétet erotikában feloldó társiasága.

A második ciklusba az *Újabb év hajnala* vezet át, mely hasonlóképp a kötetzáró vershez (*Anyám, az angyal*), a halott anya alakját írja élővé. Már az előbbiben megjelenik az egymás lényegeként megélt születés és halál/halva, halálra születés motívuma, amely a *Kései lista* több darabjában is végigvonul: „Azt ünnepeljük, ami lesz. / Bár végünk ott neszez / a születések erdejében.” (*Az ébredés*); „Életre nehezülök. Szülök és készülök.” (*Születésünk napja*); „Nem akarok kiloccsanni az életemből. / [...] bömbölte éles hártayahangon. / Miközben kilökték sorsába, / a síkos üstbe” (*A gyermek születése*). Visky András „*Énalany és Ótárgy között*” című esszéjében megjegyzi, hogy a beszélő a verset „testként szemléli és a születéssel hozza összefüggésbe”.¹⁰ Erre nemcsak az *Ahogy élsz* kötetben találni példát, hanem már korábban, *A páncél nyomaiban* (1991). Akár az *Ars poetica* című versben, amelynek sorai reflektálnak a trópusalakítás módjára is. A testpoétika később a *Más ünnepek* lapjain is megjelenik; így végigkövethető, ahogyan az önkifejezés a vers (állati és emberi) test (részei)ként való felmutatásától a saját test romló állapotainak leplezetlen megmutatásáig jut; többek között „a szép fegyverkovácsné” alakja köré szerveződött, immár verstrilógiában: elköszön a régi fiúktól (*A harmadik történet*), – sóhaja (*A nyár barlangja*), – levele (*Más ünnepek*). Vagy amiként a fizikai tér, melyben a biológiai test megjelenik, maga is belakható, majd fogyóromló testté válik (*A test, a test; A test feltámadását; Kolozsvár*).

A harmadik ciklusbeli szövegek (egykori) barátságok emlékei. Műfaji szempontból ez az egység a legszéttartóbb. Villoni balladák keretezik (*Az időhúzás balladája, Az eszemvesztés balladája*), az előbbi az időt avatja újra verstémává, az utóbbi pedig a felejtést. Szonettet és két alkalmi verset fognak közre. Az utolsó két ciklus szemléletbeli változást hoz, amennyiben metafizikai vigaszt nyújt a keresőknek. A kötet egészén a témákat, a szerkesztést, a mondatalakítást, szóhasználatot tekintve érezhető valamifajta polaritás, az ellentétek dinamikája, mely az időben alkot egységet.

Teopoétika

■ Miként Szilágyi Márton megállapítja, Balla „lírójának középpontjában [...] egy alanyian nyílt személyiség áll”.¹¹ A versekben jelenlevő én a nyelvben létezik elsőként és elsődlegesen – mint Nemes Nagy költészetében – emlékei „újrarendés” révén. Ezen emlékek egyaránt a tapasztalati és a tapasztalaton túli világ részeként nyilvánítják meg maguk.

A versek beszélőjének látható kísérői-segítői (emlékei) kezdetben az emberi világot tárgyai. A szövegek a személyes helyett az ember-tárgy kapcsolatokra összpontosítanak, amely rendszerben a dolgok érvényt kapnak. „Lángol az ember [...] / Azután meghal, / és élni kezdenek a dolgok” – áll a *Dolgok* címűben. *A harmadik történet* kötetzáró verse önértelmező igénnyel olvastatja magát. „A tárgyakat [...] kézbe vesszük, / megtapintjuk, használjuk. [...] / Ettől csupán kopnak, fognak.” A szubjektum és az objektum kapcsolata mélyen személyes, de nem fizikai érin-

tésen alapul. Mintha az én nem akarna közel kerülni hozzá, megismerni azt. Legálábbis nem ilyen módon. „A tárgy a tekintetemtől gyarapodik. Szemem / egészíti ki. A figyelem. A kiemelés. A viszony. Az a / tény, hogy valami elemien fontosra emlékeztet. Hogy / emiatt – miközben megérintem, nevet adok neki – le kell írnom. Hogy megmutathassam.” Nincs szükség fizikai közelségre, bizonyos értelemben megismerésre, mert e szerint a tárgy már-mindig ismerős. Egyanyagú a szubjektummal. Tőle van. Belőle. Nemes Nagy Ágnes szavaival „[m]indaz, amit önmagából nem ismer”.¹² Szintén e kötet verse az *Ünnepet*, melyben ez a paradoxon fogalmazódik meg („Van erre szó, de nincs emlékezet”¹³): „A vers a tárgy alá hajlik, árnyékába fekszik, a tárgy mögé rejtőzik. A vers az a tekintet, amely a / tárgy minden porcikáját szemügyre veszi, / [...] de nem minden jegyét említi, / hanem csak azokat, amelyekhez a megértés és a / teremtés szándékát kaverheti”. Formája a vers, a szó, ilyen módon a lírai én mégiscsak szóba áll a tárgyakkal, szó által teremti őket. De e helyütt szintén a tárgyokban lévő hír tűnik elsődlegesnek, kimondatlanul is. „Az én tárgyam az, amelyet meglátok. Amelytől / nem tudok szabadulni. Amelyből verset írok. Mint a / régiekkel a lovat, a serleget, a függőt, úgy temetik el / majd velem azt, amit láttam” – olvasható a záró szakaszban.

Az immanens később transzcendenssel vegyül, s amint jelen elemzés korábban utalt rá, már e kötet szövegeiben felsejlik, hogy a hozzá való viszony nem (lesz) olyan harmonikus, mint a tárgyakkal vállalt közösség.

A jelenhez közelebbi példa erre *A harmadik történet Angyalnak lenni* ciklusának antinomikus, noha a megelőzőkhöz képest markánsabban rilkei („Botrány az angyal”) angyal-képe. Emellett *A nyár barlangja Kései lista* ciklusának versei, melyek a nézőpontot a nem látható felé tágitják: a felsőbb szféra ura a tapasztalati világban hiányként létezik („az úr, mint tüzes értelem, / mit csurom úr terem / az ébredés falát / áttöri majd velem.” [*Az ébredés*]), a *Kései lista*-vers gyermek-énje mégis hozzá fordul – aki csak önmagát ad(hat)ja (*Válasz egy költőnek*).

A *Más ünnepek* kötetben az angyal motívuma nem tűnik fel, csak eltűnően („Kirepültek az angyalok / otthagyták a testet magára” [*Búcsú nélkül*]), azonban Isten alakja megmutatkozik. A lírai alany transzcendenshez való kötődése továbbra is ellentmondásos. A valamikori kereső mostanra egyrészt kiábrándult: bizonyossága a gondviselésben megmaradt (szükségét is érzi); csupán Isten létezését vonja kétségbe (hogy aki létezik, Isten): „Isten, ha van, ha nincs, működik.” (*A reggel színe*); „Isten az egyik háborúban elesett. // [...] arra kell – noha nincs itt és nem segít –, / hogy strómanként elrejtse szörnyű tetteink” (*Korunk háborúi*). Másrészt él benne a (menedék iránti) remény: *A szünet csodája* című vers – melynek részlete a hátsó borítón is szerepel – az előző kötet zárlatához hasonlóan biztat („Régi nyarak remegnek ezer csillagjegyén. / S mi vakon lépegetünk a nálunk nagyobbban. / Van olyan ég, melyben otthon vagyunk.”). A kezdeti kétségbeesett-zaklatott, Istenhez forduló magatartás elnyugodni látszik, a lírai én belső bizonyosságot talált, mely egyfelől az emberen túli, de embert megtartó minőség létezésére vonatkozatható, másfelől a „nálunk nagyobb” saját valóságban („folt lámpáink”) való eligazodás biztonságosságára. A kötet, illetve a költészetének újabb fejleményei cáfolják Forgách András megállapítását, miszerint „[h]a egyáltalán van, az egyetlen metafizika itt maga a túlélés”.¹⁴

Balla esetében (is) az egyéni sorstörténetből eredő fájdalom, szenvedés az, amely a szubjektumot önreflexióra, a lehetetlen elfogadására, végső soron a megmaradt élet lehetőségének, értékének felismerésére, a bölcs(ebb) megbékélésre készíti. A *Más ünnepek* kötetbeli *Az óriási hárs* című költemény felütése („Én a világban találok csillapulást. / Most minden más riaszt.”) a Balla által képviselt és az életmű jelenlegi szakaszában felerősített szemléletet érzékletesen fejezi ki (akár *A szünet csodája* záró sora: „Van olyan ég, melyben otthon vagyunk.”): e sze-

rint a lét a megtalált/felismert otthon tere, mely a létbe vetett embernek vigaszt adhat, és okot a derűre.

■ JEGYZETEK

1. Esterházy Péter: *Egy ballazsófi- nap*. In: Uő: *A halacska csodálatos élete*. Digitális Irodalmi Akadémia – Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2011. 236. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=315&secId=29510&limit=10&pageSet=1>
 2. „Az Esterházy beszéd-, vagy írásstílusát például – szinte azt mondhatnánk – mi társalgási nyelvként használtuk. Olvastuk a könyvét, de már előbb Orbán György, a kitelepedését követően úgy írt haza – természetesen a szokásos stílusban fogalmazva –, hogy »Esterházy lop«. Ezt illet s-sel ejteni (persze közben egy kis eleganciával jelezni, hogy tudjuk mi, hogy hogyan kell, de hát mi ezt így játsszuk), és az, hogy lop, az azt jelentette, hogy ő azt írta meg, amit mi a mindennapi életben beszélünk, és akik vagyunk.” Martos Gábor (szerk.): *Marsallbot a hátizsákban. A Forrás harmadik nemzedéke*. Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, Kvár, 1994. 19. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf4838.pdf
- Emellett versekből is tudható, Esterházy szellemi közelsége, játékosága, szigora poétikai – és személyes életbeli – referenciapont volt: *Az élet delén; Hogy gyógyíthatatlan; Elégia*. In: *Más ünnepek*. Kalligram Kiadó, Bp., 2016. 139–146.
3. Vári György: „*Van erre szó, de nincs emlékezet*”. *Balla Zsófiáról*. Holmi 2007. 9. sz. <http://www.holmi.org/2007/09/vari-gyorgy-van-erre-szo-de-nincs-emlekezet-jegyzetek>
 4. Dérczy Péter: *Beszélni kell, ha nem lehet*. (Balla Zsófia: *A nyár barlangja*.) Élet és Irodalom 2010. 01. 22. http://www.es.hu/derczy_peter;beszelni_kell_ha_nem_lehet;2010-01-24.html
 5. Demény Péter – Láng Zsolt: *Klikkrec*. (Balla Zsófia *A nyár barlangja* című verseskötönyvéről.) Látó 2010. március <http://www.lato.ro/article.php/Klikkrec-Balla-Zs%C3%B3fia-A-ny%C3%A1r-barlangja-c-versesk%C3%B6nyv%C3%A9r%C5%91/1644/>
 6. Balázs Imre József: *Fenyőtohoz, rózsza, barlang*. (Balla Zsófia: *A nyár barlangja*.) Jelenkor 2010. 11. sz. <http://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/2010-11.pdf>
 7. Thomka Beáta: *A befogadás kihívásai 8. Az intellektus érzékisége*. *Balla Zsófia: A nyár barlangja*. Jelenkor 1991. 2. sz. 1045.
 8. Sándorfi Edina: *A mimézisen túl: Goethe, Fontane és Rilke rejtett esztétikája*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010. 213.
 9. Uo. 229.
 10. Visky András: „*Énalany és Ótárgy között*”. In: Uő: *A különbözőség vidékén*. Vigilia Kiadó, Bp., 2007. 110.
 11. Szilágyi Márton: „*Van ki formátlan léted egybetartja?*” (Balla Zsófia lírájáról). In: Uő: *Kritikai berek*. JAK–Pesti Szalon, Bp., 1995. 61.
 12. Nemes Nagy Ágnes: *Névtelenek. Háttérzaj*. In: Uő: *Szó és szótlanság*. PIM, Bp., 2010. 257. https://reader.dia.hu/document/Nemes_Nagy_Agnes-Szo_es_szotlansag-96
 13. A Nemes Nagy Ágnes-i hagyomány folytatásáról lásd Vári György: „*Van erre szó, de nincs emlékezet*”. *Balla Zsófiáról*. Holmi 2007. 9. sz. <http://www.holmi.org/2007/09/vari-gyorgy-van-erre-szo-de-nincs-emlekezet-jegyzetek> (Letöltés ideje: 2016.10.17.)
 14. Forgách András: *Így. Balla Zsófia költészetéről*. Kalligram 1998. 1–2. <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/1998/VII.-evf.-1998.-januar-februar-Ironoink/IGY>

DEMÉNY PÉTER

PERISZKÓP ZAKÓBAN

Markó Béla: *A költészet rendeltetészerű használatáról*

■ Markó Béla mindig is esszéíró költő volt. Már az 1985-86-os *Igaz Szóban* elkezdte *Irodalom és iskola* című rovatát, melynek anyagát később *Olvassuk együtt* című kötetében adta közre. Ebben nagy magyar verseket elemzett a *Kőműves Kelemenné* balladájától *A puszta, télenig* és az *Ősz és tavasz között* című Babits-versőtől Radnóti *Hetedik eclogájáig*.

Mindebből az is látszik, hogy mindig is egy pedagógiai hév fűtötte. El szeretne volna magyarázni, miért jó egy vers, mitől jó, hogyan jó, miért kell feltétlenül elolvasni. El szeretne volna magyarázni, miért fontos az irodalom, s ez természetesen azt is jelenti, hogy ő maga hitt az irodalom fontosságában. És akármi történt is az elmúlt harminc évben, ebben a hitében nem ingott meg, ahogy maga a Markó-költészet is megdöbbenően egységes még akkor is, ha nyilván nem maradt érintetlen a kor és az élet megannyi kihívásától.

A költészet rendeltetészerű használatáról a költő nyolcadik esszékötete (érdekessé, az *Olvassuk együtt* a *Transindex* adatbankja és a Wikipédia egyaránt tankönyvként említi), és bár mindössze két közöletlen írás akad benne, azért nem véletlen, hogy a szerző szükségesnek látta új, egységes kontextusba helyezni őket. Ilyen módon egyfajta „Markó-irodalomtörténet” alakul ki belőlük, melyet izgalmas lenne Háty János új könyvével egybeolvasni. Balassitól Adonyi Nagy Máriáig, Aranytól Sütő Istvánig szép ívek rajzolódnak ki, melyek egy különleges és sajátos építményt tartanak meg. És már ez a mazzsoláztatás is elárulja, ami valójában nem is meglepő: hogy

a kötet írója mennyire hű nemcsak a magyar irodalom egészéhez, hanem ahhoz a részhez is, amely számára a minden, vagyis Erdélyhez, a romániai magyar irodalomhoz. Azért sem meglepő ez a hűség, mert hiszen Markó nemzedéktársairól is szó van, azokról, akikkel együtt indultak, és akikkel együtt remélték, hogy egy új, más világot teremthetnek, ha nem is a semmiből, mint Bolyai, hanem éppenséggel a meglévő ellenére.

A cím nagyon jellemző akkor is, ha arra gondolunk, amit írásom elején említettem: a pedagógiai hevületre. A címadó írásban Markó bevallja, hogy a tárgyakat rendeltetésüknek megfelelően szokta használni, és ez a vállalt konzervativizmus rokonszenvenessé teszi egy túlmodern világban. A szerző „rendes embernek” látszik, aki nem tartja kizártnak, hogy remekművek, eredeti gesztusok esetleg a legkispolgáribb környezetből, atmoszférából szökkennek elő – érdemes ezzel a szemmel is elolvasni a Székely János-szöveget. Bizonyára alkati kérdés is ez, meg annak a regisztrálása, hogy akik szertelenül próbáltak kilépni a diktatúrából, azok óhatatlanul rajtavesztettek: Boér Géza, Sütő István és a csupán említett Mózes Attila vagy Györffi Kálmán sorsa tünetértékű (az Adonyi Nagy Mária helyzete annyiban más szerintem, hogy neki a nőiségével is meg kellett küzdenie egy férfiak irányította világban).

Szép ellentmondás az is, hogy Markó többször leszögezi, nem hisz a remekművek különállásában, sőt szöveg és világ különállásában sem, hisz ellenben abban, hogy a remekmű más, mint a költője, többet tud, másként beszél. Ba-

lassi leteperős férfiú volt, mégis ő írta meg a magyar irodalom gyönyörű lemondó versét, a *Hogy Júliára talál, így köszöne néki* címűt; Székely János a me-revségig fegyelmezett, mégis ő mondja egy terem „arcába”: a költészet halott. És miközben egyetértően bólogatunk, aközben látjuk, hogy azért ezek a kettősségek nem oldhatók fel olyan egyszerűen. Ha nem áll külön, miért más? – tehetnénk fel a kötekedő, de indokolt kérdést. Csakhogy ezt is ebben a kötetben olvashatjuk: „Végül is nem muszáj feltétlenül feloldanunk ezeket a dilemmákat, hanem meg kell értenünk, hogy a költészet inkább a kérdések és kételyek műfaja, nem a bizonyosságoké, és utólag az olvasó tiszte megadni a válaszokat.” (11.)

Ennek az írásnak, amelyből idéztem, a címe: *Magyar marketing. A modern Ballasi. Az Egy katonának* Markó egyik kedvence már az *Olvassuk együttben*, és valószínűleg éppen ezekért a feloldhatatlan ellentmondásokért. Most azonban azért is említettem meg a címet, hogy a szerző eredetiségéről szóljak néhány szót. Ha esszékről van szó, nehéz megke-rülni ezt a kérdést, hiszen az esszé azért nem tanulmány, mert személyességében is egyedi. „Gyermek- és kamaszkoromban a mindennapi vegyes lekváros kenyér mellett azokat az irodalomkönyveket hordtam iskolatászkámban, amelyeknek szemléletét az ötvenes évek retus-őrjei sugallták” (89.) – ez a kezdés jól jel-zi, meddig megy el a szerző a személyes-ségben. Az idézett bekezdés a *Költő a koponyák hegyén (Dsida Jenőről)* című esszé indítása, melyet még a *Holmiban* olvastam egykor, személyes Markó-olvasatom egyik első darabjaként. A *költészet rendeltetésszerű használatáról* írja nem az önfeltárás eszközeként használja emlékeit, hanem mondhatni az iro-dalom feltárása céljából. Markó Béláról, a magánemberről a választásai révén tudunk meg többet, abból, hogy számtalan-szor idézi Balassit vagy Aranyt, abból, hogy ismételtten elmondja, Ady első két kötetét Reviczky is írhatta volna. Sütő István megjelenik a lakása ajtajában vagy az utca túloldalán, ebből azonban csu-pán az derül ki, ismerték egymást, bará-

tok voltak, korábban az is, hogyan pró-bált a szeku beleszólni a gyászbeszédbe, azt viszont nem tudjuk meg, hogy maga Markó kibe volt szerelmes akkor. A hang magabiztos és nem visszafogott, az érté-kező mozzanatok nem hiányoznak – min-dig világos, hogy kit tart nagy költőnek-írónak, és hogyan: „Kevés persze abból a korból (a nyelvújítás korából – D. P.) az olvasható remekmű. Kazinczytól a ver-sek? Hát nem. A levelek, azok igen, kor-rajzok is. Meg a *Fogságom naplója* és a *Pályám emlékezete.*” (*Reformszonett* – 29.) –, önmagáról ellenben nagyon keve-set árul el ez az ember, aki arra esküszik, hogy érdemes egy vers körülményeivel is tisztában lenni. Zakóban látjuk végig, pa-pucsban soha, és ez a zakóság itt az ön-védelem, a távolságtartás szimbóluma. A „rendeltetésszerű” azt jelenti: korrekt, decens.

Az írásokat négy ciklusba sorolta a szerző. Az *Egy szemöldök teherbírása* a klasszikus magyar irodalmat elemzi Ady Endréig, aki, mint más értelmezések-ben is, korszakküszöbként értelmező-dik. A *galagonya elterjedése* a modern magyar irodalmat vizsgálja Kosztolányi-tól Weöresig. A *csend grammatikája* az erdélyi írókról szól, mégpedig a szerző kortársairól – Dsida az előző tömbben ta-lálható, Székely János, Kányádi, Lász-lóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Adonyi Nagy Mária, Sütő István, Boér Géza eb-ben. A *Költők és kapitányok* az alkalmi-bb-személyesebb előadások, körkér-deésekre adott válaszok gyűjteménye.

Ez a kötet olyan, mint egy periszkóp: visszapillantunk mindarra, amit Markó Béla írt az irodalomról, és levon-hatjuk a következtetéseinket arra nézve, amit „elsődleges” irodalomként írt. Már a visszafogott személyesség is jó kulcs lehet a Markó-szonettekhez és versek-hez általában, és az is, hogy Aranyt tart-ja az Ady előtti költészet egyik legfonto-sabb alkotójának, Adyt viszont jóval tu-datosabbnak feltételezi, mint általában. Mint ahogy jó kulcs lehet az is, hogy Markó az *Odüsszeiát* szokta nyaranta ol-vasgatni. Az irodalom mint ellenőrzött és ellenőrizhető kaland – ezt is odaírhat-nánk a borítóra.

BETEKINTÉS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KOLOZSVÁR POLGÁRI MINDENNAPJAIBA

Blos-Jáni Melinda (szerk.): *Látható Kolozsvár.*

Orbán Lajos fotói a két világháború közötti városról

■ Az emberi természet egyik jellegzetessége, hogy vizualitása révén szívesen mereng festmények, képek, illusztrációk fölött. Legyen szó festményekről (az őskori barlangrajzoktól napjainkig) vagy az emberiség hosszú történetéhez képest egy viszonylag késői, de új technológia révén kifejlődő képrögzítés által reprodukált valóságról. Utóbbira különösen nagy igény mutatkozott, hiszen a legtehetségesebb rajzoló, festők sem tudták oly módon megragadni a pillanat valóságát, mint a rögzített fénykép. Más képi médiumokhoz viszonyítva gyorsan rögzül, olyan jellegű információkat örökít meg, amelyek verbálisan nem vagy csak nehezen örökíthetők meg. Alapvető dekódolásához ugyanakkor különösebb technikai háttértudás, írni-olvasni tudás sem szükségeltetik. Éppen emiatt népszerűek a gazdagon illusztrált gyerekkönyvek, s ugyanúgy a felnőttek számára is vonzóak a képeskönyvek, fotóalbumok.

Blos-Jáni Melinda, a *Látható Kolozsvár* kötet szerkesztője a Sapientia EMTE Kolozsváron működő Filmművészet, fotóművészet, média szakának oktatója. Kutatási területe az erdélyi amatőr mozgókép és vizuális kultúra története, a vizuális antropológia, valamint a kortárs némafilm és posztmodern filmek.¹ Ugyanakkor alapítója és munkatársa az Erdélyi Audiovizuális Archívum Egyesületnek, amely beavallott az Orbán Lajos-hagyaték felfedezése nyomán jött létre, célja a hasonló hagyatékok felkutatása, szakszerű feldolgozása és tárolása, valamint ismer-

tetése. Ennek nyomán elmondható, hogy mind az egyesület, mind a kötet tulajdonképpen a hagyatékkal és az azt őrző örökösrel való szerencsés találkozásnak köszönhetően jött létre. Az előzmények sorában meg kell még említenünk egy kiállítást, valamint egy vetítéssorozatot. Előbbi az Erdélyi Audiovizuális Archívum Egyesület bemutatkozó kiállítása volt,² utóbbi pedig Orbán amatőr filmes próbálkozásait mutatta be kellemes zenei aláfestéssel kiegészítve. Így a kötet vizuális anyaga a fentebb említett kiállítás,³ filmvetítés egyes képkockái, valamint az Orbán Lajos hagyatékában őrzött képek válogatott anyagát tartalmazza. Mindezt egy szerkesztői előszó, a képek készítőjéről szóló rövid ismertetés, valamint két tanulmány követi.

A kötet középpontjában Orbán Lajos (1897–1972) áll, akinek életével a fia (Orbán László) tolmácsolásában ismerkedhetünk meg. A 19. század utolsó éveiben születő Orbán mondhatni a 20. század első háromnegyedének elszenvédője, hasonló sorstársaival együtt. Bár jómódú polgári családban született, az impérium- és rendszerváltások következtében számos megpróbáltatás érte élete során. Gyerekkori hobbija, a fényképezés végigkísérte életét, s bár mindvégig kedvtelésből űzte, esztétikai érzékének és igényességének köszönhetően képei kordokumentum jellegűen túl művészi tekintetben is értékelhetők. Páratlan értékű hagyatéka révén megismerkedhetünk azzal az Orbán Lajos által látott világgal, amelyhez

nem kell különösebb kísérőszöveget hozzáfűzni. Képei sikeresen tükrözik a kötetben azt a sokoldalú egyéniséget, amilyen a kép alkotója a való életben volt: egy kísérletező, mindig többet tudni vágyó, kíváncsi polgárt.

A kötetben publikált két tanulmány a képanyag technikai és esztétikai értékelésében nyújt az olvasónak fogódzókat. Az első szöveg a kötet szerkesztőjének tollából származik, a képanyag tér- és időbeli meghatározásként szolgál, ismertette Orbán Lajos munkásságát, támpontokat nyújtva a képválogatás értelmezésében. Sok mindent megtudhatunk belőle a városfényképészet megjelenéséről, elterjedéséről, a korabeli kolozsvári műhelyekről és trendekről, valamint Orán Lajos korai és későbbi korszakának látásmódjáról. A második tanulmány Újvári Dorottya fiatal művészettörténész újraközlésre átdolgozott munkája, aki szintén az Orbán Lajos munkásságát helyezi el tágabb perspektívában, a 20. század első felének amatőr és műkedvelő társasági fotós mozgalmainak keretében. Az írás tekintélyes szakirodalmat és sajtóforrásokat feldolgozva követi nyomon a fényképészet megjelenését lokális kontextusban, a Veress Ferenc mozgalomindítási kísérleteitől a műtermek professzionálisításán, a különböző egyesületek, csoportosulások tevékenységén át egészen a második világháború időszakáig. Tekintettel arra, hogy e két írás közül az utóbbi ágyazza Orbán munkásságát általánosabb keretbe, s Bloss-Jáni Melinda szövege közelít rá a téma részleteire, talán szerencsésebb lett volna fordított sorrendben közölni őket. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a kötet első, szöveges része is tartalmaz a tanulmányokat kiegészítő kisebb méretű illusztrációkat. A szövegben való könnyebb tájékozódást helyenként a képekre utaló szövegek közti utalások segítik.

A kötet második és terjedelmesebb részét maga a válogatott képanyag alkotja, amely szintén több alegységre bomlik. Az alrészek és azok címei a válogatás témáját jelölik: a sort egy a várost bemutató képsor nyitja, melyet négy, szintén városi tematikájú sztereó-

kép követ. A következő alegységben a várostól távolodó perspektívában természetközeli élményeket, kirándulásokat követhetünk nyomon, s benne a Kolozsvár környéki túrák mellett az évszakok váltakozása is tetten érhető. Ezt az alrészét *A romantikus csendélettől a modernista absztrakcióig* címet viselő képsorozat követi. Bár a beszédes cím elárulja, hogy itt elsősorban a leginkább művészi igénnyel készült fényképek kaptak helyet, megállapíthatjuk, hogy esztétikai értékükön túl a képsor dokumentumértéke sem elhanyagolható. A kötet utolsó része egy sokkal személyesebb világra tereli a szemlélő tekintetét, melyben az otthon, a családi ház és a privát szféra világába kalauzol bennünket a fényképész. A képeket nézgetve egy sokszínű világ tárul a szemünk elé, melyben az őszinte gyermekmosoly jól megfér a beállított, mesterkélt felnőttportrék mellett. Ezt a blokkot különösen érdekessé és értékessé teszi a lencsevégre kapott és megörökített öltözékek változatossága, melyek hasznos viselettörténeti adalékként szolgálhatnak a kor kutatói számára.

A fényképek értékelése és értelmezése szinte teljes mértékben az olvasóra van bízva, mivel a képfeliratok csupán a legfontosabb adatokat közlik: a fényképek technikai jellemzőit, hozzávetőleges vagy – ahol sikerült azonosítani, ott – pontos datálását, valamint a készítés helyszínét rögzítik. Indokolt esetben (ha például egy-egy kép nehezen azonosítható elemeket tartalmaz) kiegészítő információkat is közöl a kötet szerkesztője.

Mivel a képek többsége igencsak kisméretű üvegnegatív formájában maradt fenn, a közzétételhez szükséges volt ezek digitalizálása, korrekciója. A nagyításnak köszönhetően sokkal jobb minőségben élvezheti az olvasó a könyvben található reprodukciókat, mint az eredeti negatívokat. Ez természetesen a szerkesztők, szerzők és digitalizálók munkája mellett az igényes nyomdai kivitelezést is dicséri.

A Bloss-Jáni Melinda által szerkesztett kötet nem csupán a várostörténet és a fényképészet iránt érdeklődők szá-

mára nyújt hasznos és kellemes időtöltést, hanem a várostörténettel, társadalomtörténettel, művészettörténettel, vizuális kultúrával vagy egyéb rokon területekkel foglalkozó történések számára is tartalmaz némi csemegét.

A két világháború közötti időszak szinte egy évszázad elteltével sem kellően feltérképezett periódusa az erdélyi magyar történetírásnak. Különösen igaz ez Kolozsvár vonatkozásában, annak ellenére, hogy városunk az impériumváltást követően is meghatározó politikai és kulturális szerepet töltött be a régió életében. Bár a fontosabb nagypolitikai vonulatok, történések ismertek, a mindennapi élet részleteiről továbbra is meglehetősen kiegyensúlyozatlan kép rajzolódik ki a rendelkezésre álló szakirodalom alapján. A 20. század viszontagságos története miatt a korszak tudományos igényességű kutatása és értelmezése csak az elmúlt évtizedekben vált lehetségessé. A második világháború és az ezt követő időszak revíziós szemléletmódja jellemzően szenvedéstörténeti perspektívába állította az azt megelőző korszakot. Később a kommunizmus időszakának történetírása sem viszonyult kellő objektivitással és mértéktartással a két világháború közötti periódus történéseihez. Végül az 1989-es rendszerváltás hozta el annak a lehetőségét, hogy elkezdődhessen ennek a ki nem beszélt időszaknak a megfelelő feldolgozása. A rendszerváltást követő mintegy másfél évtizedes szélsőségesen nacionalista városvezetés (köznyelven „Funar-korszak”) szintén akadályozta az efféle törekvéseket. A kötet megjelenésének időzítése ilyenképpen kifejezetten szerencsésnek mondható, hiszen – ahogyan az a könyvbemutató alkalmával is elhangzott – másfél évtizeddel ezelőtt a kötet szak-

szerű bemutatása és a hagyaték értékének tudatosítása helyett egy régmúlt világ iránti nosztalgia irányába terelődött volna a hangsúly.⁴ A fényképek, annak ellenére, hogy nem nagypolitikai események pillanatait rögzítik, mégis fontos vizuális forrásokkal gazdagítják a történések „fegyvertárát”, hiszen a két világháború közötti polgári látásmód, életforma és mindennapi élet pillanataiba nyújtanak közvetlen betekintést. Ily módon, történész szemmel, egyet kell értenem a kötet szerkesztőjének azon megalapításával, hogy bár nem tudjuk, milyen szándék vezérelte Orbán Lajost, hogy fényképezőgépet egy-egy szituációban „elkattintsa”, jelen kötetet kézben tartva, hagyatékával ismerkedve csak örülni tudunk a fényképezés iránti kitartó érdeklődésének. Reménykedem, hogy a következő években, évtizedekben több hasonló lappangó hagyaték kerül szakavatott kezekbe, sokasítva a fényképezés történetéről szóló szakszerű és igényes kiadványok sorát.

A *Látható Kolozsvár* által egy kevésbé kutatott korszak mindennapjaiban nyerhetünk betekintést, amikor a fényképezés már nem csupán költséges úri passzió volt, hanem a középosztály számára is elérhető vizuális médium. Ennek ellenére még igencsak messze állt azon mai állapotoktól, amelyek immár lehetővé teszik számtalan mennyiségű felvétel azonnali készítését és előhívását. A képeken tehát az a korszak figyelhető meg, amikor részben azért oda kellett figyelni a képkockák „felelőtlen pazarlására” viszont ettől függetlenül szerencsénkre mégis elcsíphetők a sablonos beállítás-tól eltérő spontánabb momentumok.

Fodor János

■ JEGYZETEK

1. Munkássága elérhető az egyetem honlapján. <http://film.sapientia.ro/hu/munkatarsak/dr-blos-jani-melinda> (2019.04.28.)
2. A kiállításról készült sajtóbeszámoló: https://foter.ro/cikk/20161027_a_polgari_kolozsvar_erdely_elo_filmesenek_lencsejen_keresztul (2019.04.28.)
3. Szintén az Erdélyi Audiovizuális Archívum Egyesület társ szervezésében jött létre a *100 év karácsony: kolozsvári kép-történetek a 20. századból* című kiállítás is. Ez a tárlat azonban sokkal nagyobb merítésből állt össze, csupán néhány Orbán Lajos-fotót beemelve, amely a könyvben is visszaköszön a megfelelő tematikus részben.
4. A Szabadság kolozsvári napilap beszámolója: <http://szabadsag.ro/~lathato-kolozsvar-ahogy-orban-lajos-latta-a-ket-vilaghaboru-kozott> (2019.04.28.)

ALBUM KOLOZSVÁR LEGSZEBB HÁZARÓL

Bordás Beáta: *A kolozsvári Bánffy-palota.* Múlt és jelen

■ Kolozsvár főterének díszé, de talán egész Erdély legszebb városi lakóháza a Bánffy-palota, a barokk építészeti remeke. Története tükrözi a város múltjának is több mint két évszázadát. Csodával határos módon nagyobb rombolások nélkül átélte ezt a hatalom- és funkcióváltásokkal teli korszakot. Története napjainkban megint kritikus pillanathoz érkezett. Miközben jelenlegi igazgatása alatt a benne levő múzeum igazi városi fórummá vált, a megyei tanács pedig homlokzatát renováltatja, egy nagyon vitatható „visszaszolgáltatási per” nyomán egy román hölgy elnyerte az épület háromnegyed részének a tulajdonjogát, s a város különböző pontjain a palota panoramikus felvételei fölött ott olvasható a hirdetés, hogy „De vânzare”, vagyis eladó.

Nagyon időszerű tehát most, amíg méltó kezekben van az épület, s a legnemesebb célt szolgálja, összefoglalni történetét, leírni egykori és mai kincseit, s nem utolsósorban fényképeken megörökíteni mai állapotát. Bordás Beáta művészettörténész, a múzeum munkatársa erre vállalkozott. Az eddigi legteljesebb és legmutatósabb kötetet állította össze a palotáról.

A könyv négy nagy fejezetre oszlik, melyekhez melléklet járul. Az *Előhang* megindokolja a kötet születését. Kijelöli a palota helyét az erdélyi és a kolozsvári építészeten, rámutat az építető, Bánffy György gróf, egykori gubernátor szerepére, műveltségére, s végül körvonalazza, hogy milyen kutatási eredményekkel teszi gazdagabbá a palotáról szóló eddigi szakirodalmat.

Az első fejezet a palota egykori tulajdonosairól szól. Bemutatja a losonci Bánffy családnak a honfoglalásig

visszanyúló történetét, erdélyi letelepedését, itteni kimagasló szereplőit. Részletesebben foglalkozik az ún. bonchidai, illetve gubernátori ággal. Majd ennek kihalása után azzal a bárói ággal, mely aztán az „újabbik bonchidai grófi ág” lesz. A család két leghíresebb 20. századi tagjával, Bánffy Dezső miniszterelnökkel és Bánffy Miklós művész-politikussal zárul az eredeztetés. Az egyik legtanulságosabb alfejezet magával a palota építető Bánffy György gróffal és udvartartásával foglalkozik. Már az édesapja, Dénes gróf is ismert építető volt, ő varázsolta pompás barokk rezidenciává a bonchidai kastélyt. Bánffy György (1747–1822) életrajzát azért érdemes részletesen felvázolni, mert abból kitűnik sokoldalú képzettsége, rendkívüli műveltsége. A Mária Terézia alapította, jezsuita vezetés alatt álló bécsi Theresianumban tanult 1756–1767 között, ott ismerkedhetett meg a barokk szellemiséggel, tanulmányai végén államjogi záróvizsgát tett. Mellesleg már édesapja áttért a katolikus vallásra. Aztán különböző udvari kancelláriákon emelkedik a gyakornokságtól induló hivatali ranglétrán. 1776-ban lesz Kolozs vármegye főispánja. Egy évvel később már guberniumi tanácsos, ez a miniszteri rangnak felel meg. 1782-ben erdélyi kincstartó, majd alkancellár. II. József bizalmasa, aki őt kísérőjeül fogadja erdélyi utazásakor, s a Szent István-rend középkeresztjével tünteti ki. 1785. március 5-én pedig ki nevezi Erdély kormányzójának. E tisztiséget II. József halála után is megtartja. Mint Nagyszebenben székelő kincstartó határozza el 1773 táján, hogy Kolozsvárt palotát építet magának. Az építkezés több mint tíz évig elhúzódik.

Bánffy érdeme is, hogy a guberniumot sikerül 1790-ben Kolozsvárra áttelepíteni. Attól fogva a város politikai-művelődési központja a főtéri palota lesz. Közben Bánffy a szabadkőműves mozgalomba is bekapcsolódik, 1784-től ő az erdélyi páholy nagymestere. Ezen az úton támogatja az Aranka György névvel fémjelzett művelődési törekvéseket. Palotájában gazdag könyvtárat létesít, amelyben építészeti könyv is található. Feleségével, a bécsi származású Palm Josepha grófnővel a kolozsvári palotában fejedelmi reprezentációt folytatnak. Muzsikuskokat támogatnak, koncerteket rendeznek. Még mecénáskodnak is. Bánffy gubernátor életének legnagyobb eseménye lehetett, hogy 1817 augusztusában vendégül láthatta palotájában I. Ferenc császárt és felségét, Karolina Augusztát. Bánffyt a főtéri Szent Mihály-templomban kialakított családi kriptába felesége mellé temették.

Az újabb alfejezet a gubernátori házaspár örököseinek sorsát és a palota változásait mutatja be. A hat gyermek közül négy volt fiú: György, József, Dénes, Ferenc. A kormányzó birtokait már életében szétosztotta gyermekei között, végrendeletben intézkedett a palota felől is. Ennek értékeit halála után felleltározták, s 1823 januárjában többnapos árverésen eladták. Az összesen osztottak. A végrendelet arra is kitért, hogy a palotát jövedelmezővé kell tenni, ezért osszák apróbb lakrészekre, illetve az örökösök felajánlhatják az országgyűlésnek megvételre, hogy az erdélyi országházat alakítson ki benne. A továbbiakban megismerjük az épület felosztását, ideiglenes lakóit. Az örökösök közül csak Bánffy Dénes használ nyolc reprezentatív emeleti helyiséget. Bár az országgyűlésen felmerül a ház megvétele, erre nézve nem születik határozat. Közben a palotában lakik még Estei Ferdinánd főherceg, a király képviselője az 1834 májusában megnyitott országgyűlésen, majd az 1842-ben kinevezett Teleki József erdélyi főkormányzó.

Bánffy József gróf 1858-ban bekövetkezett halálával a gubernátori ág

örökösök nélkül marad. Így a palota egy távolabbi bárói ágra száll: Bánffy Albert (1818–1886) krasznai főispán lesz a tulajdonosa. Ő és családja használja a Főtérre néző helyiségeket. Az utcai üzlethelyiségek többször is gazdát cserélnek, az udvar felőli helyiségeket 1875-től az Igazságügyi Minisztérium bérlti. Bánffy Albertnek az Esterházy Ágnes grófnővel kötött házasságából három fiú és három leány született. A báró a három fiú közül az engedetlen Farkast küzarta az örökségből, s a két másik fiúnak, Ádámnak és Györgynek elsőszülöttségi hitbizományt alapított. Vagyis el nem adhatták a birtokokat, s csak fiúágon voltak örökölhetők. A kolozsvári palota Bánffy György (1853–1889) bárónak jutott. A zeneszerző és lótenyésztő főúr inkább szilágysági birtokain élt, ő fogadhatta a palotában 1887-ben Ferenc József császár-királyt. Bethlen Margit grófnővel kötött házasságából nem maradt fiú utóda, úgyhogy testvére, Ádám egyetlen fia, báró Bánffy Albert (1871–1945) lett az örökös. Ő nagyanyjával, Bánffy Albertné Esterházy Ágnes grófnővel együtt lakott a palotában és intézte annak ügyeit. Így közösen fogadták I. Ferenc Józsefet utolsó látogatásakor, 1895-ben. Albert báró nősülése után többnyire a választói pompás kastélyban élt. Egyetlen fia, báró Bánffy Dénes (1901–1983) lett a főtéri ház utolsó főúri tulajdonosa. Albert báró jövedelme növelésére 1903-ban lebontatta a palota mögötti gazdasági épületeket, s helyettük egy háromemeletes bérházat építtetett. Hasonlóan merész, de műemléki szempontból káros vállalkozás volt 1927-ben a palota belső udvarát kiadni mozi építésére. Az épület helyiségeit a legkülönbözőbb célokra vették bérbe. Volt itt nyomda, pártszékhely, kaszinó és klub. Bánffy Dénesnek – válással végződött – házasságából nem született gyermeke. 1949-ben államosították a palotát, s őt kitétték a lakosztályából: kis városzéli kunyhóban, nyomorogva halt meg.

Egy alfejezet a ház államosítás utáni történetét vázolja fel. A palota helyiségeit több állami vállalatnak osztották

szét. Már 1951-ben elhatározták a kolozsvári Művészeti Múzeum felállítását, s annak a városi néptanács 1951. február 13-i ülésén ki is utalta az épületet, s utasította a 9. sz. Építkezési Vállalatot a kiköltözésre. A múzeum ideiglenesen a Redut-épületben nyílt meg. A városi néptanács még 1953. november 27-én is tárgyalt a palota kiürítéséről, s az „építkezési trösztnek” 1954. július 1-jei határidőt szabott a kiköltözésre. Közben 1952-ben hat termet elfoglalhatott a múzeum és augusztus 21-én megnyithatta állandó kiállítását. A palota nagy részét 1956-ban vette használatba a múzeum, s 1962-ben lett az épület tulajdonosa. Emlékeink szerint a hátsó szárny jobb sarkában a cukrászda konyhája még az 1960-as évek végéig működött. Az egész udvart betöltötte az onnan áradó vaníliaillat. A mozit 1970-ben bontották le, s helyreállították az udvart. Közben több renoválás is folyt. 1970-től az egész palota csak múzeumi célokat szolgál. Kiállításait többször átrendezték. Legutóbb 1990–1992-ben került sor állagmegőrző munkálatokra és a kiállítás átrendezésére.

A legérdekesebb fejezet *A 18. századi építkezés* címet viseli. Ennek történetét az 1930-as években már megírta Biró József, de a Bánffy család levéltárának adatai kiegészítéseket tartalmaznak a munkafolyamatra nézve. A német földről származó Johann Eberhard Blaumann, akkoriban szebeni kőfaragó és pallér, 1773 végén érkezik Kolozsvárra, felméri a telken álló, bontásra ítélt házakat, s rögzíti a telek adatait. A tervekkel 1774 januárjára készülhetett el, mert január 28-án írják alá a német nyelvű szerződést. 1774 áprilisában kezdődnek a munkálatok a bontással. A régi pincék nagy részét meghagyják. Előbb a főhomlokzaton dolgoznak. Szinte hónapról hónapra követni lehet a gróf és jószágigazgatója levelezéséből, hogyan haladnak az építkezéssel. Milyen vitás kérdések merülnek fel. Például az egyik szomszédos ház támfal nélkül maradva majdnem összedül. Meglepően hangzik, hogy már az első tervek szerint is a palota földszintjén

üzlethelyiségeket alakítottak ki. Igaz, akkor még egy-egy ablak, egy-egy üzletajtóval váltakozott. Csak a 20. században nyitották a széles kirakatokat. A főkapu melletti oldalkapu nyílások is kis üzletként (az 1960-as években az egyik trafikként) szolgáltak. 1780-ra már kezd kibontakozni az épület képe, ekkor lép fel Anton Schuchbauer, aki Blaumann javaslatára készíti az épület kódíseit és -szobrai. 1781-ben szünetel az építkezés, vagy a mester betegsége, vagy pedig a minorita-templom tornyának az építése miatt. Őszire valahogy elkészült a főlépcsőház. 1782-ben Bánffy gróf örömét fejezte ki a lépcsőház „jó formája” miatt. (Vajon mikor 70-es éveibe lépett, akkor is jónak találta-e a lépcsőzetet? Véleményünk szerint ez az épület egyik kevésbé sikerült része. Nem méltó a pompás palotához. Keskeny és nappal is sötét. A kapu alól nincs rálátás, alsó fokai aránytalanul nagyok. Még a felső forduló megoldása szerencsésebb.) Blaumann elég sokszor hónapokig hiányzik az építőtelepről, s ezért a munkálatok egyre húzódnak. 1784 őszén a kályhák felrakásával zárul az építkezés. A következőkben már csak a családi lakosztályban kell simításokat végezni a berendezéssel párhuzamosan. A család valószínűleg 1790-ben költözött be, akkor, amikor a főkormánysház is áttelepedett Kolozsvárra. Meglepőnek tűnik, hogy nincs hír arra vonatkozóan, mikor, hányszor tekintette meg a gróf az épülő palotát. Az építkezés mestereinek számbavételénél pályarajzokat, vagy legalább életrajzi adatokat kapunk az itt dolgozókról. Blaumann és Schuchbauer mellett megismerkedünk Gottfried Hartmann kolozsvári kőfaragóval, Anton Überlacher ácspallérral, Anton Richter szebeni asztalosmesterrel, Martin és Michael Honigberger rézműves mesterekkel.

Az épület bemutatása a legreálisabb, itt csillogtathatja meg leginkább a művészettörténész szakmai tudását. Néha már túlzottan is záporoznak a szakkifejezések. A főhomlokzat a legművészebb kivitelezésű. Már az 1830-as évektől festői ábrázolások, később-

ről fényképek, képeslapok maradtak fenn róla, úgyhogy követni lehet a kisebb-nagyobb beavatkozásokat, sőt az üzlethelyiségek bérlőiről is fogalmat alkothatunk. Az 1960-as évek második felében és az 1970-es évek elején kapta a palota azt a formáját, amelyet ma láthatunk. Az üzletajtók és kirakatok helyére ekkor alakították ki a földszinti ablakokat. Ekkor bontották le az udvari mozitermet, s állították helyre az udvar arkádsorát. S végül ekkor készült Papp László lakatosmester kivitelezésében a kétszárnyas főkapu és a két rögzített oldalkapu. Viszont az erkély feletti Bánffy-címert megfosztották a kilencágú grófi koronától. Az erkélyen meghagyták az I. Ferenc császár és Karolina Augusztia látogatását megörökítő szobordíszes emléktáblát, a Ferenc József második látogatását megörökítő kisebb táblát viszont eltüntették. A hátsó homlokzat és a belső udvar leírása külön alfejezetet képez.

A palota szobrászati díszítéséről is szól egy alfejezet. Megállapítja, hogy az erdélyi barokk szobrászatnak három szakasza különböztethető meg. Az első időkből a Bécestől támogatott állami építkezéseken (pl. Gyulafehérváron) jelentkeznek, a második szakaszban a magánépítkezésekre terjed át (pl. a bonchidai Bánffy-kastély), a harmadik korszakban, a 18. század vége felé már a szobrokon a rokokó és klasszicizmus hatása érezhető, egzotikus elemekkel gazdagodnak a motívumok. Ide sorolható a kolozsvári palota díszítése is. A palota ikonográfiáját már többen is próbálták megfejteni, magyarázni. Most ezeket összegezve, főleg N. Sabău értelmezései alapján írja le őket a szerző. A főhomlokzat attikáján a görög-római mitológiából ismert négy isten és két hős alakja váltakozik nyolc kőurnával. Ezek Perszeusz, Apolló, Mars, Minerva, Diana, Herkules. A legjobban sikerült a Diana-szobor. A főhomlokzat erkélyére nyíló két ajtó és két ablak fölött a mészkö keretbe puttós domborművek illeszkednek. Attribútumaik alapján megállapítható, hogy a négy fő elemet (Tűz, Víz, Levegő, Föld) képvi-

selik. Az udvarra néző keleti és nyugati szárny emeleti középső négy-négy ablakkerete fölött szintén nólakos szobrokat találunk. A nyugati szárnyon a négy akkoriban ismert kontinenst testesítik meg: Európa, Ázsia, Afrika, Amerika, a keleti szárnyon az évszakokat: Tavasz, Nyár, Ősz, Tél. A hátsó udvarra néző erkélyt három, a Bánffy-címerből vett griff-alak támasztja alá. A szerző megállapítja: „Nagyon valószínű, hogy ebben a díszítésben a szabadkőműves gróf Bánffy György sajátos programja jelenik meg, amely a világ szimbolikus teljességét jelképezi. E szobrászati elemek a kivitelezés, illetve a program szempontjából is egyedülállónak számítanak a késő barokk kori Erdély világi építészetében”.

A *Térszerkezet és belső kialakítás* című alfejezet három forrást felhasználva és összevetve a jelenlegi állapottal megpróbálja azonosítani a helyiségek eredeti és későbbi rendeltetését. Egyik forrás a helyiségek szerint haladó, az építető halála után készített 1822-es inventárium, a másik forrás az 1886-ban Bánffy Albert halálát követő összeírás és a Maetz Frigyes építész készítette felmérési rajz. A harmadik a Ferenc József király második és harmadik látogatásakor a „királyi lakosztályról” a sajtóban megjelent leírás. Kétségtelenül a főhomlokzat mögötti főúri lakosztály berendezése volt a legpompásabb, a második leírásban még az ebédlő falán függő tizenhét családtárgyat ábrázoló portré is fel van sorolva. A szerző szerint közülük tíz portré – nagy valószínűséggel – azonos a múzeum tulajdonában lévő, illetőkről készült festménnyel. Színes reprodukciójukat közli is a kötet.

Az utolsó, „ajándék” fejezet a Habsburg-uralkodók palotabeli látogatásainak adatait gyűjti össze. Az első császár-király I. Ferenc volt, aki 1817-ben felesége kíséretében érkezett és lakott a palotában tíz napon át. A látogatás emlékét egy nem túl sikerült kidolgozású empire keretű latin nyelvű emléktábla örökíti meg az erkélyen. Ferenc József 1852-ben, 1887-ben és 1895-ben járt

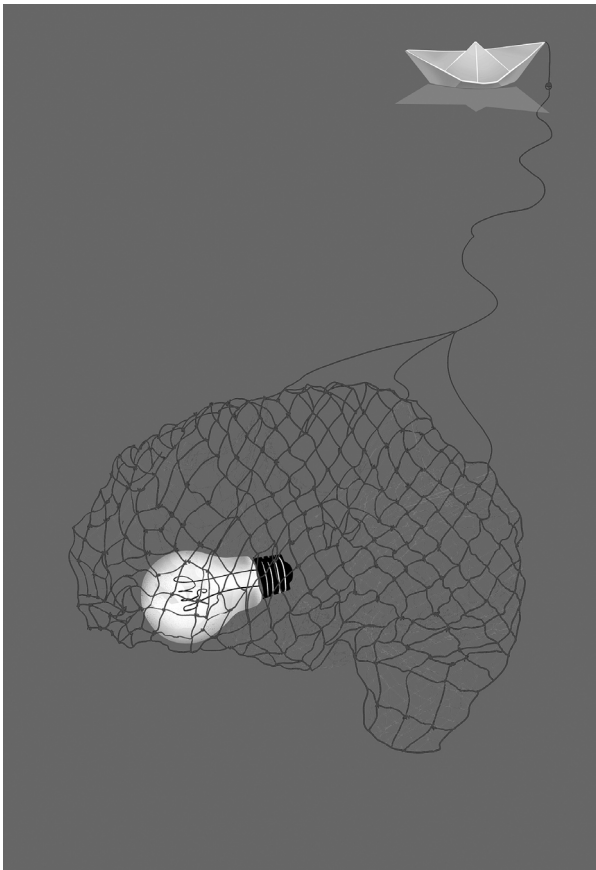
Kolozsváron, s mind a háromszor e háznak a vendége volt, az első két alkalommal itt is éjszakázott. Természetesen mindig a királyi pompához méltóan rendezték be az uralkodó és kísérete rendelkezésére bocsájtott helyiségeket. A szerző nemcsak a palotában történeteket, hanem az egész város felkészsülését, kidíszítését leírja, s az uralkodó naponkénti programját szintén részletezi. Az utóbbi két látogatásról korabeli képeket is közöl.

Az *Utóhang* összegez és köszönetnyilvánításokat tartalmaz. A *Melléklet* a Bánffy-palota 1822-ből való leltára, melyet a Kolozsvárt őrzött Bánffy-levéltár 1284. csomójában lelt meg a szerző. Helyiségről helyiségre haladva írja le a szekrényekben őrzött legapróbb tárgyakig a találtakat, többnyire

állapotukra is utal. Feltűnően sok a németből származó kifejezés. A leltár 1442 tételt tartalmaz, s a kötetben 30 oldalt tesz ki. Gazdag jegyzetanyag, könyvészet és a képek jegyzéke, lelőhelye, román és angol ismertetés egészíti ki a kötetet.

A kötet a szerzőnek a második sikeres, album-kiadványa. Szerves részét képezi a gazdag illusztrációs anyag. A mostani állapot színes megörökítése mellett régi képek, festmények, alaprajzok sora teszi látványossá és ugyanakkor dokumentum-értékűvé a könyvet. Minden oldala magán viseli Unipan Helga könyvtervező művész látásmódját. Még sok kolozsvári épület megérdemelné, hogy hasonló alaposággal leírják, és albumba foglalják.

Gaal György

NEM IS GONDOLNÁNK... MINDJÁRT... DE MÉGIS!

Fellinger Károly: *Mindjárt gondoltam*

■ Fellinger Károly *Mindjárt gondoltam* című kötete gyermekverseket tartalmaz, de nem csak, én úgy fogalmaznék, hogy ezek többfelhasználós, többször felhasználható versek, méghozzá igen felhasználóbarátak. Bonyolult dolgokról ír egyszerűen és egyszerű dolgokról bonyolultan, ahogy a gyerekek gondolkodnak az őket körülvevő világról. Ami nekik egyértelmű, az gyakran okoz fejtörést a felnőtteknek, és fordítva. Így a kölcsönös megértésig vezető út gyakran jár bonyodalmakkal, kisebb-nagyobb félreértésekkel, amik a felismerés után igencsak megmosolyogtatóak. A kötet címe erre a felismerésre utalhat, a megértés pillanatának heurékájára. A versek nagyrészt hétköznapi szituációkat rajzolnak, amik a leleményes gyermeki perspektívából új megvilágítást nyernek. Talán ebben rejlik a kötet szerethetősége, hitelessége és otthonossága.

A versbeszélő maga a „gyerekszáj” vagy az, amit a felnőtt a gyerek szájába adott megcsűrve-csavarva, kifordítva, átfordítva, mintegy hivatkozásként. Így válhatnak a versek kristálytiszta tükrökké, amelyekbe ha anyukák, apukák, nagymamák, nagytaták, óvónénik, szomszédok és még megannyian belenéznek, akaratlanul is elmosolyodnak, hiszen gyakran megfélelmeznek arról, hogy a gyerekek valójában mennyire furfangosak, és ők maguk milyen figyelmetlenek és következtelenek.

A legtöbb vers olyan, mintha kisebb anekdota lenne, tanulságos, humoros csattanóra végződik: „Nem is csoda, / a felnőttek már csak ilyenek / néha azt is elfelejtik, / hogy gyerekek van” (*Azt álmodtam*); „ingyen hoz majd a Mikulás / meg a Jézuska, / csak jónak

kell lennem” (*A játékboldban*); „hiszen csak az élők / isznak vizet, / nevetett nagyapám / akinek a bor volt a minde” (*Jóka vize*) stb. Ám vannak egészen komoly hangvételű versek is, amelyek könnyedségükkel igen súlyos témákat lebegtetnek meg, mint például az elmúlást, ami gyakran megjelenik: „Nagyapa meghalt, / a mennybe költözött / [...] szerintem meg az / égbe szökött, / mint a hiánycikk ára” (*Nagyapa*) vagy *A kályha* című vers. Ezek mellett rövid töprengések, bölcs megfigyelések is megjelennek a kötetben, amelyek filozofikumot csempésznek a versekbe. Ezek egyaránt elgondolkodtatóak és humorosak, és hangot adnak annak, amiről azt gondolnánk, hogy gyerekek nem beszélnek, töprengenek: „hiába zárod be a ház összes / ablakát, ajtaját, a kerítésed kapuját, ha nem hiszel a szabadságban, / bármikor kirabolhatnak” (*Szabadság*). Ilyen témák lehetnek még a szerelem, válás, hazugság, béke, barátság, megfelelés, pénz. Jelen vannak, átszövik a verseket, és további kérdésekhez, rácsodálkozásokhoz vezethetnek.

Maga a kötet három nagyobb részre van tagolva, az első ilyen „ciklus” a *Képzeltétek*, ami inkább anekdotikus, furfangos csintalanságokkal, humoros kérdésekkel, válaszokkal van tele, de itt is fellelhető az egész kötetre jellemző összetettség, a gyermeki lélek komplexitása. Fellinger nagyon hitelesen láttatja azt, ahogy egy óvodás, kisiskolás szemlélődik a világban, ahogy megéli családi kapcsolatait, az első szerelmet, a mindennapokat. És mindezt explicit, nem eufemizáló módon, úgy, hogy ne menjen közben a líraiság rovására.

A kötet második része az *Apróságok* címet viseli, és az első részhez hasonló témákat dolgoz fel, talán nagyobb hangsúlyt fektetve a szülőkkel való kapcsolatra, további kérdéseket felvetve a felnőttek kusza és sokszor logikátlan világából. Másrészt rávilágít sok olyan dologra, amit a felnőttek szükségesnek, természetesnek tartanak, közben a gyermek csak eltűnődik azon, hogy „Mama, miért kell / nekünk ilyen gyakran / cirkuszba járni?” (*Kérdések*); „Anyá! A fülbemászó / dönti el, hogy melyik / énekből lesz sláger?” (*Anyá!*).

A *Nyitott szemmel* című rész kicsit komolyabb hangvételű, mint az előző kettő, de itt is megannyi bájos, megmosolyogató verssort találhatunk: „...tegnaptól új apukám / van, a régit lecserélte / az anyu egy informatikusra” (*Információ*). Ezekben a versekben több a rácsodálkozás, a dolgok mélyebben való megélésére való igény, a vágyak, a képzelet kiemelt fontossága: „Tényleg

szörnyű, / hogy az embernek / csak két lába van, / és ha bedagad az egyik, nincs hová rejteni” (*Amikor kificamodott*). Ezek a versek olyan életképeket dolgoznak fel, mint az iskolába való beíratás, lámpaláz, válás, eltiltás, féltékenység, bújócska, anya-apa kapcsolata. Amik egyszerre tanulságosak és líraiak, talán ezek fogalmazzák meg a legszebben a gyermeki félelmeket, bizonytalanságokat, problémákat.

Fellinger Károly kötete nem a megszokott csengő-bongó rímekkel teletűzdelt versekkel dolgozik, hanem svéd típusú gyerekversekkel, amik egyaránt szólnak gyerekeknek és felnőtteknek. A kötet nemcsak a versekkel gyönyörködtet vagy lep meg, hanem Gyenes Gábor különleges illusztrációival is. A *Mindjárt gondoltannak* van egy ikerkötete is, *Hullámvasút* című, ami hasonlóan izgalmas és közös gondolkodásra ösztönző verseket tartalmaz.

Pataki-Péter Hanna

ÁTVILÁGÍTOTT SZEMHÉJAK

Fellinger Károly: *Hullámvasút*

■ A borítón látható hullámvasút utasai képzelt és valódi állatok, mesehősök. A színhasználat kellemes, harmonikus hatást nyújt a szemnek, a képzeteknek viszont szabad utat nyit: azokat az árnyalatokat elevenítheti fel, amelyekben akkor gyönyörködhetünk, ha a nyár sugarai átvilágítják lehunytt szemhéjainkat. Ezekkel a vörös és sárga váltakozásokkal találkozhatunk egy hullámvasúton ülve is, amikor a félelem a szem behunyására készlet. A könyv rajzaiért felelős Gyenes Gábor következő képpel már a könyv legelején, a borító megalkotásával élménydús kalandhoz hozza meg az olvasó kedvét, amelyet a versszöveg csak fokoz a továbbiakban változatosságával.

Fellinger Károly felvidéki költőnek már számos mesekönyvet, gyerekeknek szóló verseskötetet köszönhetünk. Legutóbbi versesköteteinek (*Mindjárt gondoltam*, *Hullámvasút*) kiadásához támogatók járultak hozzá, a költő pedig, köszönete jeléül, a 117 adományozó névsorát a kiadványok utolsó oldalán tüntette fel, a két kötet dedikált példányait is elküldve számukra.

A *Mindjárt gondoltam* és a *Hullámvasút* című alkotásokra az író parként tekint, de jelentős különbségek vehetőek észre közöttük. Ezek az eltérések – attól eltekintve, hogy az író és az illusztrátor személye e két kötetben megegyezik – észrevehetőek a rajzok, de a versek szerkesztését és tartalmát illetően is. A két kötet strukturális eltéréseit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a *Hullámvasút* kötet rímes verseket közöl: „Arany kantár, arany patkó / nem lesz tőle jobb / a pej kó” (*Lovas mese*). A *Mindjárt gondoltam* olvasása közben ez a zeneiség kevésbé tekinthető sajátosságának: „hiszen csak az élők / isznak vizet, / nevetett nagyapám / akinek a

bor volt a mindene” (*Jóka vize*). Az itt jelzett példakkal nemcsak a zenei, ritmusbeli eltérések éleződnek ki, hanem a már említett tartalmat tekintve is felfedezhetünk szembeötlő eltéréseket. Míg a *Hullámvasút* mondókaszerű strófákat tár elénk, amelyeknek jellegzetessége a lüktetés, a nem mindennapi szavak használatának egymásutánjából nyert ütemesség és a felfokozott játék élménye, addig a *Mindjárt gondoltam* komolyabb hangvételi, verseiben elvontabb témákat is felfedezhetünk, például a halál, szabadság, hazugság, válás témáit, amelyek a gyerekek elgondolásai, magyarázatai szerint jutnak kifejezésre. A két kötet alkotásai együttesen képezik meg azt, ami a kortárs gyermekirodalomra általában jellemző.

A *Hullámvasút* című kötet verseit olvasva a mindennapok lehetséges eseményeinek érzését idézhetjük fel vagy érezhetjük át. A cselekmények, helyzetek, tettek megnevezésével és ritmusba szedésével közeli kapcsolatba kerül az olvasó a tapasztalati világgal. Fokozza a közelség érzését, hogy a sorok között néven nevezett gyermekalakokkal találkozhatunk, „Darina, Dorina, / mennek az oviba” (*Fényfogó*). A rövid sorok rímeinek használata ritmusossá teszi az olvasatot, a formai elemek előtérbe kerülnek. Néhány vers helységneveket említ, amelyekkel Szlovákia különböző területein találkozhatunk. Megtudhatjuk, hogy Újhelyjókán a kakasok a néphez hasonlóan nyakasak, Olgán sok a falu bolondja, a mátyusföldi lakók örvendeznek, vagy a zavaros Dudavág vízében jó halászni. A szlovákiai magyar gyerekek e sorok között felismerhetik saját otthonukat, a szomszéd településeket vagy vizeket. A világon levő összes magyar anyanyelvű gyerekeknek

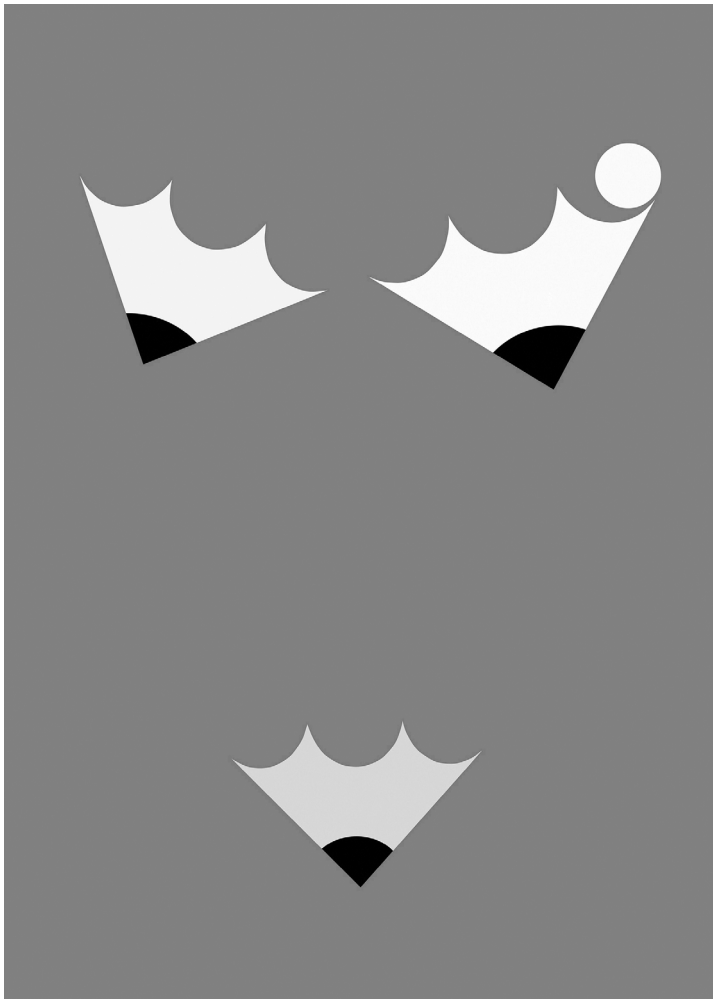
pedig e helységekről való olvasás, hallás következtében, észrevétlenül és játékosan bővülnek a földrajzi ismeretei.

Fellinger Károly *Hullámvasút* című alkotása a kötetben feltüntetett jelzés szerint 3–6 éves gyerekeknek javasolt. Ez természetesen megköveteli egy olyan személy jelenlétét, aki a sorokat kihangosítja, felolvasás révén. Ebbe a szituációba persze szövődhet bele az esetleg ismeretlen szavakra történő rákérdés – ilyenek lehetnek a különböző helységnevek, néphagyományokban élő vagy elvont jelentéseket tartalmazó szavak:

verbunk, jakabalma, remény, szegénység és még sorolhatnánk.

Összességében elmondható a *Hullámvasút* című kötetről, hogy szerkezetét és versanyagát tekintve egy ismereteket gazdagító, szókincset, kreativitást, kommunikációs készséget fejlesztő verseskötet, amelyik a régi hagyományok, műfajok világába is betekintést enged a gyerekeknek. Mondhatjuk, hogy olyanképp szórakoztat a jelenben, hogy nem engedi feledésbe merülni a múlt értékeit.

Berszán Szidónia

Viktória Barazsuly

■ ***When You Can Step In: Budapest100, Stories of Buildings and Their Inhabitants***

Keywords: *Budapest100, 100-year old buildings, Bauhaus, János Klaniczay*

The event “Budapest100” opened the doors of the buildings of Budapest for the general public for the 9th time this year. This cultural event was initially exclusively focused on 100-year old buildings and on the Bauhaus movement, as a tribute at the 100th anniversary of the great German art school. In this interview, the architect János Klaniczay, one of the project managers, presents the initial objectives, the organizational details, the implication of the inhabitants, and the research process. The event also carries an important benefit from the perspective of the history of architecture, as the buildings included in the program receive professional documentation, while the “Budapest100” also creates an active community involved in its programs.

Zoltán Bereczki – Krisztián Kapusi

■ ***Miskolc Gateways***

Keywords: *Miskolc, North-East Passage Cultural and Academic Association, “Private Half-Past in Miskolc”, “Átjáró” (Gateway), interdisciplinary journal*

The goal of the North-East Passage Cultural and Academic Association, established in 2007, is to enrich the cultural life of the city of Miskolc and to provide gateways between various social groups and the surrounding regions. The association also aims at directly addressing the participants of the historical half-past through a series of publications aimed at the public representation of family history. In 2013, the association has launched the interdisciplinary journal “Átjáró” (Gateway), with issues dedicated to the industrial heritage, travel, urban green areas, wine regions, World War I and subcultures. The association was dis-

tinguished with the prestigious Europa Nostra award in 2014.

Zsófia Gál

■ ***Urban History for Children: Our Treasure Cities***

Keywords: *“Kincses Képeskönyv” (Treasure Cities) series, Transylvanian and Hungarian urban history*

The “Kincses Képeskönyv” (Treasure Cities) book series presents the histories of the most important Transylvanian and Hungarian cities for children. In addition to being based on the children’s perspective, these volumes are also strongly focused on historic authenticity, due to the professional help of the most widely recognized experts in the field. Book chapters are presented chronologically and made more interesting for the readers also through the use of rich and spectacular illustrations. In this interview, the two book editors, Balázs Zágoni and Bálint Zágoni, along with the book illustrator Andrea Jánosi, talk about the creation process of the volumes, their sources of inspiration, the professional experiences of the past decade, the feedback from readers, and their future plans.

Árpád Korpás

■ ***Bratislava Croissant – Delicious History***

Keywords: *Pozsonyi Kifli (“Bratislava Croissant”) Civic Association, built and cultural heritage of Bratislava*

The Pozsonyi Kifli (“Bratislava Croissant”) Civic Association was established in 2010 by Hungarian intellectuals from Slovakia, with the aim of presenting the built and cultural heritage of Bratislava. Its internet portal, www.pozsonyikifli.sk (in Slovakian: www.bratislavskerozky.sk) offers texts, images, and a database related to the history of this city. The Association publishes books in Hungarian and Slovakian on the city’s past and its notable personalities, while also organizing thematic lectures in Hungarian and Slovakian, sightseeing walks and outdoor exhibitions. Its work was

recognized with various Slovakian awards.

János Orbán

■ ***Science in the Service of Built Heritage: The Architectural Topography of Târgu Mureş***

Keywords: *Architectural Topography of Târgu Mureş, scientific research on built heritage, "A város színeváltozása" (The Changing City) event series*

The program entitled the Architectural Topography of Târgu Mureş was launched in 2013 with the objective of researching the built heritage of the city in a wider sense, beyond the narrower category of the architectural monuments in the legal sense. This article presents the research methods of the program, the website created for publishing the results (topographia.ro), and the events for the promotion of the built heritage, including the event series "A város színeváltozása" (The Changing City) as well as the sight-seeing walks and events organized on the Built Heritage Day.

Csaba T. Szabó

■ ***New Trends in Archaeology: Perspectives of Urban and Public Archaeology in Transylvania***

Keywords: *public archaeology, urban archaeology, Transylvania, archaeological methodology, popular archaeology, Roman archaeology*

The article deals with the current state of research on public and urban archaeology in Transylvania, Romania. After presenting a short history of the notions in the Anglo-Saxon world, the article presents the paradigmatic shifts of both urban and public archaeology in this area of Europe, contextualizing the case studies of Alba Iulia, Cluj-Napoca, Sibiu and other cities of Transylvania in a broader theoretical and geographical context as well. The article emphasizes the importance of public archaeology in Transylvania and its perspectives based on the current methodology established by G. Moshenska.

Dorottya Újvári

■ ***Seeing and Owning the City: Photo-Archives and the Pictures of the Past***

Keywords: *online urban archives, photographs, narratives, maps*

From the second half of the 2010s, an increasing number of cities have prepared their online archives which thematise the city's past through photographs, narratives, maps, etc. All these have been prepared primarily for the locals and are based on dialogue: the information shared by the institutions can be supplemented by the users, providing examples for living archives. This article starts from the theoretical background of the city's visual experience, then calls attention to some Western European and US websites offering the digitized images of cities. These archives can be studied from multiple perspectives, since they also show, besides the past of the localities, how the city streets and squares were seen by the inhabitants 100 or 150 years ago.

Anna Zöldi

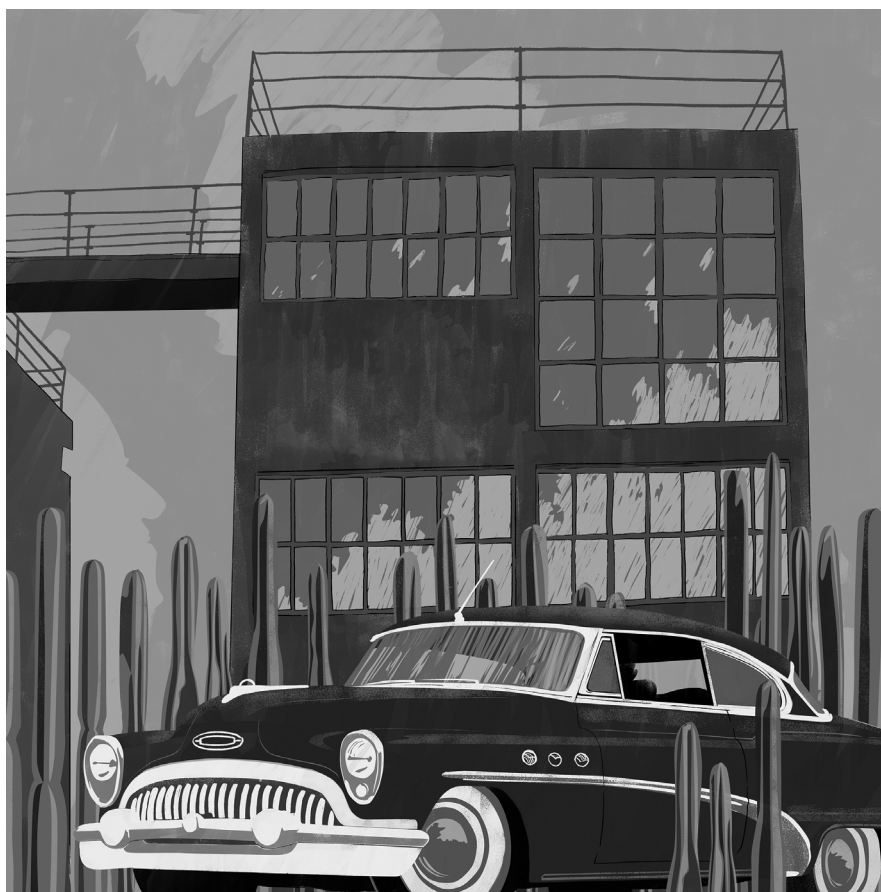
■ ***See, do not just look... Projects of the KultúrAktív Association (Not Just) about Architecture for Children***

Keywords: *KultúrAktív Association, Built Environment Education, cultural mediation, "The City is Yours" series*

Built Environment Education refers to a diversified activity aiming at the sensitization of the younger generation towards the built heritage surrounding them. But why is this necessary? During the last centuries architecture distanced itself from the layman users, who mostly looked at architecture as a majestic art. The goal of built environment education is not to transmit and deepen architectural or art historical knowledge, but to restore focus on the human dimensions of building activities. Especially the younger generation needs this the most, as they are the future residents and users of our towns and cities. Several programs are offered by KultúrAktív, such as board games

around urban topics, “The City is Yours” playful city guide series for primary school pupils and the Heritage project, which is aimed at teenagers and is available on the internet. The aim of these activities is to help the children and the youth to gain more ownership over the things created by architecture and to encourage them to actively shape their own environment. Our important goal is to ensure that built environment education becomes part

of the school curriculum and therefore we organize courses and trainings for the pedagogues, and we also actively mediate between them and the architectural professional bodies. Of course, we also count on the parents: exploring our built environment is an amazing family program. The website of our organization offers thorough theoretical background knowledge, useful games, and exciting programs for the stake holders, namely to all of us.

A Korunk folyóiratot és intézményrendszerét anyagi hozzájárulással támogató magánszemélyek névsora

Pártoló tagok

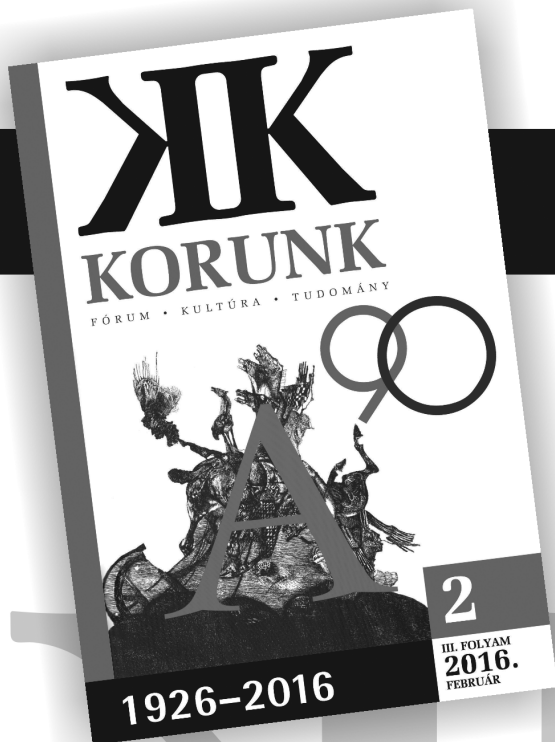
András Sándor – író, költő, Nemesvita
Bencsik János – képzőművész, Budapest
gróf Degenfeld-Schonburg Sándor – közgazdász, München
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Gálfalvi Zsolt – irodalomkritikus, szerkesztő, Marosvásárhely
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Nagy Péter – nyomdaigazgató, Kolozsvár
Paulovics László – képzőművész, Szentendre
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron
Dr. Varga István – ügyvéd, Orosháza

Támogató tagok

Ágh István – költő, Budapest
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Barabási Albert László – fizikus, akadémikus, Budapest
Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – akadémikus, Kolozsvár
Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Amy – gyógyszervegyész, egyetemi tanár, Miami
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Csöregi Csenge – Emberi Erőforrások Minisztériuma, ügyintéző, Budapest
Péter Deák – statikus mérnök, Zürich
Dr. Deréky Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Gálfalvi György és Zsigmond Irma – szerkesztő, író, Marosvásárhely
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Dr. Hermann Róbert – történész, igazgató, Budapest
Dr. Kántor István – orvos, Budapest
Kántor László – rendező, producer, Budapest
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár
Dr. Kiss András – orvos, Pomáz
Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd
Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, Kolozsvár
Korniss Péter – fotóművész, Budapest

Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár
Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár
Márton László – vállalkozó-igazgató, Gyergyószentmiklós
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad
Nagy Éva – ny. tanár, Calgary
Dr. Nagy Mihály Zoltán – főlevéltáros, Nagyvárad
Dr. Pomogáts Béla – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Budapest
Dr. Szász István Tás – orvos, Leányfalu
Dr. Szász Zoltán – történész, tudományos tanácsadó, Budapest
Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest
Dr. Tibori Szabó Zoltán – szerkesztő, Kolozsvár

KORUNK

TÁRSADALOMTUDOMÁNY
KULTÚRA
IRODALOM

a Kárpát-medence egyik legrégebbi alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

**KORUNK – KORUNK AKADEÉMIA
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA**

**TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓIRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT**

Anyagi támogatása lehetséges módoszatairól a korunk@gmail.com email címen,
a (0040) 264-375-035 és (0040) 742-061-613 telefonszámokon konkrét felvilágosítást nyújtunk.

www.korunk.org
<http://epa.oszk.hu/00400/00458>

*Segítségével a KORUNK
és intézményrendszere életben maradásához járul hozzá.
Köszönjük!*

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette: **Gál Zsófia**
(vendégszerkesztő) – **Kovács Kiss Gyöngy**

- Adorjáni Panna** (1990) – dramaturg, író, Kolozsvár
Barazsuly Viktória Adrienn (1993) – művészet-történész, doktorandus, Eszterházy Károly Egyetem, Eger, Korzo Egyesület, Kolozsvár
Bereczki Zoltán (1977) – építész, Észak-Keleti Átjáró Kulturális és Tudományos Egyesület, Miskolc
Berszán Szidónia (1998) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Demény Péter (1972) – író, szerkesztő, Látó, Marosvásárhely
Demeter Katalin (1949) – főiskolai tanár, CSc, ELTE Tanító- és Óvónőképző Kar, Budapest
Déri András (1986) – szociológus, doktorandus, tanársegéd, ELTE, Budapest
Fellinger Károly (1963) – költő, Jóka, Szlovákia
Fodor János (1989) – történész, PhD, egyetemi tanársegéd, BBTE, Kolozsvár
Gaal György (1948) – irodalom- és művelődés-történész, PhD, Kolozsvár
Gál Zsófia (1991) – művészettörténész, doktorandus, BBTE, Korzo Egyesület, Kolozsvár
Jánosi Andrea (1979) – grafikus, illusztrátor, Kolozsvár
Kapusi Krisztián (1975) – történész, Észak-Keleti Átjáró Kulturális és Tudományos Egyesület, Miskolc
Klanczay János (1991) – építész, a KÉK – Kortárs Építészeti Központ munkatársa, a Budapest100 projektvezetője, Budapest
Korpás Árpád (1974) – idegenvezető, publicista, alelnök, Pozsonyi Kifli Polgári Társulás, Pozsony
Lővei Pál (1955) – művészettörténész, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest
Orbán János (1981) – művészettörténész, PhD, Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely
Orosz Annabella (1983) – grafikus, London
Pataki-Péter Hanna (1997) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Sánta Miriám (1993) – költő, Kolozsvár
T. Szabó Csaba (1988) – történész, PhD, egyetemi tanársegéd, Lucian Blaga Egyetem, Nagyszeben
Újvári Dorottya (1992) – művészettörténész, doktorandus, BBTE, Korzo Egyesület, Kolozsvár
Víg Boglárka (1986) – művészettörténész, pedagógus, Korzo Egyesület, Kolozsvár
Wölfinger Kitti (1986) – doktorandus, PTE, Pécs
Zágoni Balázs (1975) – író, egyetemi oktató, BBTE, Kolozsvár
Zágoni Bálint (1982) – filmrendező, Filmtett Egyesület, Kolozsvár
Zelei Miklós (1948) – író, szociográfus, Budapest
Zöldi Anna (1963) – építész-újságíró, a KultúrAktív Egyesület tagja, Budapest

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

MINISTERUL CULTURII ȘI
IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Hungarian American
Coalition

„Az épített környezeti nevelés célja, hogy visszairányítsa a fókuszot az építési tevékenység emberi dimenzióira. Az építészetet mint a mindennapi és szakrális élet keretét vizsgálja, a használó és a használat szempontjából közelít a művészi formákhoz: miért és kinek építünk, milyen hatással van ránk az épített tér, és hogyan tudjuk mi magunk befolyásolni annak minőségét.”

(Zöldi Anna)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 1 9 0 0 7 5 LEJ 500 FT

**ORAȘE POVESTITE
NARRATED CITIES**